

ОЛЕНА БАЧИНСЬКА

ДУНАЙСЬКЕ КОЗАЦЬКЕ ВІЙСЬКО

Олена Бачинська

ДУНАЙСЬКЕ
КОЗАЦЬКЕ ВІЙСЬКО
1828—1868 рр.

(До 170-річчя заснування)

Одеса
«Астропринт»
1998

ББК 63.3(4Укр)51
Б 322
УДК 947(477.74)“1828-1868”

с

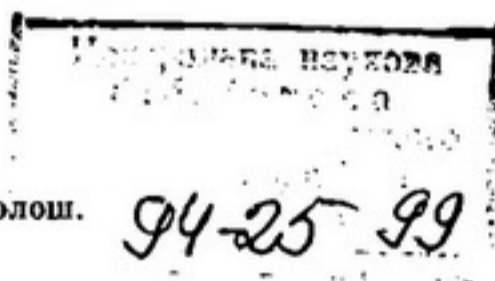
У книзі на основі документальних джерел розповідається про створення та існування на Півдні України Дунайського козацького війська, його роль у заселенні та економічному освоєнні регіону, військові та культурні традиції.

Розрахована на істориків-науковців, викладачів, студентів, а також усіх, хто цікавиться історією України.

Відповідальний редактор	кандидат історичних наук, доцент <i>Ф. О. Самойлов</i>
Рецензент	доктор історичних наук, професор <i>С. В. Кульчицький</i>
Художник	<i>Е. Г. Поронік</i>

*Книга виконана в рамках програми
“Пам’ятки українського козацтва
в Північно-Західному Причорномор’ї”
при сприянні Управління охорони об’єктів культурної
спадщини Одеської обласної державної адміністрації*

0503020902—123
Б 549—98 Без оголош.

ISBN 966-549-113-X

© О. А. Бачинська, 1998

П р и с в я ч у є т ь с я
моєму батькові
Бачинському Анатолію Діомидовичу
з великою вдячністю за науку

ВСТУП

В умовах розвитку державності України зростає інтерес до історії окремих регіонів, структури їх населення, збереження старих та формування нових традицій. Інтерес цей цілком правомірний, бо як зазначав видатний український історик В. О. Голобуцький, дозволяє врахувати особливості соціально-економічної історії окремих районів країни і, зокрема тих, що були заселені козаками¹. Висвітлення цих питань є досить актуальним не лише з науково-пізнавальної точки зору, а й у контексті виявлення історичних коренів сучасних проблем і шляхів їх розв'язання.

Дослідження історії козацтва пов'язане з комплексним вивченням як матеріальних, так і писемних джерел. На це спрямовані загальнодержавні та регіональні програми. Протягом декількох років Управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації виконує програму — "Пам'ятки українського козацтва в Північно-Західному Причорномор'ї", в рамках якої і виконана ця книга.

У ХІХ ст. для Півдня України розробка історії козацтва базується, в основному, на вивченні історії козацьких військ, створених тут після руйнації Запорозької і Задунайської Січі. Одним з таких формувань на півдні сучасної Одеської області стало Дунайське козацьке військо.

Історія козацтва на Півдні України і Бессарабії в дослідженнях вчених представлена рядом конкретних робіт Кондратовича Ф., Короленка П., Рудковського А., Скальковського А., Рябініна-Скляревського О., Голобуцького В., Хіоні І., Бачинського А., Бойка А., Маленка Л., Шияна Р.²

Віддаючи належне попередникам, які досліджували ті чи інші аспекти проблеми, зазначимо все ж відсутність спеціальних монографічних розробок з історії Дунайського війська. Література, що існує, відносно невелика і одноманітна.

Першу історичну довідку з історії Дунайського козацького війська подав А. О. Скальковський в своїй книзі “Історія Нової Запорозької Січі...”³. Дунайське військо цікавило його лише як продовження однієї з гілок задунайського козацтва. Треба відзначити, що А. О. Скальковський досить розпливчасто називає групи населення, з якого формували військо: “із буджаків, прибулих задунайських запорожців та різного звання “бурлаків”, до них у різний час приєдналося багато інших вільних людей...”. Подаючи відомості про господарське життя козаків, він зображує їх як “благоденствующих землеробів”, уникаючи навіть згадки про тяжку військову повинність і пов’язані з нею господарські труднощі. Наведені ним дані про кількісний склад населення і ліквідацію війська мають фактичні неточності.

Ці відомості увійшли і до його статті про дунайське козацтво в газеті “Русский инвалид”. Підготовлені матеріали і чорнетки до неї зберігаються в Архіві Санкт-Петербурзької філії Інституту російської історії РАН. Писав А. О. Скальковський і про сучасні йому події в Дунайському війську⁴.

Важливий матеріал з історії війська міститься в серії “Столетие Военного министерства”. Тут подаються відомості про всі основні моменти історії війська з початку його формування до ліквідації. Базою для них служили накази Військового міністерства та законодавчі акти Повного зібрання законів Російської імперії. Ці дані на початку ХХ ст. були використані для складання коротких історичних довідок енциклопедичного характеру⁵.

Історія двох станиць Дунайського війська — Волонтирівки і Фараонівки, їх господарський стан і культурні традиції населення описані священиками О. Бур’яновим і І. Юсипенко⁶.

З того часу, за виключенням короткої історичної розвідки про Дунайське (з 1856 р. — Новоросійське) козацьке

військо, опублікованої в 1913 році краєзнавцем П. Т. Коломойцевим⁷, літератури про нього не з'являлося. Ця розвідка, напевне, була видана до "ювілею" війська і основою її стали матеріали А. Скальковського і А. Защука.

За радянського часу література про Дунайське військо істотно не збагатилась. Короткі згадки про нього вміщені в енциклопедичних виданнях (СИЭ, 1964; РЕІУ, 1971; СВЭ, 1977; УРЕ, 1982). Невеличку довідку про військо, побудовану на переказі матеріалів А. Защука і А. Скальковського, проте з фактичними помилками, можна знайти в популярній краєзнавчій книзі В. А. Загоруйка, що присвячена огляду літератури з історії Одеської області. Історія однієї зі станцій Дунайського війська — Старокозачої, в якій розглядалися і питання історії війська в цілому, знайшло відбиття в серії "Історія міст і сіл України: Одеська область"⁸.

Більш пощастило одному з конкретних питань історії дунайського козацтва. Відомий молдавський дослідник історії державних селян Бессарабії І. А. Анцупов у своїй монографії про аграрні відносини на півдні краю в ХІХ ст. спеціально розглядав земельну проблему у війську і торкнувся соціального, майнового розшарування серед козаків⁹.

Опубліковані джерела з історії Дунайського війська вкрай обмежені. Слід назвати, перш за все, акти законодавчого характеру, що надруковані в Повному зібранні законів Російської імперії. Першорядного значення серед них набувають два документи: "Положение о Дунайском казачьем войске" 1844 року і "Положение о ликвидации Новороссийского казачьего войска" 1868 року¹⁰. Серед інших — матеріал, що включений офіцерами російського Генерального штабу у військово-статистичні описи Бессарабії. Це роботи полковника М. Дарагана і капітана А. Защука. В них подаються відомості про джерела формування Дунайського війська, його кількісний склад, управління, військову службу, територію поселення, стан установ освіти і охорони здоров'я, в додатках — докладні статистичні таблиці. Структура їх робіт, і навіть окремі нариси, взяті авторами з "Положення про Дунайське козацьке військо". Треба також відзначити і статистичні дані над-

руковані вищими старшинами Дунайського війська — наказним отаманом генерал-майором І. Є. Гангардтом і старшою особою В. В. Губкіним ¹¹.

Низка джерел з історії Дунайського козацького війська вміщена в збірнику документів “Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии. 1812-1861 гг.”, що входять до серії “История Молдавии. Документы и материалы” ¹². Всього таких документів у збірнику надруковано 29. На жаль, і це цілком зрозуміло, оскільки збірник присвячений значно ширшій темі, ніж тій, що нас цікавить, вони мають фрагментарний характер.

Основними комплексами документів з історії Дунайського війська є матеріали, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (фонд 245, 281 од. зб.) та Філії державного архіву Одеської області в м. Ізмаїлі (фонд 755, 287 од. зб.). Частково документи містяться також у Державному архіві Одеської області, Національному архіві Республіки Молдова, Російському військово-історичному архіві.

В Одеській державній науковій бібліотеці ім. М. Горького зберігається унікальна “Памятная книга Новороссийского казачьего войска. 1858 г.” у рукописному виконанні.

У запропонованому читачеві виданні автор прагнув подати основні напрямки історії Дунайського козацтва. Хронологічні рамки книги охоплюють події від початку створення війська і до його ліквідації (1828-1868 рр.).

Розділ перший

**ФОРМУВАННЯ
ДУНАЙСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА**

Південний український степ...

Мандруючи його безмежними просторами пригадуємо славетні запорозькі походи, співучі козацькі думи.

Напевно і в ті далекі часи степами проносились такі ж самі вітри, сяяло таке ж саме яскраве сонце, придивляючись до столітніх поневірянь українського козацтва, цього демократичного військово-політичного об'єднання, що зберігало вільнолюбні традиції народу, зробило значний внесок в історію України.

Влітку 1775 року після зруйнування урядом Катерини II Запорозької Січі козацька сірома, рятуючись від кріпосницького поневолення, залишила рідну землю й подалася за Дунай, під владу Османської імперії.

Присутність на порубіжжі запорозьких козаків непокоїла російський уряд. Створена ними дочірня установа Наддніпрянської Січі — Січ Задунайська стала центром тяжіння гнобленого українського люду, до якого масово тікали селяни, солдати, козаки. До того ж це була також серйозна військова сила, бойові якості якої загально відомі. Туреччина схильно розглядала козаків, як підданих, і завдавала удару міжнародному авторитету Росії, як покровительки православних. Протягом кінця XVIII — початку XIX ст.

Росія вимагала від Туреччини переселення козаків подалі від кордонів та Чорного моря. В цей же час вона всіма можливими засобами — офіційними і таємними — намагалася повернути задунайських запорожців на свій бік¹.

Одним з них було створення козацьких військ. Одночасно, це збільшувало військові контингенти Росії напередодні російсько-турецьких війн кінця XVIII — початку XIX ст., а також сприяло заселенню малозалюднених земель півдня України і Бессарабії. Як писав дослідник XIX ст. А. Рудковський “знаючи схильність південно-руського народу до козацтва, уряд в час зовнішньої війни неодноразово вдавався до виклику козаків з населення південних губерній”². Так, протягом останньої чверті XVIII — початку XIX ст. були створені — Бузьке, Катеринославське, Чорноморське, Усть-Дунайське Буджацьке, Азовське та Дунайське (Новоросійське) козацькі війська.

Історичні події переносять нас в пустинні степи Буджака початку XIX ст., де ще до недавня кочували орди ногаїв, а тепер одне за одним виникають козацькі війська.

* * *

На початку XIX ст. відносини між Росією та Туреччиною настільки загострились, що призвели до війни 1806-1812 років. У листопаді — грудні 1806 року російські війська оволоділи Бессарабією, за виключенням Ізмаїла.

Вихід в цей район поставив перед російським командуванням питання про взаємовідносини з забіглим сюди українським і російським населенням і задунайськими запорожцями. Зокрема, у фортеці Браїлов, що була оточена російськими військами, знаходилося до трьох тисяч задунайців. Генерал-лейтенант О. Ф. Ланжерон, який командував корпусом на Дунаї, писав у січні 1807 року, що задунайські козаки можуть “наносити шкоду більш, ніж турки і татари”. Тому російське командування вжило низку заходів, щоб залучити задунайських запорожців на свій бік, обіцяючи їм всі пільги, якими користуються чорноморці на Кубані. Все це мало певний ефект. Збігле населення було зацікавлене

в легалізації свого положення, а задунайські запорожці опинилися в районі дій російської армії. Створювались перспективи зберегти та зміцнити становище цим категоріям населення. Найбільш доцільним став вступ до волонтерських формувань російської армії.

Стосовно частин добровольців з українсько-російського населення в грудні 1806 року кілійський комендант полковник Є. Х. Ферстер вже доповідав, що в нього зібрано “шістдесят задунайських запорожців: в тому числі одинадцять козаків, які втекли з турецького гарнізону Ізмаїла”³.

Важливе значення для формування з запорожців спеціальної частини мав перехід на російський бік 23 грудня 1806 року отамана Трохима Гайдабури (Майдабури) зі 103 козаками. За наказом Є. Й. Рішельє йому надано звання хорунжого. 10 січня 1807 року кілійський загін складав 250 “чорноморських піших волонтерів”⁴.

Враховуючи успіхи у формуванні волонтерського полку з задунайських запорожців і забіглого українського населення, командуючий Молдавською армією І. І. Міхельсон і новоросійський генерал-губернатор Є. Й. Рішельє вирішили створити на Дунаї козацьке військо, “дати йому назву Усть-Дунайського, подаючи надії, що воно може одержати приклад Війська Запорозького, якщо, як чорноморці, цього заслужить”. 18 січня 1807 року І. І. Міхельсон видав оголошення, в якому від імені російського уряду звертався до задунайських запорожців із закликом вступити до Усть-Дунайського Буджацького козацького війська: центрами його формування призначалися Кілія та Галац. При цьому підкреслювалось, що воно буде створене “за прикладом Війська колишнього Запорозького”. 20 лютого 1807 року Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо було офіційно затверджене наказом Олександра I⁵.

Чутки про створення на Дунаї “Нової Січі”, що поширювались по всій Україні, стали приводом для масових втеч до Бессарабії кріпаків з Поділля та Новоросійського краю. Царський уряд, стурбований “покозачченням” населення Південної та Правобережної України, влітку 1807 року ліквідував “на

Дунаї Січ". Частина козаків була переселена до Чорноморського війська на Кубань, частина розсіялася по Бессарабії, приписавшись до громад різних сіл та міст ⁶.

Після приєднання Бессарабії до Росії в краї за деякими відомостями мешкало понад 1300 усть-дунайських, задунайських і чорноморських козаків ⁷.

Війна 1812 року з Францією викликала до життя проект відновлення "Вільного Дунайського козацького війська" в Бессарабії, автором якого був штабс-капітан Шостак. Ним передбачалося зарахування до складу війська колишніх козаків вихідців з-за Дунаю, вільних іноземних та російських підданих. Війську мали бути передані землі між Дунаєм і Дністром. За організаційними засадами воно будувалося на зразок Чорноморського козацького війська. Внутрішній устрій базувався на козацькому самоврядуванні. Козаки мали на власному спорядженні нести кордонну службу на Дунаї і вздовж чорноморського узбережжя.

Цей проект був поданий командуючому Дунайською армією адміралу П. В. Чичагову. Він загалом схвалив проект, виходячи, перш за все, з військових потреб. Однак, проти відновлення в краї козацтва рішуче виступила місцева адміністрація на чолі з бессарабським цивільним губернатором С. Д. Стурзою. Губернатор категорично відхилив проект, посиляючись на досвід утворення Усть-Дунайського Буджацького війська, яке призвело до активізації селянського руху ⁸.

Втім, зацікавлений у швидкому заселенні новоприєднаного району, уряд офіційно дозволив козакам селитися в Придунайських степах. Організацію цього було покладено на колишніх старшин усть-дунайців полкового осавула Р. Согутчевського і значкового товариша Г. Вареника, які одержали право збирати козаків з усього краю. Цим заходом урядова адміністрація розраховувала залучити на бік Росії задунайських запорожців. 30 серпня 1814 року уряд видав маніфест, за яким задунайцям оголошувалася амністія і дозволялося селитися разом з колишніми усть-дунайськими козаками. У липні 1816 року дія маніфесту, по суті, була

продовжена. Намагаючись подалі стимулювати вихід задунайців у Росію, їм з 1817 року надавались права іноземних колоністів⁹.

Всі ці заходи істотно вплинули на задунайських запорожців. Тим більше, що уряд досить активно використовував для цього усть-дунайську старшину. Протягом 1815-1817 років із-за Дунаю в Бессарабію вийшли декілька груп запорожців, в тому числі 70 козаків на чолі з Давидом Добровольським, за якими незабаром перейшли ще 600 чоловік¹⁰.

Частина козаків, що вийшла з Січі і не бажала увійти до складу Чорноморського війська, одержала землю в Ізмаїльському цинуті, де разом з усть-дунайцями в 1818 році оселилася в с. Дракулі* (тепер с. Трудове Кілійського району Одеської області). Незабаром тут нараховувалось вже 45 козацьких родин¹¹.

У 1820 році інша група усть-дунайських козаків та задунайських запорожців, незважаючи на опір земської поліції, в кількості 38 родин оселилась в Акерманському повіті, заснувавши с. Акмангіт¹² (тепер с. Білолісся Татарбунарського району Одеської області). Серед них чорноморці — Євстрат та Семен Тарановські, Іван Дидуляка, Іван Вареник, Герасим Покотило, хорунжий Марко Твердохліб; усть-дунайці — хорунжий Йосип Губа, осавул Роман Согутчевський, Василь Плохий, Кирило Буздиженко, Петро Коваль; задунайці — Максим Тищенко, Іван Бондаренко. На 1826 рік в Акмангіті мешкало вже 362 чоловіків та 249 жінок, з яких 48 осіб — задунайці, 30 — селяни, інші — усть-дунайські та чорноморські козаки¹³.

Новопоселенці сіл Дракулі і Акмангіт уперто відмовлялися від сплати податків і виконання повинностей, рішуче домагаючись відновлення в Південній Бессарабії козацького війська. За їх проектом його територія мала охоплювати землі між Дунаєм та Дністром. Кіш та Січ розташовувались в с. Акмангіт. Козаки вимагали виключних прав на землекористування і рибальство, утворення власних органів самоврядування. За ці пільги військо мало нести за власні кошти прикордонну службу на Дунаї і чорноморському

узбережжі на зразок Уральського та Чорноморського козацьких військ. Підставою для створення війська, за їх відомостями, мав бути перехід до Росії 1200 задунайських запорожців і 200 колишніх усть-дунайських козаків¹⁴. Саме через те, що акмангітці протягом 20-х років ХІХ ст. наполегливо домагалися відновлення козацького війська, село стало тим центром у Бессарабії, куди продовжували виходити задунайські запорожці. В тогочасних документах вони одержали назву акмангітських або мангітських козаків, яка і увійшла в історичну літературу.

Місцева влада не вважала можливим створити з козаків, що оселилися в Дунайських степах, окремого козацького війська, окрім усього іншого ще й тому, що вони “не благонадійні для кордонної варти”, тому що “єдиноземці їх перебувають у турецьких володіннях біля самого кордону”¹⁵.

Царська адміністрація, розраховуючи подолати опір козацтва, поділила його на дві категорії. За наказом намісника Бессарабії генерала І. М. Інзова усть-дунайці зараховувались до державних селян з підпорядкуванням їх земській владі і відбуванням відповідних повинностей.

Щодо задунайських запорожців, то сподіваючись повернути їх на свій бік, привабити тих, що лишалися за Дунаєм, уряд надав їм права іноземних колоністів, але з обов'язковим переселенням у колоністські округи. Через це в 1822 році частина задунайців оселилася в Ізмаїльському колоністському окрузі в с. Ново-Покровка¹⁶ (тепер с. Покровка Ізмаїльського району Одеської області).

Основна частина козаків категорично відмовлялась від переселень до колоній іноземних поселенців. Вони вимагали або створення козацького війська, або переселення на Кубань. У листі до О. А. Аракчєєва від 1822 року вони писали: “Ми не іноземні поселенці, не бажаємо цим правом користуватися. Ми природні руські і бажаємо, як і наші предки, нести військову службу на воді і на суші під ім'ям Усть-Дунайського Буджацького війська”¹⁷.

Розглядаючи ці вимоги міністр внутрішніх справ В. С. Ланський підкреслював, що козаки “виключаючи себе

з колоністського відомства намагаються зберегти у своєму внутрішньому правлінні певну незалежність, властиву їм з попередніх способів життя”¹⁸. В усіх вимогах козакам було рішуче відмовлено і вони підпорядковувались Комісії казенного поселення в Бессарабії¹⁹.

В середині 20-х років ставлення царської адміністрації до козаків у Бессарабії помітно змінюється. З Задунайської Січі в 1824 році почався масовий вихід козаків до російських кордонів, що було викликане спробами Туреччини використати задунайців для придушення національно-визвольного руху в Греції²⁰. Відіграла свою роль і агітація усть-дунайців, зокрема значкового товариша Савелія Чернявського²¹. Переважна більшість вихідців селилася в Бессарабії разом з усть-дунайськими козаками, відмовляючись від підпорядкування відомству іноземних колоній²².

Це створило в прикордонні певну напругу. Прагнучи стимулювати подальший вихід задунайців і враховуючи підготовку до війни з Туреччиною, уряд у лютому 1827 року дозволив задунайським запорожцям селитися разом з усть-дунайцями. Задунайці звільнялися на 10 років від податків, військового постю та інших повинностей, переселення до колоній іноземних поселень було не обов'язковим, їм надавалось 30 десятин на родину. Усть-дунайці звільнялись на три роки від сплати податків і на 10 від військового постю²³.

Перехід запорожців продовжувався до початку російсько-турецької війни 1828-1829 років. Через збільшення населення в Акмангіті, частина задунайських запорожців і усть-дунайців перейшла на нове місце в Акерманському повіті, де в 1827 році заснувала на урочищі Інпуцит село Старокозаче²⁴ (тепер у Білгород-Дністровському районі Одеської області). Серед задунайців зарахованих до сіл Акмангіт та Старокозаче були 85 осіб, які вийшли протягом 1824-1828 років: Никифор Полошенко, Петро Славченко, Пилип Горбенко, Микола Вершигора, Іван Чернега та інші²⁵.

14 (26) квітня 1828 року між Росією і Туреччиною почалась нова війна, протягом якої російське командування вжило низку заходів для розширення контингенту своїх військових

сил. Військові дії пожвавили надії козаків, що мешкали в Бессарабії, на створення в краї козацького війська. Їх делегація звернулась до командування 2-ї російської армії з проханням дозволити вступити до діючих військ²⁶. Значну допомогу в клопотанні їм подав, призначений начальником Бабадзької області, генерал-майор С. О. Тучков. Використовуючи перебування Миколи I у травні 1828 року в військовому таборі в м. Сатунові та перехід на бік російської армії задунайських запорожців Й. Гладкого, він отримав дозвіл на формування в Південній Бессарабії з українських козаків, що оселилися в краї до 1828 року²⁷, Дунайського козацького війська з двох полків²⁸.

14 червня 1828 року загальне керівництво з організації двох Дунайських козацьких полків було доручено новоросійському і бессарабському генерал-губернатору М. С. Воронцову. Безпосередньо формування полків покладалось на предводителя дворянства Херсонської губернії полковника Семена Панасовича Чолобітчикова²⁹. Він енергійно взявся за доручену справу. Штаб формування козацьких полків, що розташувався в с. Олонешти на Дністрі, став центром, куди сходилися козаки майже з усієї Бессарабії. Слід відзначити, що прагнучи скоріше сформувати козацькі полки, він приймав на службу колишніх козаків не лише з Бессарабської області, але й з Херсонської губернії. Достатньо досконалої перевірки козацького походження добровольців, що приходили до штабу, не проводилось. До Олонешт й райони поселення козаків у Бессарабії потягнулись бігли поміщицькі і казенні селяни та інші нелегальні елементи. Все це викликало нарікання місцевих поміщиків і вимогу М. С. Воронцова обмежитися прийманням до війська лише тих категорій населення, яким це на той час було дозволено: колишніх козаків усть-дунайського війська, чорноморців, що не переселилися на Кубань, задунайських запорожців, що поселилися в Бессарабії до початку російсько-турецької війни 1828-1829 років³⁰.

До складу війська увійшли і села Акмангіт і Старокозаچه. Вони з дітьми одержали козацькі права, а родини козаків

продовжували залишатися на становищі казенних селян до 1831 року³¹.

Одним з перших категорій формування дунайських козацьких полків були також волонтери**.

Після закінчення війни 1806-1812 років між Росією і Туреччиною на території Бессарабії залишилось чимало волонтерів з греків, сербів, болгар, албанців, молдаван, волохів, які служили в добровольчих частинах російської армії³².

З приєднанням Бессарабії до Росії волонтери на чолі з капітаном А. Бабановим почали вимагати за службу земельні ділянки, звільнення від сплати десятини (дежми) та інших земських повинностей. Однак, військовий губернатор Бессарабії І. М. Гартінг у 1812 році оголосив їм, що через війну з Наполеоном, їх земельне влаштування відкладається, але податки та повинності з них було знято. Все це призвело до того, що волонтери залишились в тих місцях краю, де оселились раніше. Після встановлення в 1819 році для задубайських переселенців звання іноземних колоністів Піклувальний комітет іноземних поселенців Південного краю Росії почав вимагати переселення їх до колоністських округів. Однак, від цього волонтери відмовлялись, гадаючи, що звання іноземного колоніста обмежує їх права та послуги перед Росією. У зв'язку з цим місцева адміністрація включила їх до складу податного населення, вимагаючи сплати податків та виконання повинностей. Після тривалої боротьби за свої права уповноважені 300 волонтерських родин капітан Ангел Бабанов, урядники Тодор Ходина, Жека Байрактар, Іван Романов, Васіл Казакі звернулись на початку 1824 року до новоросійського та бессарабського генерал-губернатора графа М. С. Воронцова з проханням надати їм землі, сільсько-господарський реманент, худобу та допомогу для будівництва³³.

Влітку цього ж року волонтерам надавались місця під поселення в урочищі Редой і Бабей в Акерманському повіті, з нарізкою кожній родині по 30 десятин землі. Разом з тим, М. С. Воронцов наказав, щоб з часу оселення їх на цьому місці, вони зараховувались "до класу бессарабських корінних

мешканців, зобов'язаних платити податки та відбувати земські повинності”³⁴.

Перші поселенці оселелись тут в 1826 році. Вже через рік їх нараховувалось 32 родини. Серед них — Василь Афанасьєв, Ілля Станакій, Дмитро Пилипович, Олександр Кіртов, Семен та Леонтій Албули, Василь Іванович, Петро Толмачевський, Ісак Михайлуца, Андрій Сербин, Дімо Арабоглу, Гордан Стоян, Григорій Бурлак та інші. З лютого 1827 року поселення почало зватися Волонтирівкою (тепер с. Волонтир у районі Штефан Воде Республіки Молдова). У 1828 році у Волонтирівці мешкало 155 родин³⁵.

Спроби примусити волонтерів сплачувати податки не мали наслідків. Вони вважали, що за умовами формування волонтерських полків добровольці звільнялись від них. Нарешті, в 1827 році волонтерам дозволялось користуватися десятирічною пільгою від сплати податків та повинностей³⁶, з зарахуванням до складу казенних селян.

З початком російсько-турецької війни 1828-1829 років волонтери звернулись до новоросійського та бессарабського генерал-губернатора з проханням зарахувати їх до складу російської армії³⁷. Оскільки, вирішення цього питання затягнулося, вони звернулись до полковника С. П. Чолобітчикова. Він подав рапорт М. С. Воронцову, в якому підтримав бажання волонтерів. Чолобітчиков вважав, що вони поповнять Дунайські козацькі полки і зможуть принести користь знанням театру військових дій та “східних мов”³⁸.

Доводи полковника С. П. Чолобітчикова були визнані ґрунтовними. 4 серпня 1828 року уряд дозволив включити село Волонтирівку та волонтерів, які мешкали і в інших районах Бессарабії, до складу Дунайського козацького війська за умови, що вони не належали до колишніх етерістів***³⁹.

Оскільки, козаків та волонтерів було недостатньо для виконання завдань покладених на військо, в 30-ті роки уряд поповнив його за рахунок інших категорій населення, в тому числі оселених в краї державних селян, відставних солдат.

Зацікавленість у скорішому господарському освоєнні та

заселенні незалюднених земель Бессарабії через особливе стратегічне значення півдня області понукали уряд створити тут достатньо забезпечене землею селянство з міцними господарствами. Це також давало змогу послабити гостроту малоземелля губерній Росії та України в селах державних селян і одночасно притримати народну колонізацію.

У перші роки після приєднання Бессарабії до Росії спостерігаються спроби селян отримати від влади дозвіл на переселення до цього краю. Так, у вересні 1814 року в Буджак переселилося 108 однодворців і 38 економічних селян Тамбовської губернії, 25 родин однодворців з Курської губернії, в кінці 1814 — на початку 1815 років 111 осіб однодворців Рильського повіту Курської губернії. Разом з ними переселялися і селяни з українських губерній. Однак, в цілому, офіційне переселення селян мало випадковий характер і переселенці ніякої допомоги від держави не мали⁴⁰.

В лютому 1824 року урядом затверджується проект новоросійського і бессарабського генерал-губернатора М. С. Воронцова "Про оселення в Бессарабській області 20 тисяч казенних селян з внутрішніх губерній". За проектом переселенці мали одержати 30-десятинну ділянку, трилітню пільгу на податки, рекрутську повинність тощо. Разом з тим, переселенці мали відмовитися від державної допомоги та забезпечити сплату податкової недоїмки, якщо така мала місце. Переселення дозволялося селянам з достатньою для польових робіт кількістю робочої худоби. Протягом 1827-1830 років основна маса переселенців прибула з Курської, Орловської, Тамбовської, Рязанської, Тульської, Калузької губерній. Заснували вони 18 сіл в Акерманському повіті, в тому числі і с. Петрівку⁴¹ (тепер у Білгород-Дністровському районі Одеської області).

Село Петрівка було засноване в 1827 році переселенцями з Курської губернії. Їх нараховувалося 32 родини. За 8-ю ревізією (1835 р.) у селі виявилось 56 родин і 47 бурлаків (холостих), або 122 чоловіка і 92 жінки. З'ясувалося, що серед них мешкало 28 родин і 25 бурлаків, які не належали до переселенців⁴².

У зв'язку з розширенням Дунайського війська 5 серпня 1836 року уряд передав Петрівку до його складу⁴³.

Поряд з державними селянами до Бессарабії переселялись і відставні солдати. З 1793 року термін військової служби було скорочено до 25 років. За час існування рекрутської повинності сформувався цілий "солдатський стан". До нього входили рядові і унтер-офіцери, що відслужили свій строк, їх жінки та діти. Під поселення відставних солдат виділялись землі в Акерманському повіті. Їм надавали ділянки по 30 десятин землі, на 10 років позику по 200 крб. для будівництва житла і придбання худоби. Відставні солдати особисто звільнялися від податного окладу, проте зобов'язані були виконувати земські повинності. Вже на початку 1824 року до Акерманського повіту було переселено 95 "відставних унтер-офіцерів і солдат" з Одеси. Вони заснували с. Михайлівку⁴⁴ (тепер в Саратському районі Одеської області). Першими поселенцями були Юхим Піскар'юв, Павло Клеїн, Федір Грибков, Григорій Котляров, Карпо Прокоф'єв, Михайло Іколов, Петро Іванов, Антон Єрмаков, Кіндрат Новгородов, Назарій Меренюк, Лук'ян Заблоцький та інші. Їм було надано по 40 десятин землі і по 223 крб. на родину⁴⁵. Протягом 1824-1827 років були засновані відставними солдатами також села Миколаївка (тепер Ново-Миколаївка Кілійського району Одеської області), Костянтинівка (Саратського району Одеської області), Ново-Троїцьке (зникло, землі його знаходилися в сучасному Кілійському районі біля озера Китай між селами Червоний Яр (Китай), Шевченкове (Карамахмет) і Василівкою). На серпень 1832 року в Миколаївці мешкало 36 родин, Костянтинівці — 37, в Ново-Троїцькому — 47⁴⁶.

Становище відставних солдатів і селян-переселенців було досить складним. Далеко не всім вдалося відразу ж освоїти цілинний степ. Багато з них ледве зводили кінці з кінцями. Це призводило до того, що чимало солдатів лишали село, йшли в найми. За повідомленням акерманського справника від лютого 1835 року в "вищезгаданому селі лишилося тільки 52 родини відставних військово-службовців, з яких не більше

20 мають господарства, хоч і обмежені, а останні зовсім бідні". Між іншим, справник відзначив, що певна частина відставних солдатів не мала досвіду землеробства, не змогла завести відповідного господарства ⁴⁷.

Царський уряд, намагаючись збільшити військово-господарські поселення в краї, почав включати до складу Дунайського козацького війська відставних військових службовців. Вже у вересні 1830 року за поданням М. С. Воронцова уряд дозволив повернути з військових поселень синів відставних солдатів Акерманського повіту і зарахувати їх разом з батьками та пасинками до Дунайського війська. Проте, офіційно здійснилось це лише в січні 1832 року. На кінець 1833 року до війська зарахували 196 дітей відставних солдатів ⁴⁸. У вересні 1836 року було видано указ про передачу до Дунайського війська заселених відставними солдатами сіл Михайлівка, Миколаївка, Костянтинівка і Ново-Троїцьке ⁴⁹.

У жовтні 1838 року до війська також були включені "відставні нижні чини доброї поведінки" ⁵⁰.

Однією з категорій державних селян, що поповнили склад війська, були цигани. Після приєднання Бессарабії до Росії на цих землях мешкали дві категорії циган: кріпосні, які належали молдавським боярам і коронні, що знаходились на становищі державних селян. В 1813 році в області нараховувалася 221 родина коронних циган. До 1839 року їх кількість збільшилась і становила 1135 родин ⁵¹. Поповнення відбувалось циганами-втікачами з-за Прута, звільненими циганами-кріпаками та іншими.

Розселялися коронні цигани по всій території області. За способом життя та заняттями вони розподілялися на три підгрупи: лінгурари — "ложкарі", які займалися деревообробним ремеслом; урсари — "ведмежатники", ті, що демонстрували ведмедів у середньовіччі; лаєши — спеціалізувалися в ковальській справі. Керування ними здійснювала спеціальна установа — Контора коронних циган.

Царська влада намагалася оселити циган на казенних землях. У 1829 році уряд прийняв рішення про переведення

усіх коронних циган на осілість. Передбачалось надати кожній родині, що осіла, по 30 десятин землі, грошову позику, збіжжя для посіву та звільнити на 4 роки від податків⁵². Внаслідок усіх заходів, що проводилися в цьому напрямку, частина з них була оселена в Акерманському повіті — в селах Фараонівка та Каїри (останнє тепер с. Крива Балка. Обидва села в Саратському районі Одеської області). 1832 рік — оселено 165 та 150 родин відповідно⁵³.

Спроба примусового переведення циган на осілість виявилася не зовсім вдалою. Причинами цього стали зміни традиційного укладу життя циган. Про це в 1837 році досить об'єктивно доповідала Бессарабська казенна палата: "Про хліборобство ж вони всі поняття не мають, а за цим і за кочовою їх нацією, ще від предків у них, яка укорінилася, неможливо буде привчити їх до постійного життя та до польових робіт. Найкращі з них цигани, дещо навчені до землеробства, хоча з великими труднощами поселені ..." ⁵⁴.

В наступні роки підготовка до поселення неосілих циган продовжувалася, для чого надавалося понад 11 тис. десятин землі. Ці заходи співпали зі збільшенням та розширенням Дунайського козацького війська. За домовленістю Військового відомства та Міністерства державного майна в 1838 році коронних циган передали в розпорядження військового управління. Мотивування було наступним: цигани "за природою прихильні до коней і найкращі коновали та ковалі", тому вони будуть добрим поповненням у військо ⁵⁵. В дійсності, міністерства бажали позбавитися від відповідальності про "неспокійний народ" та його влаштування.

За "Височайшим велінням" 29 травня 1839 року всі коронні цигани Бессарабії (кочові та осілі) були зараховані до Дунайського війська.

На початок 1840 року в Бессарабії нараховувалось осілих і кочових циган усього 4 883 особи: 2 554 чоловіків та 2 329 жінок ⁵⁶.

Крім цих основних категорій до Дунайського війська увійшли й інші групи населення. Так, з 1830 року до Військової канцелярії від дворянства Бессарабії та Херсонської губернії

надходило чимало заяв про зарахування до складу війська⁵⁷. Це переважно збіднілі дворяни (в тому числі польська чиншова шляхта), які таким чином намагались поліпшити своє економічне становище, придбати звання. Вони не належали до категорій населення, з яких формувалися Дунайські козацькі полки, що ускладнювало прийняття їх до війська. Однак, 14 квітня 1832 року уряд дозволив зараховувати до Дунайського війська на службу дворян і обер-офіцерських дітей. Приймали їх за умовами надання посвідчень про походження та погодження бути зарахованими до війська назавжди⁵⁸.

Точну кількість людей, прийнятих на основі цього розпорядження, встановити не вдалося, лише відомо, що серед них були дворяни: Андрій Томачинський з сином, Платон Панфілович, Яків Охоцький, Дмитро Романівський; обер-офіцерські діти: Яків Белокінь та Олімпій Золочевський⁵⁹.

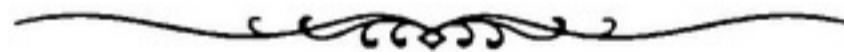
У період Кримської війни (1853-1856 рр.) 26 травня 1855 року уряд вирішив зарахувати для посилення Дунайського війська, як тимчасовий захід, добровольців. Приймалися на службу всі бажаючі з "вільних станів" терміном не менше шести років без зарахування до козацької верстви. Вони не мали прав на володіння військовою землею і постійної осілості у війську. Добровольці повинні були мати амуніцію за свій рахунок, призначалися козаками, але могли отримувати звання та посади згідно з правилами свого походження⁶⁰.

За цим дозвілом стали на службу 117 осіб⁶¹. Серед них: 28 болгарських колоністів; 62 родини "місцевих" олександрівських греків, це були нащадки грецьких добровольців, які брали участь в російсько-турецькій війні 1787-1791 років на боці Росії та були оселені в складі грецького дивізіону в с. Олександрівка біля Одеси; певна кількість грецьких вихідців із-за кордону⁶².

Крім цього досить велику кількість козаків склали втікачі з поміщицьких, державних селян, міщан та інші, які намагались якось легалізувати своє положення. Як правило, всі вони потрапляли до війська в складі інших категорій населення, нерідко під чужими прізвищами. За відомостями

Бессарабської казенної палати в 1832 році до Дунайського війська було зараховано 609 родин. За ревізіями виявилось облікованими 176 родин і 14 бурлаків⁶³. В 1839 році Військовий міністр офіційно дозволив зарахувати, записаних до війська в 1828-1832 роках, поміщицьких селян-втікачів⁶⁴. Під час перевірки 1836-1846 років козацьких прізвищ виявилося, що багато із них записані під вигаданими.

Виникнення Дунайського козацького війська в Південній Бессарабії стало наслідком співпадіння інтересів різних соціально-політичних сил. З одного боку, оселені в краї колишні козаки Усть-Дунайського Буджацького війська і задунайські запорожці намагались створити козацьке військо, що забезпечило б їм сприятливі умови господарства і звільнило від феодального гноблення. З іншого боку, уряд зацікавлений в скорішому заселенні і економічному освоєнні приєднаного регіону, потребував збільшення військових контингентів в прикордонній області.

Свидѣтельство

Предъ свѣдѣль оного бывшего Черноморскаго
войска Козакъ Яковъ Андрусь Силь Бокинъ поста-
вившии на службу въ дунайско Козакъ Войско
было своего Клана имѣеть профикать въ
предъ до особаго отъ высшаго Намѣства рас-
поряженія собственъ Семействомъ Офицера Юзюда
ввѣ. Фамиліи Кошму въ профикатіи мандова
нии Юзюда надобность востребуется, некимъ
никакого препятствія равно нивъ какія
общественнаго повинности сего времени
неупотреблять воуспѣшене нело иудачно сіе
отъ меня Заподписомъ ипечатомъ въ штабѣ
вКвартѣрѣ Мокоевѣ Ахришанскаго Юзюда
Солохонтарѣ декабрь 13 числа 1828 года
Наказъникъ сформировуици
Дунайскій Козакъ Мокоевѣ.

Потковичъ Солохонтарѣ

Визвольство

Презволеност моя азъ Даренъ изрядный 1771
месеци поправитъ снѣхъ Сердюковъ, представившии
о францискъ документи. поспавши на службу въ
Дунайскую Армію Воиномъ родного свѣта своего Ерма
рарія Сердюкова, ииже прѣсѣбавъ воеводѣ азъ
особо азъ въспомано Наказанствомъ распоряженіемъ
Одесского Губернатора Свѣтлейшаго Давыдова, поимому въ
профитіи мамѣ со' воеводѣ по семействомъ и
свѣдованіемъ суда подобности чужаго, келенитъ мѣстнаго
проклетствія, а равно азъ того времени на
въ какиѣ обязанности повѣрившии на чужеземіи
Въ французскій языкъ и азъ на сѣ азъ мѣста запад.
писанъ и Наказанствомъ въ штабѣ квартирмейстера
Американскаго Губернатора С. Омокишова. марта
2 дня 1829 года

Наказанствомъ Французскаго

Дунайскаго Арміи
Полковника Свѣтлейшаго

Розділ другий

ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ ДУНАЙСЬКОГО ВІЙСЬКА

Формування Дунайського війська співпало з інтенсивним заселенням Бессарабії, яке відбувалось після приєднання її до Росії.

Кількість населення Дунайського війська змінювалось в залежності від відповідних процесів у Бессарабії. Виялені дані чисельності війська вказують на це. Тут і далі див. табл 2. 1. Однак, дані таблиці можуть мати деякі неточності. Це пов'язане з тим, що в джерелах і літературі не завжди враховуються козаки, що мешкали за межами війська; які не встигли переселитися ще до станиць; які знаходились на службі. Проте, загальне уявлення про кількість та зміни в чисельності населення війська ці дані дають.

У червні 1828 року військо складалось з двох сіл Акерманського повіту — Акмангіт і Старокозаче, де мешкало 755 осіб. Тут і далі див. табл. 2. 2.

З приєднанням у серпні с. Волонтирівки у війську нараховувалось 262 родини ¹. Вже до 1830 року в станицях було близько 2912 осіб. У ці роки в Бессарабії мали місце епідемії. У 1829 році — чуми, від якої в Ізмаїлі померло біля 100 козаків війська ² та в 1831 році — холери, що призвели до перевищення смертності над народжуваністю в усій Бессарабії

на 30% ³. За перші три роки кількість населення в війську встановити можливо лише приблизно. Про це відмічається в статистичному опису Дунайського війська, тому що в 1828-1830 роках Військове правління не одержало від станичних старшин повідомлень про кількість родин, що мешкали там ⁴.

В наступні роки, до 1836 року, населення повільно, але зростало. Здійснювалося це не лише за рахунок природного приросту. Так, протягом 1830-1832 років до війська зараховувались сини і пасинки відставних солдатів та обер-офіцерські діти. Крім цього, до станиць потрохи переселялися родини, що мали переїхати. На початок 1831 року було 420 козацьких родин (3398 осіб) ⁵, які не переселилися ще до станиць. У серпні 1835 року новоросійський та бессарабський генерал-губернатор М. С. Воронцов видав спеціальну об'яву. В ній йшлося про те, що особи, які записалися, але до цього часу не з'явилися у військо, повинні це зробити до 1 січня 1836 року. Інакше вони будуть викреслені з переліку війська та вважатимуться бродягами ⁶.

Збільшення населення в 1836 році пов'язане з входженням у військо п'яти сіл, де мешкали державні селяни та відставні солдати — близько 350 осіб ⁷. Останній масовий механічний зріст населення спостерігається в 1839-1841 роках, через включення в 1839 році двох сіл коронних циган та оселенням їх кочових родин. В цих селах на січень 1840 року мешкало біля 300 родин і оселити потрібно було ще 814. Здійснювати це наказний отаман війська С. Т. Василевський вважав можливим починаючи з 1841 року ⁸. Кочові цигани не входили до підрахунків чисельності населення війська. Ці родини подавалися в додатках до звітів. Не враховані вони і в табл. 2. 1 і 2. 2.

У грудні 1844 року з виданням "Положення про Дунайське військо" прийом до нього був заборонений, а особи, що записалися і не з'явилися до цього часу, виключалися з переліку війська. Неврожайні роки — 1848-1849 сприяли оселенню кочових циганських родин. У 1850 році всі непоселені в станицях цигани також виключалися зі складу війська ⁹.

Таблиця 2. 1 — Чисельність населення в Дунайському козацькому війську. 1828-1869 рр.

Роки	Населення			Роки	Населення		
	чоло-віки	жін-ки	загальна кількість		чоло-віки	жін-ки	загальна кількість
1828	1289	977	2266	1849	5712	4687	10399
1829	1727	1185	2912	1850	5792	4784	10576
1830	2227	983	3210	1851	6347	5427	11774
1831	1486	1044	2530	1852	6447	5536	11983
1832	1789	1292	3081	1853	6340	5572	11912
1833	1814	1298	3112	1854	6434	5593	12027
1834	1878	1389	3267	1855	6441	5603	12044
1835	1866	1367	3233	1856	6295	5572	11867
1836	1796	2036	3832	1857	6447	5436	11884
1837	2072	2299	4371	1858	6669	5416	12085
1838	2216	2388	4604	1859	6463	5333	11796
1839	3338	3271	6609	1860	6910	5567	12477
1840	4135	4078	8213	1861	7050	5691	12741
1841	5336	4112	9448	1862	7105	5741	12846
1842	5430	4295	9725	1863	7141	5818	12959
1843	5574	4333	9907	1864	6562	6112	12674
1844	5447	4402	9849	1865	6654	6202	12856
1845	5483	4442	9925	1866	6617	6185	12802
1846	5558	4504	10062	1867	6723	6276	12999
1847	5632	4570	10202	1868	6797	6354	13151
1848	5660	4647	10307	1869	6329	5978	12307

Таблицю складено за даними: Гангардт И. Е., Губкин В. В. Новороссийское казачье войско в 1861 и 1862 годах // Записки Бессарабского областного статистического комитета. — Кишинев, 1864. — Т. 1. — С. 87; Гросул Я. С., Будак И. Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии. 1861-1905. — Кишинев, 1972. — С. 46-47 (Табл. 6); Дараган М. Военно-статистическое обозрение Бессарабской области. — С.Пб., 1849. — Т. II. — Ч. 3. — Табл 6; Егунов А. Население области в 1861 году по сословиям и состояниям // Записки Бессарабского областного статистического комитета. — Кишинев, 1864. — Т. 1. — С. 30; Защук А. Военное обозрение Бессарабской области // Материалы для военной географии и военной статистики. — С.Пб., 1863. — С. 159-161; Списки населенных мест Российской империи. — Т. 3: Бессарабская область. — С.Пб., 1861. — С. 16-18; ДАОО, ф. 1, оп. 218, спр. 8 за 1831 р., арк. 22-23, 92; ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 30-35; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 83, 86-88 зв.; спр. 43, арк. 135; спр. 201, арк. 175; спр. 204, арк. 135; спр. 188, арк. 220; спр. 191, арк. 243-244; спр. 196, арк. 216-217; РДВІА, ф. 4л, оп. 36, 1 ст., 4 від., спр. 13 за 1869 р., арк. 2 зв. — 3; СІБ ФІРІ РАН, ф. 200, оп. 2, спр. 91, арк. 5-6.

Таблиця 2. 2 — Чисельність населення в станицях Дунайського козацького війська. 1828-1868 рр.

Станиці		Роки						
		1828	1829	1830	1831	1832	1833	1834
Акмангіт	чол.	175	267	215	231	322	333	363
	жін.	150	145	173	203	269	274	293
	всього	325	412	388	434	591	607	656
Старокозачя	чол.	245	608	664	659	731	747	777
	жін.	205	412	460	440	508	511	533
	всього	450	1010	1124	1099	1239	1258	1310
Волонтирівка	чол.		852	391	596	736	734	738
	жін.	—	628	350	401	515	513	563
	всього		1480	741	997	1251	1247	1301
Михайлівка	чол. жін. всього	Увійшла до складу віська в 1836 р.						
Костянтинівка	чол. жін. всього	Увійшла до складу війська в 1836 р.						
Миколаївка	чол. жін. всього	Увійшла до складу війська в 1836 р.						
Троїцьке	чол. жін. всього	Увійшла до складу війська в 1836 р.						
Петрівка	чол. жін. всього	Увійшла до складу війська в 1836 р.						
Каїри	чол. жін. всього	Увійшла до складу війська в 1839 р.						
Фараонівка	чол. жін. всього	Увійшла до складу війська в 1839 р.						
Миколаївка-Новоросійська	чол. жін. всього	Увійшла до складу війська в 1856 р.						
Всього*	чол.	420	1727	1270	1488	1789	1814	1878
	жін.	355	1185	983	1044	1292	1298	1389
	всього	755	2912	2253	2532	3081	3112	3267

Продовження таблиці 2. 2

Станіці		Роки					
		1835	1836	1837	1838	1839	1840
Акмангіт	чол.	355	325	336	331	619	552
	жін.	278	333	352	357	540	556
	всього	633	658	688	688	1159	1108
Старокозачя	чол.	768	509	574	609	628	860
	жін.	519	662	715	742	756	911
	всього	1287	1271	1289	1351	1384	1771
Волонтирівка	чол.	743	685	769	758	769	926
	жін.	570	764	861	866	883	1016
	всього	1313	1449	1630	1624	1652	1942
Михайлівка	чол.		86	157	186	197	218
	жін.	–	89	151	170	182	226
	всього		175	308	356	379	444
Костянтинівка	чол.		30	44	42	48	42
	жін.	–	29	41	37	41	53
	всього		59	85	79	89	95
Миколаївка	чол.		56	78	108	121	163
	жін.	–	55	74	78	86	110
	всього		111	152	186	207	273
Троїцьке	чол.		49	58	127	142	146
	жін.	–	65	68	102	111	138
	всього		114	126	229	253	284
Петрівка	чол.		56	56	55	54	64
	жін.	–	39	37	36	46	50
	всього		95	93	91	100	114
Каїри	чол.					342	378
	жін.	–	–	–	–	253	283
	всього					595	661
Фараонівка	чол.					418	457
	жін.	–	–	–	–	368	383
	всього					786	850
Миколаївка- Новоросійська	чол.						
	жін.	–	–	–	–	–	–
	всього						
Всього*	чол.	1866	1796	2072	2216	3338	3805
	жін.	1367	2036	2299	2388	3166	3746
	всього	3233	3832	4371	4604	6504	7551

Продовження таблиці 2. 2

Станіці		Роки					
		1841	1842	1843	1845	1854	1855
Акмангіт	чол.	701	711	876	805	585	926
	жін.	527	537	540	791	998	762
	всього	1228	1248	1416	1596	1583	1688
Старокозачя	чол.	1106	1150	1168	1151	1179	1203
	жін.	852	883	902	1134	1176	1046
	всього	1958	2033	2070	2285	2355	2249
Волонтирівка	чол.	1281	1335	1230	1147	1204	1166
	жін.	1014	1063	924	1171	1277	1371
	всього	2295	2398	2154	2318	2481	2537
Михайлівка	чол.	281	268	327	312	380	415
	жін.	203	216	244	316	377	376
	всього	484	484	571	628	757	791
Костянтинівка	чол.	60	67	90	68	58	80
	жін.	45	53	63	82	79	74
	всього	105	120	153	150	137	154
Миколаївка	чол.	203	220	331	393	179	331
	жін.	107	108	208	334	104	261
	всього	310	328	539	727	203	592
Троїцьке	чол.	180	175	170	186	178	195
	жін.	131	141	134	203	233	171
	всього	311	316	304	389	411	366
Петрівка	чол.	71	69	78	65	86	123
	жін.	57	64	70	74	90	115
	всього	128	133	148	139	176	238
Каїри	чол.	478	503	419	481	473	501
	жін.	378	411	413	417	429	410
	всього	856	914	832	898	902	911
Фараонівка	чол.	504	563	518	540	692	661
	жін.	451	479	493	506	552	691
	всього	955	1042	1011	1046	1251	1352
Миколаївка- Новоросійська	чол.						
	жін.						
	всього						
Всього*	чол.	4865	5061	5207	5148	5014	6010
	жін.	3765	3955	3991	5015	5412	5133
	всього	8630	9016	9198	10163	10426	11143

Закінчення таблиці 2. 2

Станиці		Роки					
		1858	1859	1863	1864	1866	1868
Акмангіт	чол.	1388	1367	1530	1201	1196	1256
	жін.	1127	1176	1297	1128	1116	1162
	всього	2515	2543	2827	2329	2312	2418
Старокозачя	чол.	951	899	957	1100	1082	1139
	жін.	1036	798	856	1072	1050	1109
	всього	1987	1697	1813	2172	2132	2248
Волонтирівка	чол.	1403	1283	1378	1427	1403	1466
	жін.	1165	1080	1160	1299	1307	1354
	всього	2578	2363	2538	2726	2710	2820
Михайлівка	чол.	623	994	995	679	684	707
	жін.	490	620	572	634	649	674
	всього	1113	1614	1647	1313	1333	1481
Костянтинівка	чол.	85	124	132	127	127	132
	жін.	91	95	111	118	116	121
	всього	176	219	243	245	243	253
Миколаївка	чол. жін. всього	Відійшла до Молдавії в 1856 р.					
Троїцьке	чол. жін. всього	Відійшла до Молдавії в 1856 р.					
Петрівка	чол.	85	92	126	130	126	131
	жін.	83	85	125	125	120	122
	всього	168	177	251	255	246	253
Каїри	чол.	597	506	646	507	517	531
	жін.	596	488	548	433	435	460
	всього	1193	994	1194	940	952	981
Фараонівка	чол.	740	732	761	721	718	738
	жін.	599	600	636	709	720	740
	всього	1339	1332	1397	1430	1438	1478
Миколаївка-Новоросійська	чол.	434	466	590	621	551	666
	жін.	362	391	506	585	524	604
	всього	796	857	1096	1206	1075	1270
Всього*	чол.	6484	6463	7089	6513	6404	6766
	жін.	5463	5333	5811	6103	6037	6346
	всього	11847	11796	12900	12616	12441	13112

* П р и м і т к а. Різниця в кількості населення в табл. 2. 1 та 2. 2 за деякі роки пояснюється тим, що в джерелах не завжди враховуються записані козаки, які не переселилися до станиць, які ще мешкали за межами війська і такі, що були на службі.

Таблицю складено за даними: Памятная книга Новороссийского казачьего войска. 1858. — Рукопис. // ОДНБ ім. М. Горького. — ВР. — Ркп.

736. — С. 9; Списки населенных мест Российской империи. — Т. 3: Бессарабская область. — С.Пб., 1861. — С. 16-18: ДАОО, ф. 1, оп. 216, спр. 322 за 1849 р., арк. 74; оп. 218, спр. 9 за 1828 р., арк. 58-64; спр. 8 за 1831 р., арк. 22-23, 92: ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 83, 86-88 зв. ; спр. 43, арк. 135; спр. 68, арк. 65 зв. ; спр. 157, арк. 25-26, 81-82; спр. 188, арк. 220; спр. 191, арк. 243-244; спр. 196, арк. 216-217; спр. 201, арк. 175; СПб ФІРІ РАН, ф. 200, оп. 2, спр. 91, арк. 5-6; РДВІА, ф. 4л, оп. 138, спр. 87, арк. 119-121.

Зменшення населення в 1856-1857 роках, що відбулося не лише у війську, але й у Бессарабії в цілому, пов'язане з Кримською війною 1853-1856 років. В 1868-1869 роках це сталося через неврожаї та звістку про ліквідацію війська, що призвела до відходу частини населення.

На кількість постаничного населення впливали загальні для війська причини. Однак, були й свої особливості. Так, в 1836, 1839-1840 роках з приєднанням нових сіл, козаки з інших станиць війська переселялися на ці землі. В 1840 році в кожне циганське село перейшло ще по 20 родин, а в 1856 році з втратою двох станиць, їх населення переселилося до нової ст. Миколаївки-Новоросійської.

В станицях війська мешкали ще й особи не козацької верстви. Це духовні, торгові люди, військові і цивільні чиновники. В 1858 році їх нараховувалось у війську 305 осіб обох статей¹¹.

Станиця Волонтирівка була найчисленіша. Тут мешкало 22% всього населення війська. Наближались до неї Старокозачя та Акмангіт — 18 та 16,7% відповідно. Населення найбільшої станиці зростало в 40-60-ті роки за рахунок природного зросту на 49 осіб на рік¹². Це складало 42% від загального зросту війська в ці роки (див. табл. 2. 2).

Отже, до кінця 30-х років мало місце переважно механічне зростання кількості населення у війську. В 40-60-ті роки природний зріст населення став головним. На процес природного приросту безпосередньо впливало декілька чинників: народження, смертність тощо.

У формуванні рівня народжуваності значну роль відіграє

шлюбність. Загальною тенденцією є те, що чим менший вік вступаючих до шлюбу, тим вище народжуваність і навпаки. Крім того, мають значення співвідношення чоловіків і жінок, економічні чинники. У Росії в досліджуваний період на 100 чоловіків приходилась 101 жінка, в Бессарабії — 90,9¹³. Це було характерно для всіх колонізованих земель і обмежувало кількість вступаючих до шлюбу. В Дунайському війську кількість чоловіків теж перевищувала кількість жінок: на 100 чоловіків приходилось 85 жінок. У цілому співвідношення чоловіків та жінок у війську становило в середньому — 54 і 46%¹⁴. Такі показники пов'язані, крім всього іншого, з призначенням цієї військової установи, головна роль в якій належала чоловікам.

Все це впливало на рівень шлюбності. Так, якщо в Бессарабії один шлюб приходився на 84 особи, в Акерманському повіті на 108¹⁵, то в Дунайському війську — на 117-120 осіб (табл. 2. 3). Коефіцієнт шлюбності (кількість шлюбів на 1000 осіб) у війську був теж нижче — 8,5, в Акерманському повіті — 9,2. Чоловіки переважно вступали до шлюбу в 20-25 років, жінки — 16-20. У Дунайському війську шлюбного віку було близько 60% населення, одружувалось в середньому 97 пар на рік¹⁶. Найменша чисельність членів родини у війську була в українців. Пояснюється це більш значною ніж у інших етнічних групах кількістю неодружених чоловіків шлюбного віку. Полковник С. П. Чолобитчиков, ще в 1828 році вважав за потрібне одружити велику кількість військових "бурлак". Він гадав, що людина, яка не має дружини, дітей, оселі не може бути корисною¹⁷.

У ХІХ ст. в Бессарабії коефіцієнт народжуваності (кількість народжуваних на 1 000 осіб) складав 40,8 — 45,0 осіб¹⁸. В Дунайському війську цей коефіцієнт був нижче — 35, тобто на 1000 осіб народжувалось 35. Одне народження приходилось в середньому на 30 мешканців війська. За рік приходило у світ 417 малюків. Жінок народжувалось менше ніж чоловіків. Так, на 100 хлопчиків приходилось 94 дівчинки. Отже, в цілому з народжуваних 48% складали жінки, а 52% чоловіки¹⁹.

Таблиця 2.3 — Чисельність шлюбів, народжуваних, померлих та природний приріст в Дунайському козацькому війську. 1838-1867 рр.

Роки	Кількість шлюбів	Кількість народжуваних			Кількість померлих			Приріст		
		чоловіків	жінок	всього	чоловіків	жінок	всього	чоловіків	жінок	всього
1838	56	105	30	135	50	51	101	55	-21	34
1839	42	75	93	168	39	55	94	36	38	74
1840	123	170	138	308	100	94	194	70	44	114
1846	88	197	158	355	124	96	220	73	62	135
1847	56	200	168	368	126	102	228	74	66	140
1848	88	189	213	402	161	136	297	28	77	105
1849	94	184	181	365	142	139	281	42	42	84
1850	67	194	180	374	98	82	180	96	98	194
1851	100	204	185	389	170	141	311	34	44	78
1852	118	238	201	439	138	105	243	100	96	196
1853	132	224	205	429	144	109	253	80	96	176
1854	75	181	151	332	222	195	417	-41	-44	-85
1855	51	149	151	300	167	141	308	-18	10	-8
1856	132	187	169	356	156	153	309	31	16	47
1857	106	224	231	455	119	108	227	105	123	228
1858	165	216	209	425	128	111	239	88	98	186
1861	83	245	212	457	120	108	228	125	104	229
1862	99	252	209	461	163	159	322	89	50	139
1863	83	218	293	511	206	211	417	12	82	94
1864	114	261	263	524	184	164	348	77	99	176
1866	122	252	234	486	275	259	534	-23	-25	-48
1867	87	246	240	486	139	155	294	107	85	192

Таблицю складено за даними: Гангардт И. Е., Губкин В. В. Новороссийское казачье войско в 1861 и 1862 годах // Записки Бессарабского областного статистического комитета. — Кишинев, 1864. — Т. I. — С. 87-88; Защук А. Военное обозрение Бессарабской области // Материалы для военной географии и военной статистики. — С.Пб., 1863. — С. 160; Дараган М. Военно-статистическое обозрение Бессарабской области. — С.Пб., 1849. — Т. II. — Ч. 3. — Табл. 6; РДВІА, ф. 4, оп. 138, спр. 87, арк. 52; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 37, арк. 169; спр. 39, арк. 301; спр. 188, арк. 220; спр. 191, арк. 233; спр. 196, арк. 204; спр. 198, арк. 200.

Одним з чинників, що впливав на природний приріст населення була смертність. В Бессарабії в 40-60-ті роки рівень смертності (кількість померлих на 1000 осіб) сягав від 25,8 до 32²⁰, у війську цей рівень був 25, тобто кількість померлих була більша. Пояснити такі цифри можливо тяжким економічним станом більшості козаків війська, не достатнім рівнем охорони здоров'я та культури. У війську на 40 мешканців приходився один померлий. За рік у середньому помирало 298 осіб²¹. Мав значення вік померлих. Так, в 1858 році у війську від року до 17-ти померло 123 особи; від 17 до 45-ти — 45; від 45 до 60-ти — 37 та від 60 до 80-ти — більше 30. Отже, більшість померлих це мешканці до 17 років — близько 52%. Чоловіків вмирало більше ніж жінок. Так, на 100 чоловіків помирало 89 жінок. Серед померлих 46% становили жінки, а 54% чоловіки²². Це пояснюється військовою службою чоловіків, що брали участь в бойових діях на Кавказі, Кримській війні, охороні вогнищ епідемій тощо.

Такий цікавий чинник як довговічність теж мав свою вагу. В середині 1840 -х років у Дунайському війську мешкали козак Панко Маврилі, який мав 115 років, капітанська вдова Ганна Буткова того ж віку²³.

Наслідком взаємодії народжуваності та смертності був природний приріст населення. Отже, в середньому Дунайське військо зростало на 119 осіб на рік. Були й винятки. Так, в 1854 році смертність перевищувала народжуваність на 25%, тобто у війську на 79 народжених припадало 100 померлих²⁴.

У Бессарабії природний зріст на 1000 осіб в 1840-1860 роках складав 15-18,8²⁵. У Дунайському війську в середньому цей рівень був менший — 10-11 осіб. Однак, у 1850, 1857, 1861 роках він наближався до бессарабського: 18,0 — 19,1²⁶. В цілому зміни в природному прирості населення у війську співпадали з такими ж змінами в Бессарабії²⁷.

Всі наведені вище дані взяті як середній показник. Однак, вони дають уяву про загальний стан справ у війську.

Протягом 40-60-х років населення Дунайського війська зросло більше ніж на 3 000 осіб і в 1861 році воно складало 32,8% населення Акерманського повіту (без м. Акерман).

Таким чином, якщо для Дунайського війська зріст в ці роки був позитивним, то для Бессарабії це складало всього 1% і трохи більше для Акерманського повіту (без м. Акерман) — 11%.

В цілому в 40-60-ті роки відсоткове співставлення населення війська та загальної кількості його в краї залишилось стабільним: від 1,37 до 1,25. Однак, по відношенню до кількості населення Акерманського повіту воно зросло з 13,5 до 19,3%²⁸. Це пояснюється зменшенням населення під час Кримської війни та територіальними втратами Росії в Південній Бессарабії.

Населення війська було полінаціональне. Статистичний огляд 1840 року визначав його склад так: “малоросіяни, великоруські, молдавани, болгари та цигани”²⁹. Отже цей огляд, як і показники табл. 2. 4, відображає лише основні етнічні складові і не дає повної картини.

Національний склад війська змінювався за час його формування та подальшого поповнення. Основу його склали українці, як зазначав уже в 1836 році наказний отаман С. Т. Василевський³⁰. Це були задунайські запорожці, устьдунайські буджацькі і чорноморські козаки, селяни-втікачі. На початку формування війська вони мешкали переважно в ст. Акмангіт і Старокозачя. У 1827 році в Акмангіті з усіх мешкаючих родин 97% становили українці (480 українців, 9 молдаван, 2 росіян, 3 інші)³¹. Більша частина з них увійшла до складу війська. У подальшому українці переважали серед населення всіх інших станиць війська.

Наступна за кількістю група — молдавани. Більшість їх мешкала в ст. Волонтирівка. Це волонтери, молдавські мазили та селяни: Семен Албул, Ісак Михайлуца, Василь Ципурдей, Іван Папушой³². Вони розмовляли переважно молдавською мовою, тому 1828 році “волонтерів поселили з козаками... Мешкаючи разом, волонтери навчаться російської мови”³³.

Таблиця 2.4 — Національний склад* Дунайського козацького війська. Середина 50-х років XIX ст.

Станиці та хутори	Національний склад													
	українці			молдавани			росіяни			цигани			Всього	
	кіль- кість	%		кіль- кість	%		кіль- кість	%		кіль- кість	%		кіль- кість	%
Акмангіт	556	79,1	147	20,9	—	—	—	—	—	—	—	—	703	100,0
Старокозачя	800	76,6	244	23,4	—	—	—	—	—	—	—	—	1044	100,0
Волонтирівка	326	22,9	1100	77,1	—	—	—	—	—	—	—	—	1426	100,0
Михайлівка	346	51,5	326	48,5	—	—	—	—	—	—	—	—	672	100,0
Петрівка	—	—	80	37,2	135	68,8	—	—	—	—	—	—	215	100,0
Миколаївка	—	—	—	—	624	100,0	—	—	—	—	—	—	624	100,0
Фараонівка	—	—	—	—	—	—	816	100,0	—	—	—	—	816	100,0
Каїри	—	—	—	—	—	—	728	100,0	—	—	—	—	728	100,0
Троїцьке	290	49,3	—	—	298	50,7	—	—	—	—	—	—	588	100,0
Всього	2318	34,0	1897	27,8	1057	15,5	1544	22,7	—	—	—	—	6816	100,0

* Враховувалось чоловіче населення.

Таблиця складена автором на основі даних церковного обліку, які надруковані: Кабузан В. М. Народнонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья. — Кишинев, 1974. — С. 145-155.

У 1854 році до війська зарахований 41 молдавський міліціонер, які прийшли з російськими військами з Молдавського князівства³⁴.

З приєднанням в 1836 році сіл відставних солдат та переселенців з Курської губернії у війську зросло російське населення. В 1827 році (рік заснування цих сіл) серед мешканців 60% були росіяни. Так, в Михайлівці було 190 росіян, 180 молдаван, в Костянтинівці — 94 росіянина, в Миколаївці — 85 росіян і 63 українця, в Ново-Троїцькому — 59 росіян і 33 українця³⁵. У Петрівці в 1835 році переселенці з Курської губернії становили 49%³⁶. В ці станиці також переселились старослужбові козаки з Акмангіту, Старокозачої, Волонтирівки.

Входження сіл Фараонівка та Каїри поповнили військо циганами. На початок 1840 року в цих селах мешкало 1 381 циган: 786 осіб у Фараонівці та 595 в Каїрах³⁷. Для того щоб привчити “любителів бродяжити” до осілості, в циганські станиці поселялись козаки з українців та молдаван, усього 128 осіб³⁸. Відбувались і зворотні процеси. Циганські родини селили в інші станиці війська. Так, протягом 1840-1843 років втекла з родинами із Акмангіту 41 особа циган, Старокозачої — 15, Волонтирівки — 3, Ново-Троїцького — 26, Миколаївки — 24, Михайлівки — 14. Цигани розмовляли переважно циганською мовою. Свідомством тому є той факт, що в 1855 році для зачитання маніфесту про загальне ополчення їм потрібний був перекладач.

Серед інших представників національного складу були болгар. Це волонтери, які потрапили до війська в числі перших у 1828 році. Мешкали вони переважно в ст. Волонтирівка. Серед них: капітан Ангел Бабанов, Зелес Кристе, Атанас Матушков, Стефан Атанасов, Борис Стоян та інші⁴⁰. Відомо, що в 1840 році в цій станиці нараховувався 21 козак з болгар. У 1855 році ще 28 осіб з болгарських колоністів вступили до Дунайського війська⁴¹.

Серед волонтерів зарахованих в 1828 році, крім болгар, були представники інших балканських народів: серби, гре-

ки, албанці. Однією з сербських родин була родина Олександра Бошняги. Він мешкав в с. Спеї Бендерського повіту і був зарахований до війська. 73-літній Олександр мав родину з семи осіб ⁴² і був одним із заможних козаків.

У 1855 році до війська зараховано ще 62 родини олександрівських греків, без переселення на військові землі ⁴³. На жаль кількість сербів, албанців та греків, які мешкали переважно в ст. Волонтирівка, встановити не вдалося. Однак, відомо, що після ліквідації війська, в цій станиці в 1877 році мешкало 18 албанців, сербів, болгар, 5 греків. Це були вихідці 1830-1831 років ⁴⁴.

Національний склад війська поповнювала невеличка група поляків. Потрапили вони до нього з зарахуванням дворянських та обер-офіцерських дітей, волонтерів і селян-втікачів.

На військовій землі в ст. Миколаївка-Новоросійська (Байрамча) мешкало 136 євреїв (76 чоловіків, 60 жінок), які не входили до козацької верстви. В 1853 році вони підписали контракт з господарем Байрамчі поміщиком К. Зіро про мешкання в цьому містечку терміном на 25 років. Після придбання в 1856 році Байрамчі Дунайським військом вони опинилися на козацьких землях ⁴⁵.

З початку 40-х років національний склад Дунайського війська майже не змінювався і на середину 50-х років являв собою наступне: українці становили 34,0%, молдавани — 27,8%, цигани — 22,7%, росіяни — 15,5% (див. табл. 2. 4).

Дані церковного обліку, на підставі яких складено таблицю, вкрай суб'єктивні, неповні та не завжди точні. Так, ст. Волонтирівка була найбільш національною у війську. Тут мешкали представники майже усіх груп: "молдавські однодворці-мазили*", греки, болгары, серби, албанці, мокани*, українські та польські селяни-втікачі, втікачі улани*, коронні осілі цигани" ⁴⁶.

Релігійний склад населення Дунайського війська був досить однорідним. Переважну більшість становили православні: українці, росіяни, молдавани, болгары, греки, серби. Однак, була невелика група людей інших сповідань. У 1844 році у війську мешкало 5 римо-католиків ⁴⁷, які були переважно з

дворян та обер-офіцерських дітей. Це — українські, польські шляхтичі та селяни. Серед них ветеринар І. К. Шульц, осавул П. Д. Панфілович та інші ⁴⁸.

У 1857-1858 роках, крім 9 римо-католиків (7 чоловіків, 2 жінок) мешкало 2 особи євангельсько-лютеранського сповідання. З 1857 року на терені війська перебували іудеї. Це були євреї, які мешкали в ст. Миколаївка-Новоросійська. В 1861 році їх було 123 особи (64 чоловіка, 59 жінок) ⁴⁹. Всі не православні мешканці становили менше 1% населення протягом усього існування війська і не відігравали великої ролі в релігійному житті.

Такий склад Дунайського війська відбивав строкатість населення Бессарабії. В процесі формування станиці ставали багатонаціональними. Це сприяло змішаним шлюбом, міжетнічним контактам у військовій службі та повсякденному житті.

Розділ третій

АДМІНІСТРАТИВНИЙ УСТРІЙ ТА УПРАВЛІННЯ

У червні 1828 року, з прийняттям рішення про формування Дунайських козацьких полків, цар Микола I розпорядився, що служилі козаки та їх сини відраховуються від "земства" та "передаються" до козацької верстви. Однак, постанова ця не поширювалася на родини козаків, які продовжували залишатися на положенні державних селян. При цьому слід відзначити, що в цей період доля козаків чітко не була визначена. Передбачалось, що після війни 1828 — 1829 років вони будуть оселені з задунайськими запорожцями Й. Гладкого у Південній Бессарабії або переселені за бажанням на землі Чорноморського козацького війська. М. С. Воронцов деякий час наполягав на поселенні їх у районі Анапи ¹.

Невирішеність цих питань, а також недостатня визначеність правового положення козаків, тривала до 1832 року і породила велике листування між різними цивільними та військовими установами.

Навесні та влітку 1830 року задунайці Й. Гладкого, з якими до цього часу пов'язувалась доля дунайців, почали переселятися в Олександрійський повіт Катеринославської губернії, де утворили Азовське військо. Через це в січні 1831 року виконуючий обов'язки новоросійського та бесса-

рабського генерал-губернатора генерал-лейтенант О. І. Красовський повідомляв керуючому Головним Штабом генерал-ад'ютанту графу С. І. Чернишову, що Дунайське військо залишилося в Південній Бессарабії. Одночасово вирішилось питання про виключення із "земства" родин дунайських козаків, чого довго домагався полковник С. П. Чолобітчиков ².

З самого початку утворення Дунайських полків, загальне управління ними та козацькими станицями здійснював новоросійський та бессарабський генерал-губернатор. Військово-адміністративні справи вирішувались разом з козацьким відділом Головного штабу.

Питання місцевого устрою та управління на етапі формування не уточнювались. На той час діяло "Положення* про Донське козацьке військо" з врахуванням пропозицій про управління військом, сформульованих полковником С. П. Чолобітчиковим. У кінці грудня 1828 року він подав новоросійському та бессарабському губернатору проект тимчасового "Положення" про устрій та управління військом, суть якого полягала в наступному.

Передбачалось усіх зарахованих до козацьких полків переселити з різних районів Бессарабії та Херсонської губернії в один повіт, приблизно Акерманський. Селища, що заселені козаками, назвати "військовими козацькими станицями". Начальника війська призначати урядом. Сформувати Військову канцелярію. У станицях створити станичні правління. Станичні начальники в них обиралися козаками, але затверджувались начальником війська. Первісно офіцерський склад призначати з регулярних військ ³. Хоча цей проект не був затверджений, але практично діяв за своєю основою до смерті полковника С. П. Чолобітчикова (серпень 1830 року).

Його місце тимчасово заступив командир кінного полку військовий старшина І. Ф. Герко (особистий склад командуючих та наказних отаманів Дунайського війська див. табл. 3. 1). Управління військом продовжувало складатися з командуючого та Військової канцелярії. Штаб війська був перенесений до м. Акерман.

Станичні правління не були засновані, а керування ста-

ницями доручалось “завідуючим”. Вони призначались з офіцерів, які були прикомандировані з Чорноморського війська. Так, в 1830 році завідували станицями: Акмангіт — сотник Ф. К. Заблоцький, Старокозачя — сотник І. Т. Зайковський, Волонтирівка — хорунжий І. З. Мазан. Судові органи ще не були створені: а ні військової судової комісії, а ні аудитора** не існувало⁴.

21 жовтня 1833 року осавул Донського війська М. Немчиков, який був на той час начальником Дунайського війська, склав новий проект його устрою. За цим проектом загальне керівництво належало новоросійському та бессарабському генерал-губернатору, всі справи місцевого порядку вирішував “правитель” війська. Засновувалось Військове правління та канцелярія, котра поділялась на військову, цивільну та господарську частини. Вона складалась з неодмінної особи та трьох асесорів. Військова канцелярія повинна була мати спеціальних чиновників, які б змогли, в разі необхідності, служити в полках. Військове правління мало піклуватися про немічних на неімущих, а також про заснування та відкриття шпиталів, лазаретів, училищ, церков. Платня військовим та цивільним чиновникам встановлювалась згідно штату іррегулярних військ. Канцелярія завідувала всіма справами у війську і доповідала про їх стан “правителю”. Устрій та управління Дунайським військом мали узагальнюватися з “порядками” інших козацьких військ⁵.

Цей проект також не був запроваджений до життя.

У 1836 році на чолі Дунайського війська став генерал-майор С. Т. Василевський. З затвердженням його на цій посаді почалося закладання та оформлення всіх головних установ управління, переважна більшість яких проіснувала майже до ліквідації війська. Начальник війська об'єднував військові, поліцейські та економічні функції. Допомогав йому в цих справах ад'ютант та секретар. Була запроваджена тимчасова Військово-судова комісія, що розглядала військові зловживання та порушення, справи іншого характеру вирішували місцеві повітові судові органи. Керування станицями Василевський спочатку доручив старшинам, за

поліцейською та економічною діяльністю яких наглядав спеціально призначений офіцер⁶. Першим наглядачем станиць став осавул М. Нємчиков. Згодом, у 1839 році, керування станицями доручалось станичним правлінням на чолі зі станичним отаманом чи старостою. До правління входили також по двоє суддів та по два присяжних. Для здійснення поліцейських функцій деякі станичні правління мали пристава. Всі вони обирались на три роки.

Запроваджувались: головне військове свято — 6 грудня — день Св. Миколи, свято полку № 1 — 30 серпня на честь Св. Олександра (Невського), полку № 2 — 8 листопада на честь Св. Архістратіга Михайла⁷.

Цей устрій та управління зберігались до середини 40-х років ХІХ ст. Таким чином, військо керувалось загальними узаконеннями та приватними розпорядженнями місцевих начальників.

На початку 1836 року за пропозицією новоросійського та бессарабського генерал-губернатора у м. Акерман була створена тимчасова Комісія, яка мала розробити проект “Положення” про управління та устрій Дунайського козацького війська.

Очолив Комісію генерал-майор С. Т. Василевський. До її складу входив його помічник плац-майор І. Савич, титулярний радник Кармазін, депутати від війська сотники Г. Новомглинський та О. Зарівний.

Влітку того ж року був складений проект “Положення” зі штатами та додатками і 30 липня поданий на розгляд графу М. С. Воронцову.

Записка, яка містила цей проект, складалась з декількох частин: самого проекту, опису управління війська під час його складання, порівняння з “Положенням Донського козацького війська”, місця для внесення змін та доповнень генерал-губернатора. За цим проектом управління Дунайського війська зовсім відрізнялось від його попереднього устрою, а також управління в Донському війську⁸.

У Дунайському війську за проектом військове та цивільне управління зосереджене було в Присутствії Військової

канцелярії на чолі з наказним отаманом та чиновників діловодства на відміну від Донського, де апарат управління був більш розгалужений. Військово-судова комісія залишалась тимчасовим органом. Таке управління пов'язане з невеликою кількістю населення в Дунайському війську в порівнянні з Донським.

Записка була подана 1837 року графом М. С. Воронцовим до Департаменту Військових поселень. Однак, для розгляду проекту Департамент вимагав додаткової інформації, у тому числі про казенні землі Дунайського війська, дані про які мало з'ясувати Відомство державного майна.

Уся потрібна інформація була надана лише через чотири роки, і проект був переданий на розгляд та доопрацювання у Військове міністерство. До поданого проекту були внесені Відділом іррегулярних військ зміни та доповнення, порівняння з іншими козацькими військами.

Цей заключний варіант проекту "Положення" був поданий до Військової ради й затверджений в середині грудня 1844 року.

Крім загального "Положення" Дунайське козацьке військо мало ще "Положення про управління військом". Воно містило всі позиції, що і в загальному "Положенні", але більш детально регламентувало внутрішні дії наказного отамана, Військового та станичних правлінь, інших установ, глибше роз'яснювало їх обов'язки та права⁹.

13 грудня 1844 року царем Миколою I було затверджено "Положение о Дунайском казачьем войске"¹⁰. З його прийняттям завершився перший етап становлення системи адміністративного управління військом і почався другий, який продовжувався до ліквідації війська в грудні 1868 року. У випадках, непередбачених цим "Положенням" в дію вступало "Положення про Донське козацьке військо".

Дунайське військо було частиною іррегулярних сил Російської імперії. Головне управління ним згідно "Положенням", здійснював на правах командира окремого корпусу мирного часу за посадою новоросійський та бессарабський генерал-губернатор. У військово-адміністративному відношенні

військо підпорядковувалося Департаменту Військових поселень Військового міністерства та кураторству козацького відділу Головного штабу.

Безпосереднє керівництво військом здійснював наказний отаман через Військове правління. Він мав права бригадного командира. Наказний отаман призначався та звільнявся наказом уряду, однак права прямого звернення до нього не мав. Наказному отаману призначався ад'ютант, який вважався його помічником. Наказний отаман відповідав за всі сторони життя війська. Щорічно він оглядав все військо і через новоросійського та бессарабського генерал-губернатора надсилав звіт про стан справ у Військове міністерство.

Згідно з положенням наказний отаман стояв на чолі Військового правління. Воно складалося зі старшої особи (члена), двох асесорів** військової і цивільної експедиції** та секретаря. Один з асесорів виконував також обов'язки скарбника. В складі Військового правління діяла канцелярія. До її штату входило чотири столоначальники**, ексектор** (він же був журналістом), архіваріус, вісім писарів, військовий ветеринарний лікар та землемір. Всього 20 осіб.

Військове правління здійснювало керування всіма сторонами життя. Воно стежило за виконанням законів, порядків, добробутом та безпекою осіб, майна тощо. У Військовому правлінні було дві експедиції: військова і цивільна. На чолі кожної стояв асесор. Асесор військової експедиції стежив за виконанням наказів військового відомства, переліком служилих і звільнених козаків та офіцерів, розподілом на польову, внутрішню службу, термінами служби тощо. Асесор цивільної експедиції наглядав за господарськими, економічними, поліцейськими справами і справами внутрішнього управління. Військова та цивільна експедиції складались кожна з двох столів. На чолі кожного стояли столоначальники.

Секретар призначав столоначальників та керував усіма чинами канцелярії, що відповідала за діловодство.

Військове правління працювало щодня, крім неділі та табельних днів, з 8.00 до 20. 00.

Члени Військового правління не змінювались декілька років. Так, підполковник П. В. Шкляревський був старшою особою, а осавул М. І. Недзельський асесором — 10 років, старша особа В. В. Губкін супроводжував наказного отамана І. Є. Гангардта майже весь час перебування його на цій посаді — 14 років, а сотник Ф. Г. Унтілов був столоначальником 20 років (див. табл. 3. 1).

Наказний отаман та Військове правління для ознаки своєї влади, крім усього іншого, отримували печатку (див. мал. 3. 1). 1856 року, коли військо було перейменоване в Новоросійське, на печатці відповідно змінився напис. Військове правління мало ще одну печатку для діловодства та відповідний іменний папір¹¹.

При Військовому правлінні працювала Комісія Військового суду. Це не був постійно діючий орган. Комісія збиралась в разі необхідності, за розпорядженням наказного отамана. Вона складалась з презуса**, трьох асесорів, аудитора** та писаря. Комісія розглядала суто військові справи, що торкалися службових та позаслужбових порушень військових чинів. Про стан справ вона доповідала Правлінню кожного тижня. Інші справи — цивільного та карного характеру — розглядалися місцевими повітовими судовими органами за присутністю представника від війська. Після закінчення розгляду справ дії Комісії припинялись, але аудитор залишався працювати у Військовому правлінні.

Військове правління одержувало платню від казни, доки військо спроможне буде взяти виплати на себе.

Центр управління військом повинен був розміщуватись в ст. Волонтирівка. Однак, через те, що в ній не було необхідних приміщень, Військове правління розміщалося в м. Акерман у міських казармах. Після придбання м. Байрамчі (ст. Миколаївка-Новоросійська) воно в 1859 році перейшло до цієї станиці.

З виданням "Положення" почалась робота по формуванню Військового правління та розподілу справ. Почало працювати правління 29 липня 1845 року.

Військовому правлінню підпорядковувались військовий

шпиталь, військове училище та станичні правління, що здійснювали управління на місцях.

Станичні правління були виборними органами. Першого січня один раз на три роки вони обирались населенням станиці й затверджувались Військовим правлінням. Станичне правління складалося з станичного отамана, двох суддів, писаря та фельдшера. У деякі станиці за розпорядженням наказного отамана призначалися станичні пристави**, котрі виконували поліцейські функції. Станичні правління були органами виконавчої влади. Їм підпорядковувалось все населення станиці, незважаючи на посаду та звання. Вони здійснювали управління в приписаних до станиць хуторах. З цією метою при станичних правліннях вводились посади хуторських приказних.

Станичні правління запроваджувались у восьми станицях війська. Два хутори Петрівка та Костянтинівка не мали свого правління через невелику кількість населення в них і приєднувались в управлінні перший — до ст. Старокозачя, другий — до ст. Каїри. Для підтвердження законності своєї влади отаману кожної станиці надавалася станична печатка та насека (булава). У загальних примітках до "Положення" вказувалось, що насека (булава) була запозичена "зі старовинних козацьких звичаїв, і тепер вводиться як знак, що зобов'язує людей поважати суд і порядок"¹².

До обов'язків станичних правлінь входила охорона станичного майна та кордонів, благоустрій, справне утримання іменних і чергових списків, метричних книг, особливо перепису малолітніх та щорічні звіти про стан станиць Військовому правлінню.

Станичний отаман та судді мали бути в офіцерському чині, якщо вони його не мали, їм надавався чин хорунжого на час перебування на посаді. Платню станичне правління одержувало з станичних надходжень, в залежності від кількості служилих козаків у станиці.

Таке станичне управління існувало майже 14 років. У вересні 1858 року його було змінено.

Станичні управління зберігалися лише в чотирьох стани-

цях війська: Акмангіт, Старокозачя, Волонтирівка та Миколаївка-Новоросійська. Інші станиці та хутори приєднувались в управлінні до них: Миколаївка до Акмангіту, Петрівка до Старокозачої, Фараонівка до Волонтирівки, а Каїри та Костянтинівка до Миколаївки-Новоросійської.

Склад станичних правлінь залишався не зміненим. У приєднаних станицях та хуторах вводилися приказний та суддя з декількома десятськими, котрі мали поліцейські функції й підпорядковувались відповідним станичним правлінням. Крім того, в станиці Каїри ще обирався урядник для нагляду за громадським порядком¹³. Подалі змін в управлінні не відбувалось.

11 липня 1856 року у зв'язку з відходом від Росії придунайської частини Бессарабії Дунайське козацьке військо було перейменоване в Новоросійське¹⁴.

У 1859 році через зміни в управлінні у козацьких військах протягом I половини XIX ст. уряд наказав скласти нові "Положення". Для цього при новоросійському та бессарабському генерал-губернаторові була сформована Комісія під керівництвом генерал-майора І. Є. Гангардта, депутатом від Новоросійського війська був осавул Береговий. Комісія мала розробити за два роки нові "Положення" про Новоросійське, Азовське козацькі війська та Кримсько-татарський ескадрон.

Нове "Положення про Новоросійське військо" було складене вже в січні 1860 року. І. Є. Гангардт вважав, що "для спрощення бюрократичних форм, успіху адміністрації і скорочення витрат по управлінню слід замінити Військове правління на просте Військове чергування. Військо ж одержить економію в 1 500 крб. на рік на "необхідні" потреби. За проектом безпосереднє управління здійснював наказний отаман, але не через Військове правління, а через Військове чергування. Воно складалося з чергового штаб-офіцера, військового контролера, скарбника, чиновника особливих доручень і 12 писарів. Усього 16 осіб. Канцелярія Військового чергування формувалась з трьох відділів: військового, судово-поліцейського та виконавчого, господарського. При Чергуванні були також землемір та ветеринарний лікар.

Обов'язки чергового штаб-офіцера встановлювались такі ж, як і для начальника штабу й чергового штаб-офіцера Війська Донського.

При Чергуванні започатковувалась Комісія Військового суду. Постійним презусом ставав черговий штаб-офіцер, асесорами — офіцери, що служили у полках. Крім того, при Військовому чергуванні вводився мировий суд. В управлінні залишалися станичні правління¹⁵. Проте, проект не був затверджений.

Протягом 60–70-х років ХІХ ст. в Російській імперії проводилась військова реформа та реорганізація іррегулярних військ.

Внаслідок цього Військове міністерство мало переглянути “Положення” усіх козацьких військ. Створювався комітет на чолі з начальником Управління іррегулярних військ, до якого входили й депутати від козацьких військ. Одним з результатів діяльності Комітету була ліквідація Новоросійського війська.

В 1866 році командуючий військами Одеського військового округу генерал-ад'ютант П. Є. Коцебу повідомляв Військове міністерство про те, що “Новоросійське військо за нечисленністю служилого складу не може виконувати свої обов'язки, виставляє лише один полк замість двох, лише за допомогою постійного надання коштів для бойового знаряддя і краще буде його (військо) розпустити”¹⁶.

Поданий ним проект “Положення про ліквідацію Новоросійського війська” доповнювався та виправлявся близько двох років, в грудні 1868 року він був затверджений урядом¹⁷.

Положення складалося з трьох розділів. В них роз'яснювалися особисті права і обов'язки офіцерів та козаків війська, їх господарське влаштування, стан військових установ та майна після розформування війська.

Для відведення землі чинам війська при Військовому правлінні була сформована спеціальна Межувальна Комісія. Її дії повинні були узгоджуватись з Правилами про нарізку та відведення землі подані в “Положенні”.

Після закінчення дій Комісії Військове та станичні правління мали видавати мешканцям війська ввідні листи на володіння садиб з будівлею, загальним водопоем, вигоном для худоби тощо. Офіцери війська отримали великі ділянки в станицях і 41 в межах колишнього Азовського війська в Катеринославській губернії ¹⁸.

В “Положенні про ліквідацію Новоросійського козацького війська” передбачалося, що фактичний перехід козаків в стан селян-власників, наділення землею офіцерського складу та інші заходи, пов’язані з розформуванням війська, повинні бути реалізовані протягом 1869 року. Військове правління мало розібрати свій архів, справи якого по військовій частині передавалися до штабу Одеського військового округу, по цивільній — до Бессарабських повітових установ, згідно з їх напрямком. Після цього Військове правління ліквідувалось. 31 грудня 1869 року Військове правління передало акерманському повітовому ісправнику полковнику Арендаренко дев’ять станиць і хуторів з населенням та земельними ділянками, і припинило своє існування ¹⁹.

Таким чином, адміністративне управління та устрій Дунайського козацького війська пройшло два етапи. На першому воно користувалось загальними законами інших козацьких військ та наказами місцевого керівництва. На другому — вже “Положенням про Дунайське козацьке військо” 1844 року. Воно визначило остаточно склад управління, його права й обов’язки. Разом з цим військо отримало затвержені штати полків, обмундирування та озброєння.

*Фото 3. 1 — Військове правління Новоросійського козацького війська
1858 р. В центрі — наказний отаман генерал-майор Гангардт І. Є.*

*Фото 3. 2 — Офіцери та козаки Новоросійського козацького війська
в парадних мундирах. 1858 р.*

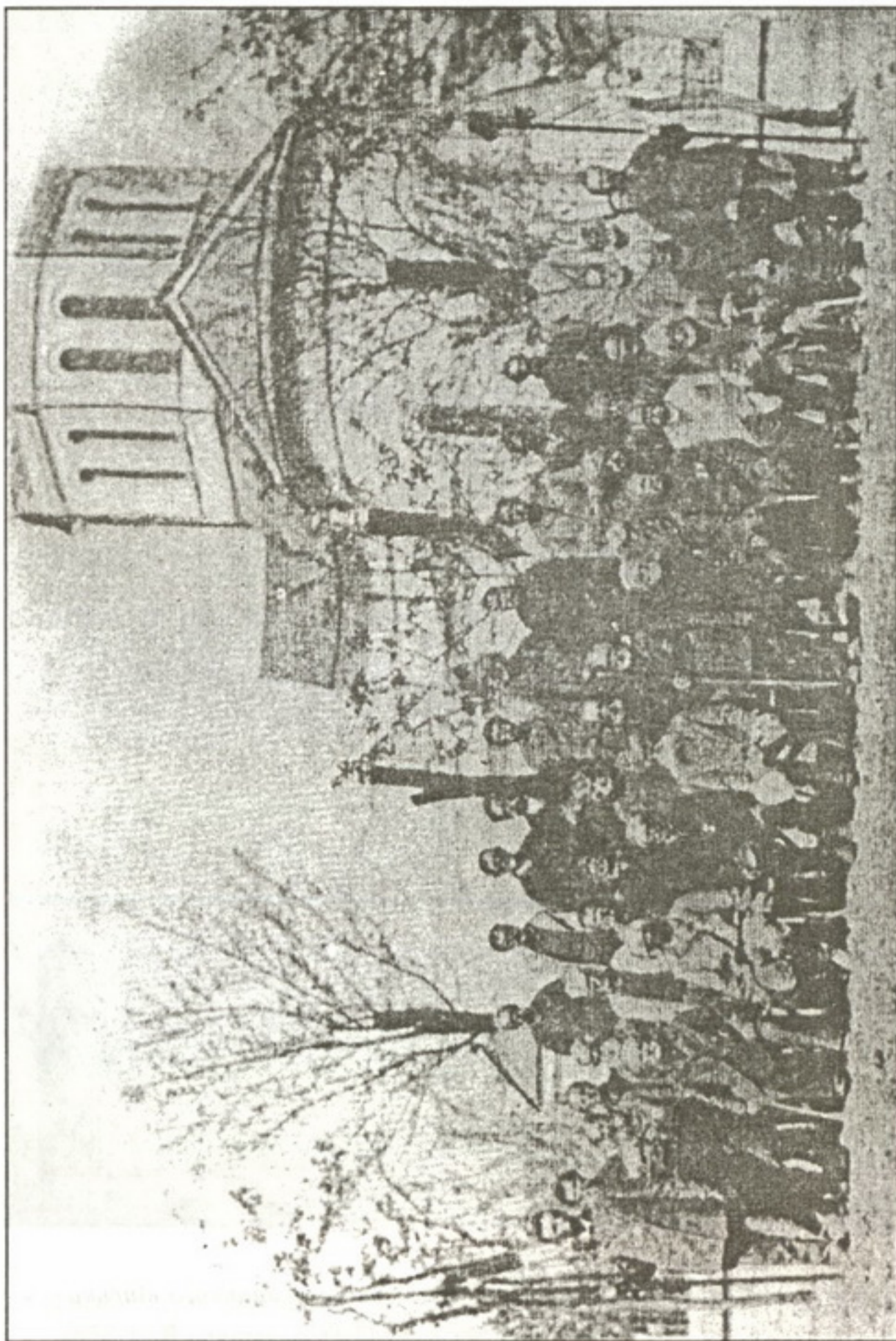

Фото 3.3 – Дунайські козаки с. Волонтирівка. 3 грудня 1868 р. В центрі – козак з насекою (булавою) зліва і справа – прапороносці зі штандартами.

Мал. 3. 1 – Печатка Дунайського козацького війська. 1851 р.

ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 98, арк. 157

**Таблиця 3.1 — Наказні отамани та Військове правління
Дунайського (Новоросійського) козацького війська.
1828-1869 рр.**

1828 рік		
Формуючий та командуючий військом	полковник	Семен Панасович Чолобітчиков
Командуючий кінним полком	військовий старшина	Іван Федорович Герко
Командуючий пішим полком	осавул	Роман Циганка
1829 рік	Старшинський склад не змінювався	
1830 рік		
Тимчасово-виконуючий обов'язки командуючого військом	військовий старшина	Іван Федорович Герко
Командуючий кінним полком	військовий старшина	Іван Федорович Герко
Командуючий пішим полком	осавул	Микола Фролов
1831 рік	Старшинський склад не змінювався	
1832 рік	Старшинський склад не змінювався	
1833 рік		
Завідуючий військом	осавул	Михайло Немчиков
1834 рік		
Командуючий військом	військовий старшина	Міллер
Командуючий кінним полком	військовий старшина	Міллер
Командуючий пішим полком	осавул	Белий 9-й
1835 рік		
Начальник війська	підполковник	Зверев
Командуючий пішим полком	осавул	Іван Трофимович Зайковський
1836 рік		
Наказний отаман	генерал-майор	Станіслав Тимофійович Василевський

Продовження таблиці 3. 1

Наглядач станиць 1837 рік 1838 рік	осавул	Михайло Немчиков
Наказний отаман	генерал-майор	Станіслав Тимофійович Василевський
Помічник наказного отамана	підполковник	Іван Степанович Савич
Командуючий Дунайським козацьким полком № 1 1839 рік	осавул	Микола Костянтинович Селістранов
Командуючий Дунайським козацьким полком № 1	осавул	Григорій Васильович Новомглинський
Командуючий Дунайським козацьким полком № 2	осавул	Фелікс Руфінович Богданович
1840 рік 1841 рік	Старшинський склад не змінювався	
Презус Військово- судової комісії	військовий старшина	Микола Костянтинович Селістранов
1842 рік	Старшинський склад не змінювався	
Ад'ютант наказного отамана	корнет	Петро Максимович Острянський
1843 рік 1844 рік	Старшинський склад не змінювався	
Командуючий Дунайським козацьким полком № 1	військовий старшина	Антон Іванович Добров
1845 рік	Старшинський склад не змінювався	
Наказний отаман	генерал-майор	Станіслав Тимофійович Василевський
Ад'ютант наказного отамана	сотник	Петро Федорович Червінов

Продовження таблиці 3. 1

Військове правління

Старша особа	підполковник	Петро Васильович Шклярєвський
Асесори: військової експедиції	осавул	Микола Андрійович Томачинський
цивільної експедиції	сотник	Максим Іванович Недзельський (він же скарбник)
Секретар	хорунжий	Андрій Якович Марковський
Архіваріус	хорунжий	Мефодій Прокопович Бачей
Столоначальники	зауряд-хорунжий зауряд-хорунжий зауряд-хорунжий урядник	Олександр Лукич Савенко Костянтин Максимович Козлов Наум Тимофійович Петровський Феофан Григорович Унтілов
Екзекутор, журналіст	зауряд-хорунжий	Олександр Федорович Немцо-Петровський
Аудитор Військово-судової комісії	губернський секретар	Віктор Андрійович Сєдов
Командуючий Дунайським козацьким полком № 1	військовий старшина	Антон Іванович Добров
Командуючий Дунайським козацьким полком № 2	військовий старшина	Фелікс Руфінович Богданович
1846 рік *		
Наказний отаман	генерал-майор	Микола Миколайович Тухачевський

* Далі позначені ті посади, де відбувалися зміни в особистому складі.

Продовження таблиці 3. 1

Командуючий Дунайським козацьким полком № 2 1847 рік	військовий старшина	Василь Сергійович Тиханов
Наказний отаман (виконуючий обов'язки) Секретар 1848 рік 1849 рік Асесори: військової експедиції	полковник зауряд- хорунжий Старшинський склад не змінювався	Олександр Андрійович Шостак 1-й Костянтин Максимович Козлов
цивільної експедиції	осавул	Максим Іванович Недзельський (він же скарбник)
Столоначальники	зауряд- хорунжий зауряд- хорунжий зауряд- хорунжий майор	Василь Васильович Губкін Петро Єгорович Кондоянов Феофан Григорович Унтілов Петро Петрович Кислицький Федір Львович Тухолка
Командуючий Дунайським козацьким полком № 1 1850 рік 1851 рік 1852 рік 1853 рік 1854 рік	Старшинський склад не змінювався Старшинський склад не змінювався Старшинський склад не змінювався Старшинський склад не змінювався	
Наказний отаман (виконуючий обов'язки) Асесори: цивільної експедиції	полковник осавул	Іван Єгорович Гангардт Григорій Тимофійович Серединський

Продовження таблиці 3. 1

Аудитор Військово-судової комісії 1855 рік Секретар	губернський секретар	Йосип Іванович Глаголев
Прикомандирований до штабу війська Командуючий Дунайським козацьким полком № 3 1856 рік Старша особа	зауряд-хорунжий військовий старшина військовий старшина	Іван Іванович Стамбурський Олександр Іванович Піонтковський Микита Андрійович Томачинський
Асесори: військової експедиції цивільної експедиції Столоначальники	сотник зауряд-хорунжий зауряд-хорунжий зауряд-хорунжий зауряд-хорунжий зауряд-хорунжий майор	Василь Васильович Губкін Платон Дем'янович Панфілович Іван Гнатович Фабриков (він же скарбник) Феофан Григорович Унтілов Павло Дементійович Булгак Микола Григорович Крижанівський Микола Іванович Горелов
Командуючий Дунайським козацьким полком № 1 Командуючий Дунайським козацьким полком № 2 Командуючий Дунайським козацьким полком № 3 1857 рік 1858 рік Ад'ютант наказного отамана	підполковник майор Старшинський склад не змінювався сотник	Дмитро Павлович Кафенджи Олександр Іванович Піонтковський Михайло Костянтинівич Богданов

Продовження таблиці 3. 1

Архіваріус	хорунжий	Феофан Григорович Унтілов
Столоначальники	хорунжий	Микола Григорович Крижанівський
	хорунжий	Павло Дементійович Булгак
	хорунжий	Федір Васильович Чориш
	хорунжий	Микола Сергійович Мурзин
1859 рік Аудитор військово-судової комісії	колезький секретар	Федір Кузьмич Недра
1860 рік Ад'ютант наказного отамана	сотник	Лев Антонович Белікович
Аудитор військово-судової комісії	титулярний радник	Порфирій Іванович Михайлов
1861 рік	Старшинський склад не змінювався	
1862 рік Аудитор військово-судової комісії	колезький секретар	Костянтин Васильович Юденич
Екзекутор, журналіст	урядник	Василь Григорович Танасьєв
1863 рік Столоначальники	осавул	Іван Олександрович Сагатович
	осавул	Микола Григорович Крижанівський
	осавул	Павло Дементійович Булгак
	хорунжий	Федір Васильович Чориш
1864 рік	Старшинський склад не змінювався	
1865 рік Старша особа (виконуючий обов'язки)	осавул	Платон Дем'янович Панфілович

Закінчення таблиці 3. 1

Асесори:

військової експедиції	військовий старшина	Іван Олександрович Сагатович
цивільної експедиції	осавул	Павло Дементійович Булгак (він же скарбник)

1866 рік

Старша особа	військовий старшина	Федір Іванович Коренєв
Асесор військової експедиції	осавул	Платон Дем'янович Панфілович
Архіваріус	осавул	Костянтин Максимович Козлов

1867 рік

Архіваріус	осавул	Василь Григорович Вуткарєв
------------	--------	----------------------------

1868 рік

Столоначальник	осавул	Микола Григорович Крижанівський
	сотник	Федір Васильович Чориш
	хорунжий	Василь Климентійович Кальнєв
	урядник	Костянтин Іванович Нуца

1869 рік

Старшинський склад не змінювався

Таблицю складено за даними: Защук А. Военное обозрение Бессарабской области // Материалы для военной географии и военной статистики России. — С.Пб., 1863. — С. 161; Адрес-календарь // Новороссийский календарь на 1839 год. — О., 1838. — С. 262; на 1840 год. — О., 1839. — С. 87; на 1841 год. — О., 1840. — С. 197; на 1842 год. — О., 1841. — С. 214-215; на 1843 год. — О., 1842. — С. 225; на 1844 год. — О., 1843. — С. 232; на 1845 год. — О., 1844. — С. 231; на 1846 год. — О., 1845. — С. 238; на 1847 год. — О., 1846. — С. 254; на 1848 год. — О., 1847. — С. 261; на 1849 год. — О., 1848. — С. 261; на 1850 год. — О., 1849. — С. 253-254; на 1851 год. — О., 1850. — С. 263; на 1852 год. — О., 1851. — С. 267; на 1853 год. — О., 1852. — С. 293; на 1854 год. — О., 1853. — С. 290; на 1855 год. — О., 1854. — С. 280; на 1856 год. — О., 1855. — С. 290; на 1857 год. — О., 1856. — С. 303; на 1858 год. — О., 1857. — С. 326; на 1859 год. — О., 1858. — С. 332; на 1860 год. — О., 1859. — С. 347; на 1861 год. — О., 1860. — С. 239; на 1862 год. — О., 1861. — С. 207; на 1863 год. — О., 1862. — С. 223; на 1864 год. — О., 1863. — С. 77; на 1864 год. — О., 1864. — С. 63; на 1866 год. — О., 1865. — С. 63; на 1867 год. — О., 1866. — С. 64; на 1868 год. — О., 1867. — С. 79-80; на 1869 год. — О., 1868. — С. 81; ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 1, ч. 1 за 1828 рік, арк. 22 зв. ; ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 11; ЦДІА України, ф. 245, оп. 1, спр. 11, арк. 9,11; оп. 2, спр. 2, арк. 1-3,4, 17, 19, 149; спр. 84, арк. 96; оп. 3, спр. 5, арк. 168.

**Короткі біографічні відомості про офіцерів
та чиновників Дунайського козацького війська
(подаються за абеткою)**

Богданович Фелікс Руфинович. 1805 — ?

Військовий старшина.

Походження: з дворян Полтавської губернії.

Православний.

1829 рік, 10 березня — вступив до Дунайського війська.

1839-1856 роки — командував Дунайським полком № 2.

Мав бронзову медаль за участь у Кримській війні 1853-1856 років.

Мешкав у ст. Акмангіт.

Василевський Станіслав Тимофійович. 1784 — 1846?

Генерал-майор.

Походження: з родини польських дворян.

Православний.

Вдівець. Мав трьох дітей: дочою — Варвару (1811 р. н.), Марію (1813 р. н.); сина — Антона (1815 р. н.).

1804 рік — розпочав службу підпрапорщиком у Ново-Інгерманському піхотному полку.

1805 рік — брав участь у боях російської армії проти Наполеона, в тому числі в битві під Аустерліцем. Коли військові дії перейшли на територію Російської імперії Василевський воював під Смоленськом, Бородіно, Тарутіно, Красним. В цих боях був поранений та двічі контужений.

З початком російсько-турецької війни 1806-1812 років воював на території Молдавії та Волощини. Відзначився в діях під м. Браїлов (1809), переправі російських військ через Дунай (1810).

1813-1814 роки — перебував з російськими військами в закордонному поході в Польщі, Німеччині, Бельгії, Франції. Під час цих кампаній нагороджений орденом Св. Анни II ст., Св. Володимира IV ст., медаллю "За взяття Парижу", отримав чин майора.

1819 рік — отримав чин підполковника і в 1821 році вийшов у відставку через хворобу. Цього ж року Василевський призначений пакгаузним наглядачем Київської складської митниці.

1822 рік — обіймав посаду віце-інспектора карантину м. Одеси.

1824 рік — за його непогану службу та хист призначений Одеським поліцмейстером і членом Ради Одеського “Приказа общественного призрения”. Перебуваючи на посаді поліцмейстера Василевський чимало зробив для міста. За відмінну службу при перебуванні в Одесі імператриці Олександрі Федорівні отримав від неї діамантову каблучку. В 1829, 1831 роках сприяв ліквідуванню чуми та холери в Одесі та її окрузі, за що був нагороджений орденом Св. Володимира III ст. В російсько-турецьку війну 1828-1829 років відправляв для російської армії довольство, коней та інші необхідні речі. Проте, в пам’яті одеситів залишилась інша його справа: розкриття вбивства архітектора Фраполлі.

Один з сучасників про перебування Василевського на посаді поліцмейстера зазначив: “ніхто не знав чи обідає пан Василевський, чи спить він, чи відпочиває і загальна думка була, що він не знає ні того, ні другого, ні третього. Служба для нього була його життям, його задоволенням”. Інший одесит писав: “Майже одночасно він бував в різних кінцях міста, ні темна ніч, ні погода не перешкоджала йому. На пожежі, чи на іншому випадку Василевський завжди був першим”.

Через посилення хвороби Василевський залишив службу, але в 1833 році йому запропонували посаду чиновника особливих доручень при новоросійському та бессарабському генерал-губернаторі і він погодився. Вже в 1834 році за відмінну службу на цій посаді, Василевський отримав орден Св. Станіслава II ст.

1836-1846 роки — наказний отаман Дунайського козацького війська. З 1840 р. водночас був членом Одеського Піклувального комітету по в’язницях.

Гангардт Іван Єгорович. 1808 — ?

Генерал-майор.

Походження: з дворян Курської губернії.

Православний.

Одружений. Дружина — дочка колезького асесора Івана Піонтковського — Шарлотта-Луїза, лютеранського сповідання. Дружина мала дім і сад в м. Акермані (7 десятин), де вони мешкали. Мав 7 дітей: синів — Дмитра (13. 01. 1841 р. н.), Платона (10. 01. 1843 р. н.), Івана (6. 09. 1844 р. н.), Миколу (18. 05. 1847 р. н.), Георгія (2. 10. 1852 р. н.), Олександра (15. 03. 1855 р. н.) та дочку — Ганну (1850 р. н.).

1824 рік, 21 грудня — поступив на службу унтер-офіцером в Новгородський керасирський полк (її імператорської Величності Великої княгині Олени Павлівни).

1829 рік, серпень — став порутчиком.

Брав участь у військових діях під час повстання в Польщі 1830-1831 роках під керівництвом барона Д. Є. Остен-Сакена. За відмінну службу нагороджений орденом Св. Анни IV і III ст., срібною медаллю "За взяття Варшави".

1832 рік — переведений до Генерального штабу і з цього часу займався збиранням відомостей для квартирування військ у різних губерніях Росії, складав військово-статистичні описи Мінської (1833), Київської (1838), Лівонської та Курляндської губерній (1841). За відмінну службу Гангардт отримав чин капітана (1836) та нагороджений орденами Св. Володимира IV ст. (1839) та Св. Станіслава II ст. (1842).

1843 рік — відряджений в с. Бусек для керівництва навчальною зйомкою для навчання цієї справи офіцерів та топографів генерального штабу.

1844 рік — помічник начальника Топографічної зйомки Подільської губернії.

1847 рік — начальник межування земель Кавказької області.

За свою службу отримав орден Св. Анни II ст. (1847), чин полковника (1849) і за вислугу в офіцерських чинах 25 років — орден Св. Георгія IV ст. (1851).

1851 рік — призначений на посаду чергового офіцера при

новоросійському та бессарабському генерал-губернаторі. Брав участь в захисті м. Одеса від нападу англо-французької ескадри та полоненні фрегата "Тигр" (1854).

1854 рік — виконуючий обов'язки наказного отамана Дунайського козацького війська. В 1856 році отримав орден Св. Володимира III ст. З 1859 року, коли одержав чин генерал-майора був затвердженний на посаді наказного отамана, яким залишався до 1869 року.

1862 рік — направлений на Кавказ для переселення бажаючих з Новоросійського та Азовського козацьких військ в західні передгір'я Кавказу. Брав участь у військових діях, отримав контузію, був нагороджений орденом Св. Станіслава I ст., мечами та грошовою премією 1 200 крб. сріблом на рік, яку сплачували 6 років.

1872 рік — член Акерманського відділення Одеського управління, голова місцевого управління та Поважний мировий суддя м. Акерман.

Герко Іван Федорович. 1791 — ?

Військовий старшина.

Походження: зі штаб-офіцерських дітей.

Православний.

Одружений. Дружина — обер-офіцерська дочка Дар'я Антонова. Мав доньку.

1800 рік — вступив на службу.

1809 рік — брав участь в бойових діях на Кавказі.

1823 рік — поступив на службу до Чорноморського козацького війська, в складі якого воював у російсько-турецькій війні 1828-1829 років.

1828 рік, липень — відряджений до м. Одеси для формування та комплектування Дунайських полків. Очолював кінний полк війська.

1830-1833 роки — займав посаду командуючого Дунайським військом.

1833-1834 роки — перебував з кінним Дунайським полком у складі російського сухопутного загону на території Молдавського князівства.

Грозов-Новгородський Яків Іванович. 21. 03. 1816 — ?
Осавул.

Походження: з дворян Херсонської губернії.

Одружений. Мав сина.

Православний.

За участь у Кримській війні 1853-1856 років нагороджений бронзовою медаллю.

Губкін Василь Васильович. 1822 — ?

Військовий старшина.

Походження: з обер-офіцерської родини Херсонської губернії.

Православний.

1840 рік — поступив на військову службу.

1849-1853 роки — асесор цивільної експедиції Дунайського війська.

1853-1856 роки — перебував на Кавказі в складі Кавказького окремого корпусу. Брав участь у Кримській війні.

1856-1869 роки — старша особа Військового правління Дунайського війська.

1861 рік, березень — член комісії зі складання нових положень для іррегулярних військ Новоросійського краю.

Нагороджений орденом Св. Станіслава II ст., бронзовою медаллю за участь у Кримській війні 1853-1856 років, кавалер ордена Св. Анни.

Жантанов Олександр Павлович. 20. 03. 1843 — ?

Хорунжий.

Походження: син осавула Дунайського війська Павла Жантанова.

Православний.

Навчався в II Московському кадетському корпусі за рахунок війська.

Мешкав у ст. Волонтирівка.

1868 рік — отримав ділянку землі в Олександрівському повіті Катеринославської губернії на землях колишнього Азовського війська.

Зайковський Іван Трофимович. Бл. 1781 — ?

Осавул.

Походження: з “вольноопределявщихся”.

Регістратор Парятинського нижнього суду.

1815 рік — поступив на службу до Чорноморського козацького війська. Брав участь у бойових діях на Кавказі.

1828 рік — прикомандирований до Дунайського війська.

1835-1838 роки — командуючий пішим Дунайським полком.

Нагороджений орденом Св. Анни IV ст., двома “монаршими благословеннями”.

Козлов Костянтин Максимович. 19. 09. 1818 — ?

Осавул.

Походження: з родини купця 3-ї гільдії Херсонської губернії.

Православний.

Брав участь у Кримській війні 1853-1856 років.

1847-1855 роки — секретар Військового правління.

1868-1869 роки — архіваріус Військового правління.

Мешкав у ст. Миколаївка-Новоросійська, де мав 106 дес. землі.

Панфілович Платон Дем'янович. 1825 — ?

Осавул.

Походження: з дворян Кам'янець-Подільської губернії.

Одружений. Мав сина.

Католик.

Під час Кримської війни 1853-1856 років перебував за Дунаєм у загоні генерала О. І. Ушакова.

1856-1868 роки — асесор військової експедиції Військового правління Дунайського війська.

Мешкав у ст. Миколаївка-Новоросійська.

Педашенко Василь Іванович. 11. 08. 1814 — ?

Осавул.

Походження: з дворян Полтавської губернії.

Одружений. Мав сина.

1845-1853 роки — брав участь в бойових діях на Кавказі в складі загону генерал-майора П. І. Беловського.

За участь у Кримській війні 1853-1856 років нагороджений бронзовою медаллю.

Мешкав у хут. Петрівка.

Стамбурський Іван Іванович. 1816 — ?

Хорунжий.

Походження: з родини купців II гільдії м. Одеси.

Брав участь у Кримській війні 1853-1856 років, за що отримав бронзову медаль.

1855 рік — секретар Військового правління.

Мешкав у ст. Миколаївка-Новоросійська, де мав 108 дес. землі.

Толмачевський Іван Степанович. 29. 05. 1813 — 17. 02. 1880

Осавул.

Походження: з козаків Бессарабської області.

Православний.

1847 рік — брав участь у бойових діях на Кавказі, потім у Кримській війні 1853-1856 років.

Нагороджений відзнакою військового ордену, бронзовою медаллю за Кримську війну 1853-1856 років.

Мешкав у ст. Волонтирівка, де мав 100 дес. землі.

Томачинський Микита Андрійович. 1812 — ?

Полковник.

Походження: з дворян м. Акермана Бессарабської області.

Одружений. Мав двох синів Семена та Володимира.

1830 рік — став на службу до Дунайського війська.

1831 рік — перебував у складі Балтського загону в Подільській губернії.

1837 рік — перебував в м. Одесі, де разом з іншими держав протичумний карантин.

1842 рік — виконував обов'язки наказного отамана Дунайського війська.

1844 рік — секретар Військового правління.

1845-1849 роки — асесор військової еспедиції Військового правління.

1850-1855 роки — перебував на Кавказі з двома сотнями дунайців у складі окремого Кавказького корпусу.

1855-1856 роки — командуючий Дунайським полком № 3. Мешкав у м. Акермані, де мав будинок, сад; у ст. Миколаївка-Новоросійська — 308 дес. землі (див. табл. 7. 2)

Ульріхсон Григорій Якович. Бл. 1812 — ?

Брав участь в Кримській війні 1853-1856 років.

Нагороджений орденами Св. Анни II і III ст., медаллю “За захист м. Севастополя” і бронзовою медаллю за Кримську війну 1853-1856 років.

1858-1863 роки — військовий лікар дунайців.

Унтілов Феофан Григорович. 1814 — ?

Хорунжий.

Походження: з дворян Херсонської губернії.

Брав участь у Кримській війні 1853-1856 років, за що мав бронзову медаль.

1845 рік — столоначальник канцелярії Військового правління.

1858-1866 роки — архіваріус Дунайського війська.

Мешкав у ст. Миколаївка-Новоросійська, де мав 100 дес. землі.

Фабриков Іван Гнатович. 1821 — ?

Хорунжий.

Походження: з родини “вольноопределяющихся” Херсонської губернії.

1853 рік, 11 листопада — 1855 рік, 21 січня — перебував на Кавказі з 2-ю сотнею № 2 Дунайського полка.

1856-1865 роки — асесор цивільної експедиції Військового правління.

Мешкав у ст. Миколаївка-Новоросійська, де мав ділянку 100 дес. землі.

Циганка Роман. 1778 — 1830

Осавул.

Походження: м. Плісков, Польща.

Православний.

Одружений. Дружина — “волоська дочка” Акулина. Мав дочку і сина Афанасія.

Початок ХІХ ст. — перебував у Задунайській Січі.

1807 рік — мешкав в м. Галаці, де записався до Усть-Дунайського Буджацького війська.

Брав участь у російсько-турецькій війні 1806-1812 років.

Мав в м. Галаці свій будинок, лавку. Займався торгівлею.

1828 рік — прийнятий на службу до Дунайського козацького війська, командував пішим полком, постачав війську зброю.

Брав участь у ліквідуванні чуми в м. Ізмаїлі.

Чолобітчиков Семен Панасович. ? — 17. 08. 1830

Полковник. 30 років служив у кавалерії.

1827 рік, 30 травень — 1830 рік, 17 серпня — предводитель дворянства Херсонської губернії.

1828 рік, липень — 1830 рік, серпень — формуючий та командуючий Дунайським військом.

Мав свій маєток — с. Талова Балка Олександрівського повіту Херсонської губернії.

Шкляревський Петро Васильович. 1790 — ?

Підполковник.

Православний.

Брав участь у Вітчизняній війні 1812 року, російсько-турецькій війні 1828-1829 років, Кримській війні 1853-1856 років.

Кавалер орденів Св. Георгія, Св. Володимира, Св. Анни. Мав медалі за війну з Наполеоном 1812 року та за російсько-турецьку війну 1828-1829 років.

1845-1856 роки — старша особа Військового правління Дунайського війська.

Шостак 1-й Олександр Андрійович. ? — ?

Генерал-майор.

Одружений. Мав сина Федора.

Брав участь в російсько-турецькій війні 1828-1829 років та придушенні повстання в Польщі 1830-1831 років.

1839-1841 роки — перебував на посаді Одеського поліцеймейстера.

1844-1846 роки — чиновник особливих доручень при новоросійському та бессарабському генерал-губернаторі.

1847-1854 роки — наказний отаман Дунайського війська.

1854 рік, вересень — 1868 рік — Військовий комендант Одеси і Одеського військового округу, директор Одеського Піклувального комітету по в'язницях.

Сучасники Шостака відмічали, що “протягом багатьох років він був улюбленцем одеситів. Гарна, молодецька фігура, доброта, сердечна люб'язність, ввічливе поводження з публікою чарувало усіх.

Однак, дорікали йому в двох слабкостях: любові до азартної карточної гри та полювання”. Останнє, досить яскраво виявилось, коли він перебував на посаді наказного отамана, що давало змогу полювати на о. Леті в Дунайському гирлі, де дунайські козаки несли службу.

Біографії складено за даними: Наше минуле. — 1993. — Ч. 1 (6). — С. 214. ; Шершеневич И. Г. Из памяти одесского старожила. Воспоминания о бывшем Одесском полицмейстере Василевском // Из прошлого Одессы. Сб. статей. — О., 1984. — С. 272-280; Бориневич С. Кое-что о старой Одессе в 30-х годах // Там само. — С. 102; Адрес-календарь // Новороссийский календарь на 1841 г. — О., 1840. — С. 138, 250; на 1842. — О., 1841. — С. 154, 266; на 1847. — О., 1846. — С. 171; на 1852. — О., 1851. — С. 183; на 1855. — О., 1854. — С. 276, 280; на 1859. — О., 1858. — С. 328, 391; на 1868. — О., 1867. — С. 76, 128; на 1869. — О., 1868. — С. 139; на 1873. — О., 1872. — С. 36, 107; на 1874. — О., 1873. — С. 40, 95, 125; Чижевич О. О. Город Одесса и Одесское общество (1837-1877). Александр Андреевич Шостак // Из прошлого Одессы... . — С. 65-72; Личные архивные фонды в государственных хранилищах СССР. — М., 1962. — Т. I. — С. 169; Бачинский А. Д. Народная колонизация Придунайских степей в XVIII-начале XIX вв.: Дис... . канд. ист. наук / Одес. гос. ун-т. — О., 1969. — С. 310; Дивный И. В. Страницы военного некрополя старой Одессы. — К., 1996. — С. 115; ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 1, ч. 1 за 1828 р., арк. 267, 337, 459-464, 480-480 зв. ; оп. 218, спр. 9 за 1828 р., арк. 18; спр. 6 за 1834 р., арк. 14-27, 49-50; ФДАОО, ф. 755, оп. 1, спр. 29, арк. 12 зв. -13; ЦДІА України, ф. 245, оп. 1, спр. 23, арк. 2-9, 48-50; оп. 3, спр. 35, арк. 63; спр. 84, арк. 9-21, 23-30, 31-40, 42-72; спр. 117, арк. 14-15, 65-68.

Розділ четвертий

ВІЙСЬКОВИЙ УСТРІЙ

Формування полків почалось відразу після заснування війська. Планувалось створити два полки. Комплектувалися вони спочатку з козаків станиць Акмангіт та Старокозачя. Однак, здатних носити зброю виявилось усього 206 чоловік. На цей час було вирішено питання про включення до війська волонтерів зі ст. Волонтирівка, де було здатних служити 180 осіб. 16 жовтня 1828 року прийняли присягу перші 300 козаків¹. Запис до війська продовжувався і вже на початку 1829 року кінний полк № 1 мав чотири сотні, піший № 2 — три. Коней для полку № 1 було надано з заводів Чорноморського війська. У квітні цього ж року в полках нараховувалось: 1 штаб-офіцер*, 9 обер-офіцерів*, 29 урядників, 492 кінних та 498 піших козаків².

Комплектування полків проходило за штатом Чорноморського козацького війська, згідно з яким полки мали не менше 550 чоловік рядового складу, тобто були п'ятисотенними. В кожному полку мав бути один командир із штаб-офіцерів, ад'ютант, скарбник, квартирмейстер, лікар та священник, в кожній сотні по одному сотенному командиру³.

На початку формування Дунайське козацьке військо ще не мало свого старшинського складу, і тому офіцери призначалися з Чорноморського та Донського козацьких військ. Серед них командуючий Дунайським кінним полком військовий

старшина Іван Герко, командуючі сотнями Дунайських полків осавули Василь Пирогов, Микола Фролов, Потап Колесников, Данило Голобородько, квартирмейстер Дунайського кінного полку сотник Максим Немирня, сотники Іван Шиянівський, Дем'ян Чорнобай, Олександр Белий та інші ⁴. Вони залишались у війську до 1836 року, доки їх посади не зайняли офіцери з Дунайського війська (див. табл. 3. 1).

Згідно штату повністю укомплектувати Дунайські полки вдалося лише в 1836 році. У цьому ж році піший полк був перетворений в кінний № 2. Реформування його проходило поступово, в міру того, як козаки мали змогу придбати собі коней ⁵. В цьому ж 1836 році був встановлений порядок відбування служби нижніми чинами — заступ відбувався через кожні три роки, до цього часу козаки служили безстроково. Проте, оскільки резерву для своєчасної зміни не було, козаки змушені були служити значно більше встановленого терміну.

Дефіцит в служилих козаках якоюсь мірою змогли подолати в 1840 році, після поповнення війська новими категоріями населення. Таким чином, у 1840 році в двох Дунайських полках нараховувалось 25 обер-офіцерів, 19 хорунжих, 54 урядника та 1053 козаків ⁶.

За "Положенням про Дунайське козацьке військо" 1844 року штатний склад полків змінювався. Полки ставали шостисотенними. Кожний полк укомплектовувався із 870 осіб:

штаб-і обер-офіцерський склад: полкових командирів — 1; військових старшин — 1; осавулів — 5; сотників — 6; хорунжих — 7. Штаб-і обер-офіцери під час діючої служби мали драбантів*;

нижні чини: урядників — 50; приказних — 48; козаків — 750;

не стройові чини: писар і фельдшер.

Дунайським полкам не затверджувались посади сурмача та прапороносця. Однак, згодом сурмачі були введені командуючим полком № 2 підполковником В. С. Тихановим, а прапороносці — з наданням війську штандартів (див. фото 3. 2). Кожна сотня мала сотенні значки (малі штан-

дарті), що були “запозичені зі стародавнього козацького звичаю”, і образи Св. Угодників (мал. 4. 4).

Для обслуговування полків військо утримувало 20 майстрових: кравців, ковалів, лимарів, сідлярів та сріблярів. У майстрові записували козаків, які не спроможні були до фронтової служби. Вони звільнялись від польової та внутрішньої служби і повинні були працювати лише в станицях війська. Термін їх служби встановлювався в 30 років.

Підвищення в перший офіцерський чин — хорунжого, дозволялося новоросійському та бессарабському генерал-губернатору, в інші — за розпорядженням уряду. Надання військового чину та вихід у відставку відбувався за правилами встановленими в Донському козацькому війську. Однак, при цьому Дунайське військо не було дорівняне в чинах до регулярної армії, тому офіцерам надавалися чини зауряд**, окрім потомствених дворян. Право на дворянство офіцери-зауряд з козацької верстви отримували лише в разі надання дійсного чину за військові подвиги, одержання ордена та досягнення чину військового-зауряд старшини.

За бездоганну службу чинам Дунайського війська надавалися відповідні відзнаки та ордени: Св. Георгія, Св. Владислава, Св. Анни. Серед пільг, які ще мали офіцери, була пенсія, її отримували поранені під час війни, а також вдови та сироти загиблих. Офіцери та нижні чини одержували під час діючої служби платню від казни. Крім того, перебуваючи на службі за межами війська, отримували провіант та фураж; нижні чини, ще гроші для в'ючних коней⁷. Дунайські козаки, як інші козацькі формування, не мали обозу і вантажі перевозилися на в'ючних конях, їх належало мати по одному на 10 козаків⁸.

Укомплектувати полки за зазначеним штатом довго не було можливості. У 1850 році в полках було усього 39 штаб-і обер-офіцерів, 97 урядників та 1027 козаків⁹.

Проте, з початком Кримської війни Дунайське військо в 1854 році виставило на діючу службу два полки, що склада-

лися з 4 штаб- та обер-офіцерів, 135 урядників, 130 приказних, 1970 козаків. Крім цього, через можливе вторгнення ворога в Бессарабію, наказний отаман І. Є. Гангардт добився дозволу командуючого Південною армією князя М. Д. Горчакова на формування резервного полку № 3 з усіх здібних тримати зброю козаків і волонтерів. У серпні 1855 року в полку № 3 нараховувалось: 1 штаб- та 3 обер-офіцерів, 50 урядників, 32 приказних та 886 козаків. У 1856 році після закінчення Кримської війни Дунайський полк № 3 було розформовано. У липні 1856 року, в зв'язку з перейменуванням війська, Дунайські полки № 1 та № 2 були названі Новоросійськими під відповідними номерами¹⁰. У цьому ж році три сотні полку № 2 відпущені до станиць на пільгову чергу, а інші три — приєднані до полку № 1.

У 1858 році військо продовжувало тримати на діючій службі в двох полках 9 сотен. Новоросійський полк № 1 очолював майор М. І. Горелов, ад'ютантом полку був хорунжий Ф. А. Пузинський, полковим скарбником та квартирмейстером — сотник Я. І. Грозов-Новгородський. Командуючий 1-ю сотнею хорунжий Л. А. Белікович, 2-ю — хорунжий Д. М. Воевський, 3-ю — осавул О. О. Личаков, 4-ю — хорунжий Н. Т. Петровський, 5-ю — сотник В. І. Педашенко, 6-ю — хорунжий В. Д. Діанов.

Командир Новоросійського полку № 2 полковник Д. П. Кафенджи, ад'ютант полку сотник І. О. Сагатович, скарбник та квартирмейстер хорунжий — П. І. Берлінський, командуючий 1-ю сотнею сотник І. С. Толмачевський, 2-ю — сотник М. І. Божестян, 5-ю — осавул Т. Ф. Немцо-Петровський¹¹.

У серпні 1860 року відбулися подальші зміни в складі полків. Полк № 2 був повністю відпущений на пільгову чергу до станиць, а посада полкового командира ліквідувалась. Це призвело до поглиблення розбіжностей між штатним, списковим та дійсним складом полків, що вже існував на той час. Так, у 1862 році в двох полках було¹²:

	за штатним розкладом	за списковим складом	реально існуючий склад
генералів	1	1	1
штаб- і обер- офіцерів	42	32	22
нижніх чинів	1 750	2 169	682

Такий склад Дунайського війська зберігався майже до його ліквідації. На початок 1869 року з полку № 1 теж було відпущено на пільгову чергу до домівок — 1 штаб та 9 обер-офіцерів, 27 урядників, 26 приказних та 379 козаків, але з полку № 2 відкликано на службу 1 офіцера та 259 нижніх чинів. Таким чином, на 01. 01. 1869 року на діючій службі знаходились 1 полковий командир, 20 офіцерів і 685 нижніх чинів ¹³.

На початку формування Дунайських полків, відразу постало питання про озброєння, обмундирування, амуничні речі, постачання боєприпасів. Вже в 1828 році зброя була надана з трофеїв, захоплених в турецьких фортецях Браїлов, Манчин та Ісакча. Вона складалася із довго- і короткоствольних рушниць, патронів до них, шабель, пік, вогнепальних снарядів тощо. Однак, цієї зброї було недостатньо, і багато з неї потребувало ремонту. У 1829 році війську з Херсонського, Київського, Бендерського та Акерманського арсеналів надано 566 кірасирських рушниць, 566 пістолетів, 600 шабель, 600 пік. Непридатні рушниці були полагоджені або замінені на шаблі ¹⁴.

У 1828-1829 роках С. П. Чолобитчиков ввів обмундирування козаків за зразком Донського війська, замінивши лише колір облямівок та лампасів з червоного на світло-синій. Обмундирування і амуніція** була надана з Балтської комісаріатської комісії, як підкреслювалось в одному з документів війська, “з тих, що забраковано військами” ¹⁵. Ця зброя, обмундирування та амуничні речі надавалися за рахунок казни разово і безкоштовно.

Протягом 30-х років XIX ст. через скрутний економічний стан козаків наказний отаман полковник С. Т. Василевський неодноразово звертався до новоросійського і бессарабського генерал-губернатора з клопотанням надати субсидії для придбання озброєння й обмундирування. Діюча тимчасова комісія по влаштуванню війська встановила, що козаки безземельні й бідні настільки, що без відповідної допомоги не зможуть нести службу. Так, для переформування пішого Дунайського полку в кінний з Балтської комісаріатської комісії надавалось забраковане сукно, холст, взуття, а з Київського арсеналу 600 шабель, 600 пік та 1 200 пістолетів¹⁶. Усього до середини 40-х років козацькі полки отримали субсидію для придбання обмундирування на 1 104 нижніх чинів війська: 6 136 аршин (71,12 см) синього сукна на мундири та шаровари, 275 — світло-синього, 7520 — сірого на шинелі, 69 — чорного на краватки, 26 351 — полотна та 800 пар чобіт; 11 600 шабель, 400 кремінних рушниць, амуніції та кінської зброї¹⁷.

“Положення про Дунайське козацьке військо” 1844 року остаточно затвердило козакам форму одягу й озброєння. За формою, обмундирування дунайських козаків не відрізнялося від форми донців. Іншим був лише його колір. Мундири темно-синього сукна з світло-синіми облямівками та лампасами, шинелі з сірого сукна (докладніше див. мал. 4.1, 4.2, 4.3; опис до малюнків). Військове правління одержувало зразки затвердженого обмундирування та озброєння, один примірник залишався в правлінні, ще два надсилались до центральних станичних правлінь¹⁸. Зберігалось озброєння, форма та амуніція у військовому цейхгаузі**.

У вересні 1847 року через від'їзд козаків на Кавказ, їм дозволялось замінити ківер волохатими шапками на зразок Кавказького лінійного війська. У березні 1855 року дещо спрощувалась форма одягу: високі шапки замінені папахами (див. фото 3. 2). З середини XIX ст. в російській армії почався перехід від кремінної зброї до ударної, що підвищувала її скорострільність і безвідказність. У зв'язку з цим, а

також з Кримською війною 1853-1856 років військово озброєння дунайців поповнилось: 1 336 ударними козацькими пістолетами, 1 057 ударними, 850 кремінними, 655 драгунськими рушницями, 1 759 шаблями, 1 033 піками, а також замінено пістолети на рушниці в озброєнні нижніх чинів¹⁹.

Однак, повної відповідності форми обмундирування, озброєння з її описом довгий час не вдавалося досягти. Полковник Вейс, який інспектував у вересні 1855 року Дунайське козацьке військо, зазначав, що “зброя не однакова і несправна, зокрема рушниці різного калібру та системи; набої не підходять за розміром дул, шаблі деякі коротші, інші довші і ширші, у деяких клинки спаяні та ефеси розхиталися, одяга і амуніція неодноманітні і не підігнані як слід”.

Після такого заключення були вжиті заходи до поліпшення обмундирування, заміни кремінної та різнокалібрової зброї на нову ударну. Для ремонту озброєння військом наймався збройовий майстер з-за кордону.

Проведена в квітні 1858 року полковником Мещерським щорічна інспекторська перевірка констатувала: “Пригонка мундирів взагалі вірна, а в № 1 полку зовсім задовільна. Командир його майор Горелов обмундирував знов усіх циган, а найбільшим подарував кафтани. Карабіни у козаків драгунські двох сортів, знайдені у доброму стані, хоча й дурної якості. Вони однаково розподілені в сотнях і всі перероблені на ударні. Інша зброя й амуніція задовільні”²⁰.

В цьому ж 1858 році військом придбані рушниці нового зразку у німецького купця Танера, і таким чином, усього нараховувалося 2 738 шабель, 1 723 пік, 1 658 руниць, 62% з яких знаходились на озброєнні в полках. Зазнало перемін також обмундирування й амуніція: в 1858 році — введені драгунські патронтажі, а в 1862 — шапки нового зразку з башликом на заміну кашкетів²¹.

У подальшому суттєвих змін в обмундируванні та озброєнні Дунайських полків не відбувалося.

Внутрішня служба. При формуванні Дунайського війська командування мало намір використати кінний полк в Бабадазі на комунікаційних лініях, піший — для служб в Дунайській флотилії. Однак, війна 1828-1829 років Росії з Туреччиною закінчилась раніше, ніж формування полків, і козаки почали залучатися до внутрішньої і кордонної служби²². В 1829-1830 роках через епідемію чуми в Бессарабії вони склали внутрішнє та зовнішнє карантинне оточення, в тому числі в містах Ізмаїлі, Кишиневі, Тучкові, с. Веденському, колоніях Единбург, Туков. Козаки зазнали значних втрат, лише в Ізмаїлі від епідемії померло біля 100 козаків. Полки виконували поліцейську службу на Георгієвському острові, м. Тузли, охорону кордонів Бендерського повіту²³.

У 1829-1830 роках кінний полк охороняв Ізмаїльську, Сатуновську, Ренійську, Леовську переправи, через які повертались з-за Дунаю та Прута російські війська і переходили до Бессарабії болгарські переселенці²⁴.

У 1831 році дві сотні кінного полку виконували караульну службу в складі Балтського загону в Подільській губернії через повстання в Польщі, охороняли кордон Херсонської губернії по р. Кодимі. Інші сотні знаходились в містах: Одесі, де склали протихолерні карантинні і "летючі" поштові команди; Ананьїві — караульні залоги; Акермані — поліцейських командах, при острозі, пошті, казначействі, фортеці, гауптвахті, продовольчих магазинах. Кожен день на ці об'єкти заступало по 108 козаків в три зміни²⁵.

З 1832 року Дунайські полки несли кордонну службу по Чорноморському узбережжю в Херсонській, Таврійській губерніях і далі від р. Дністер до Дунаю і від гирла Дунаю до м. Ізмаїла, островах Леті і Четал; знаходились при начальнику козацьких військ Бессарабії; міську і поліцейську службу в містах Одесі (72 козаки), (де у 1837 році держали протичумний карантин 459 осіб), Акермані, Овідіополі, Херсоні, Георгієвському острові, Бессарабському соляному правлінні. В 1837 році дві сотні полку № 1 були в Одесі на

огляді Миколи I, і за порядок та службу отримали подяку. До 1844 року вісім сотен несли кордонну службу на лівому березі р. Дунай — від м. Рені до Ізмаїла та островах дельти, коли в 1844 році їх заступили полки Донського війська, вони зайняли другу кордонну лінію р. Прут — від м. Леово до Скулян²⁵.

За прийнятим у 1844 році “Положенням про Дунайське козацьке військо” обов’язки дунайців по внутрішній та кордонній службі визначено було так: а) несення кордонної стражі на островах Леті і Четал; б) тримання посиленних кордонів по лівому березі річок Дунай, Прут та Чорноморському узбережжю Бессарабської області, Херсонської губернії; в) встановлення караулів на Георгієвському острові Дунаю та при Бессарабському соляному правлінні; г) тримання роз’їздів у м. Одесі; д) несення поліцейської служби в Акермані, Херсоні, на терені Бессарабської області і Херсонської губернії. Цей порядок служби був для мирного часу.

Козаки внутрішньої служби обов’язково повинні були знаходитися при Військовому та станичних правліннях, військово-судовій комісії, церквах, військовому шпиталі та училищі виконуючи різноманітні функції.

Строк служби козакам встановлювався в 30 років: 25 — польова і 5 — внутрішня. Штаб- і обер-офіцери служили 25 років. Постійно в строю мало знаходитися не більше третини служилого складу війська. Заміняли його один раз за три роки в квітні місяці²⁷. В дійсності, через нестачу козаків до комплекту в полках, цей порядок систематично порушувався. В 1858 році наказний отаман І. Є. Гангардт у зв’язку з цим відзначав: “військо майже ніколи не могло відпускати зі служби і половини своїх людей для влаштування свого господарства, знаходячись в постійних відрядженнях”²⁸.

Після Кримської війни, в котрій козаки брали саму активну участь, Дунайське військо продовжувало нести традиційну кордонну і внутрішню службу. У зв’язку з втра-

тою Росією за Паризьким миром 1856 року придунайської частини Бессарабії, дунайські козаки були відряджені до демаркаційної комісії, що займалася встановленням нового кордону, а з 1857 року займали кордон на лінії Болград-Татарбунари до озера Бурнас, далі по Чорноморському узбережжю, несли внутрішню службу в Бессарабії і Херсонській губернії. Козацькі поліцейські команди знаходилися в м. Одесі, Миколаєві, Кишиневі та Акермані. Збірна конвойна команда, яка несла городову службу в Одесі на чолі з сотником Береговим, заслужила подяку від новоросійського і бессарабського генерал-губернатора графа О. Г. Строганова. Крім цих відряджень, відправлено команду з № 1 полку в Південний Крим, три сотні козаків в Херсонську губернію та Бессарабію для поїмки бродяг. За 8 місяців вони затримали 1 753 бродяг²⁹.

Складовою частиною внутрішньої служби були щорічні навчання та огляди Дунайських полків, на яких козаки демонстрували військове мистецтво. Протягом 1855-1857 років стан війська не задовольняв інспектуючих. У своїх звітах вони відзначали: "Стрільбою в ціль, фронтовою виправкою мало займаються. Офіцери службу знають нетвердо". Для навчання стрільбі були відсутні навчальні снаряди та пістолети, які невчасно замовлювались полковими командирами в Артилерійському відомстві. На таку оцінку впливали також військові дії 1853-1856 років, коли козаки не в змозі були проводити навчання.

У 1858 році положення почало виправлятися. Оцінка, що дав їй полкам інспектуючий полковник Вейс, значно відрізнялась від попередньої: "Посадка знайдена вільною, твердою та вірною. Ломка фронту, одиночне навчання, джигіровка, шинкування на швидких алюрах виконується задовільно усіма, особливо 1-ю сотнею полку № 1 під командуванням хорунжого Бєліковича, де піший стрій, фланкування та лінійне навчання за сигналами виконується прегарно. Розсідланя та сідланя проводиться в обох полках швидко. Стрільба виконувалась успішно, особливо в полку № 2".

За таку виправку полків наказний отаман, полкові, сотенні командири та нижні чини отримали подяку новоросійського та бессарабського генерал-губернатора графа О. Г. Строганова ³⁰.

З 1857 року дещо змінювався термін служби козаків. Ті, що були зараховані на службу в 19 років, мали служити 25 років зовнішньої служби і 5 — внутрішньої; в 25 років — відповідно 24 і 5; з 21 до 46 років — 23 і 5; з 45 до 50 років — 5 внутрішньої і відставка ³¹.

З 1866 року строки служби були скорочені: 15 років — польова і 7 років — внутрішня ³².

До кінця 1860-х років козацькі полки продовжували нести службу на новому кордоні Південної Бессарабії. Полкові штаби та сотенні двори знаходились в м. Акермані, ст. Акмангіт, Михайлівка, с. Шалабат, Кебабча, Сергіївка, Дивізія, Татарбунари. Вони тримали команди при: штабі Одеського військового округу; новоросійському та бессарабському генерал-губернаторі; правлінні війська в ст. Миколаївка-Новоросійська; поліцейські — в м. Одесі та Акермані ³³.

Участь у військових діях. Дунайське козацьке військо, як зазначалося попереду, не приймало участі в російсько-турецькій війні 1828-1829 років. Але переважна більшість козаків, що складала його полки і сотні, вже мала військову підготовку та бойовий досвід. Вони брали участь у російсько-турецьких війнах 1768-1774, 1787-1791, 1806-1812 років, мали атестати від видатних військовонаачальників П. О. Румянцева, М. І. Кутузова, І. В. Сабонєєва, Й. де Рібаса. Серед них були потомствені козаки, як Федір Частников: дід і батько його несли службу в Запорозькій Січі, Чорноморському та Усть-Дунайському Буджацькому військах ³⁴.

Дунайські полки були залучені до участі в військових діях у 1833 році. Кінний полк у складі російського допоміжного сухопутного загону був відправлений на допомогу Туреччині, яка воювала проти єгипетського паші Му-

хаммеда Алі. Розміщувався загін на території князівств Молдавії та Волощини, повинен був перейти Дунай та йти до Константинополя. Цей похід було відкладено ³⁵, але дунайський козацький полк залишався нести службу в м. Бухаресті, а також в особистому конвої уповноваженого намісника Молдавії та Волощини генерала П. Д. Кисельова ³⁶. Звідти він повернувся до Бессарабії влітку 1834 року, з подякою та схваленням за службу.

Беручи до уваги очевидну користь, яка була від “привчання дунайських козаків утримувати кордонні лінії, аванпости та взагалі до польової служби”, Микола I наказав відправляти з квітня 1842 року щорічно двох офіцерів війська, а з лютого 1847 року дві козацькі сотні на Кавказ до складу окремого Кавказького корпусу. Заміщення сотен мало відбуватися через кожні три роки, в листопаді.

Перші дві сотні дунайців під командуванням військового старшини Ф. А. Левицького, в складі 289 осіб, були розміщені разом з Кізлярським полком на кордонах у пониззі Тереку, а потім у ф. Грозній. Як зазначав наказний отаман війська І. Є. Гангардт, “вони служили до 1850 року і були удостоєні за свою пильність і хоробрість багатьма нагородами. Коли вони повернулись до Бессарабії, у десятка урядників і козаків погруддя прикрашали Георгієвські хрести”. Проте, за ці три роки козаки втратили 45 осіб.

Другий загін (284 особи) під керівництвом військового старшини М. А. Томачинського був відправлений у ф. Грозну в 1850 році, у 1853 році на зміну їм прибув сюди третій загін (266 осіб) під командою сотника В. В. Губкіна, але заступити їх командування не дозволило і повернулись ці чотири сотні лише в 1856 році ³⁷.

За час перебування на Кавказі козаки брали участь у військових діях на лівому фланзі Кавказької лінії: біля Гарячих Вод, у Старому Юрті, пониззі Тереку, Ханкальському міжгір'ї, Великій Чечні. Так, в 1851 році 102 дунайця з іншими військами відбивали напади горців на Грозненські аули на лівому березі р. Сунжі. Начальник штабу Кавказь-

кого корпусу генерал-лейтенант О. І. Барятинський відзначав, що незважаючи на гірську місцевість, дунайські козаки воювали не гірше місцевих мешканців³⁸.

Повертаючись з Кавказу до Бессарабії у 1856 році, дунайці конвоювали полонених Карського гарнізону від м. Моздока до Новочеркаська.

У 1857 році відправка дунайських козаків на Кавказ була відстрочена, а в березні 1860 року відмінена зовсім³⁹.

Одним з випробувань для Дунайських полків стала Кримська війна 1853-1856 років. Як відмічалось в літературі ХІХ ст.: “Найбільша тяжкість війни прийшлася на козацькі війська”. Десять козацьких військ Російської імперії виставили 75% штатного складу козаків, за три роки їх військовий контингент збільшився на 78 582 особи. Тільки в Дунайському війську чисельність відбуваючих службу зросла на 2 017 осіб, якщо в січні 1853 року один службовець приходився на 7,7 осіб всього чоловічого населення війська, то в січні 1856 року — на 2,2⁴⁰.

З початком Кримської війни в 1853 році чотири сотні Дунайського полку № 1 передавались у розпорядження 3-го армійського корпусу і поділялись на три загони.

Перший загін зайняв аванпости на Дунайських островах; другий — допомагав переправі російських військ через Дунай, ніс кордонну службу в Ізмаїлі, Тульчі та Ісакчі; третій — склав спеціальну ракетну команду з трьох урядників і 65 козаків. Вони мали вісім ракетних установок і діяли за Дунаєм у складі загону генерала О. І. Ушакова⁴¹.

У листопаді 1853 року м. Одеса почала готуватися до оборони в разі нападу ворога. У складі гарнізону знаходилися сотні 2-го Дунайського полку під командуванням підполковника В. С. Тиханова.

За “Диспозицією захисту м. Одеси в разі нападу ворога”, яка була прийнята в кінці 1853 року, козаки 2-го полку зайняли прикордонну й аванпостну лінію від Карантинної гавані до Люстдорфу і далі до гирла Дністра⁴².

Саме тут вони зустрічалися з козаками 1-го Дунайського полку, яким командував підполковник Ф. Л. Тухолка.

Для підготовки оборони міста була створена комісія, яку очолив полковник І. Є. Гангардт, виконуючий обов'язки наказного отамана Дунайського козацького війська. Історик Одеси В. М. Черемісінов писав, що "це був невтомний служака, що вклав чимало енергії та праці у справу підготовки міста до зустрічі ворога". У подальшому загальне керівництво по захисту міста здійснював прибулий до Одеси барон Д. Є. Остен-Сакен, під його командуванням знаходились і дунайські козаки. Розробка місць для розташування берегових батарей була доручена генералу А. А. Лехнеру, начальнику Дунайського інженерного округу⁴³, в розпорядження якого передавалась Дунайська козацька кінно-ракетна батарея.

В 1854 році в Одесі знаходилось 404 козака Дунайського війська, порівняно з 1853 роком їх чисельність збільшилася на 170⁴⁴. За розкладом, накресленим комісією, вони входили до п'яти конвойних команд, в кожену по 40 козаків і виконували різноманітні функції: супроводили транспорт, евакуйованих жінок і дітей, мали встановлювати сигнальні тичини, сповіщати про тривогу. Місто у військово-поліцейському відношенні поділялось на п'ять частин, дунайці зайняли охорону першої. Вона простягалась "від хутора (Мал. Фонтан — О. Б.) до чумного кварталу вздовж бульвару (зовнішнього — О. Б.) до кінця цвинтаря"⁴⁵ (1-й християнський цвинтар). (Це сучасні райони Малого Фонтану, парку ім. Т. Г. Шевченка, залізничного вокзалу та колишнього парку ім. Ілліча).

Під час оборони Одеси 10-11 квітня 1854 року козаки разом з залогою міста вели обстріл англо-французької ескадри і брали участь у здобутті англійського фрегату "Тигр"⁴⁶.

Ранком 30 квітня біля дачі Кортацці наскочив на міліну англійський фрегат. "Пароплав сів так близько до високого берега, що його гармати не могли стріляти. Кілька пострілів нашої кінної батареї і сотні дунайських козаків

примусили англійців зняти свій прапор”, — пише сучасник цих подій Костянтин Скальковський, син відомого одеського історика А. О. Скальковського. Поки він з командиром 2-го Дунайського полку В. С. Тихановим їхав до Фонтану, козаки вже вели полонений екіпаж фрегату “Тигр”⁴⁷.

Інший сучасник О. О. Чижевич у своїх спогадах так розповів про ці події: “Для прийняття полонених відправлені були на човнах козаки. Небувала справа! Козаки взяли у полон пароплав!”⁴⁸. Дунайські козаки брали участь і в обстрілі англо-французької ескадри в травні 1854 року.

Сформований 3-й Дунайський полк повинен був захищати від нападу ворога дунайський кордон. Командував ним військовий старшина М. А. Томачинський, який відзначився на Кавказі. Частина полку знаходилася в Акермані на випадок нападу ворога на місто через гирло Дністра і для захисту безпосередньо річного гирла між Акерманом, Бугазом і Шалабатом, на кордоні бессарабського берега Чорного моря. Козацькі кордони, які розташовувалися у гирлах Дністра і Дунаю, відбиваючи спроби ворога висадити пошукові групи, нерідко підпадали під артилерійський обстріл англо-французьких кораблів. Крім цього, сотні дунайців несли службу в Миколаєві, Херсоні, тримали зв’язок між Очаковим та Миколаєвим.

В станицях війська були створені піші команди самозахисту, що охороняли козацькі землі. Команд було 10, в них нараховувалось 256 козаків⁴⁹.

За героїзм і мужність, виявлені в Кримській війні та в ході бойових дій на Кавказі, 29 вересня 1855 року № 1 та 2-й Дунайські козацькі полки були нагороджені Олександром II штандартами “За хоробрість”. Всі військові чини прирівнювались за правами і пільгами до регулярних кавалерійських частин. 59 офіцерів були підвищені в званнях, 38 урядників отримали офіцерські звання, 15 козаків нагороджені орденами⁵⁰.

Освячення прапору Дунайського полку № 2, що знаходився в Одесі, урочисто відзначалось в місті. Перед Михайлівським монастирем відслужили урочистий молебень, виступив архієпископ Херсонський та Таврійський Інокентій, який відзначив, що “назва козака не втратила давнього значення — захисника Вітчизни та страху для ворога”. На святі були присутні командуючий Південною армією генерал О. М. Лідерс зі штабом, новоросійський та бессарабський генерал-губернатор О. Г. Строганов, Одеський військовий губернатор генерал-лейтенант М. І. Крузенштерн, наказний отаман війська І. Є. Гангардт. Про освячення прапору в пресі була надрукована стаття історика А. О. Скальковського ⁵¹.

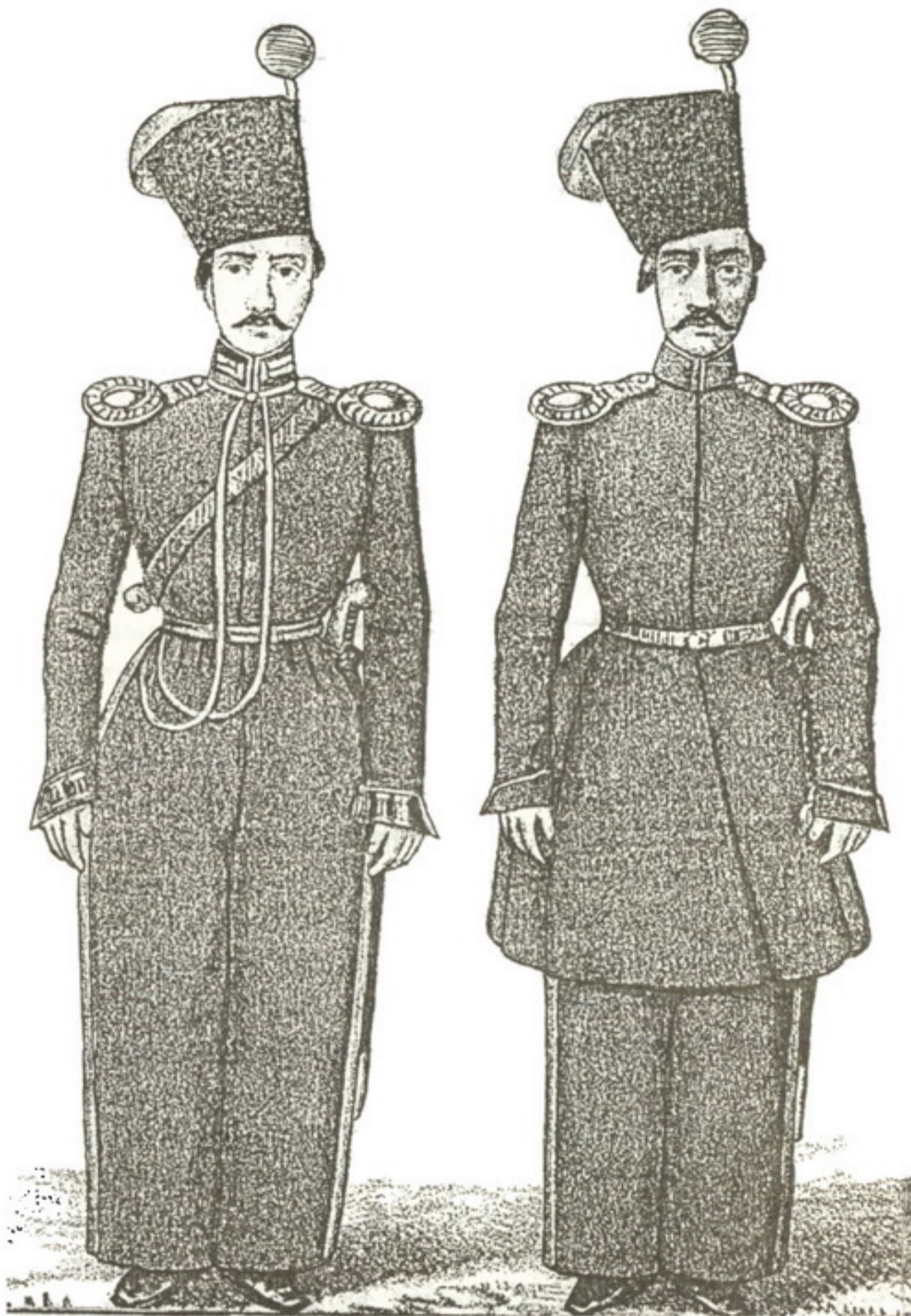
В 1855 році, розповідаючи про історію Дунайського війська, наказний отаман І. Є. Гангардт з гордістю писав: “Племя козаків злилося в єдине тіло, отримало військовий розвиток і дух, що не поступався духові Кавказького лінійного війська. Наскоки на Бабадаг і безперервне зняття кордонів за Дунаєм; молодецький склад та відвага ракетної команди в князівствах, вперте відстоювання лісових вантажів при Коблівій, молодецькі джигитування при фортеці Грозній, щоденні перестрілки в гирлі, на островах Леті і Четал та інших узбережжях доказують, що військо Дунайське необхідне”. Далі він підкреслював, що бойові заслуги дунайців високо оцінювали граф М. С. Воронцов, один з командуючих військами на Кавказі генерал-ад’ютант Рєад, командуючий військами на Дунаї генерал-лейтенант О. М. Лідерс, командуючий військами в межиріччі Дністра і Буга барон Д. Є. Остен-Сакен, командир Дунайського відділу генерал О. І. Ушаков ⁵².

З 1848 по 1858 роки за бойові подвиги та відзнаку на службі військом отримано 14 орденів, 60 відзнак військового ордену, 20 срібних медалей за захист Севастополя, 10 благоволінь, а в 1863 році військо отримало велику подяку князя Михайла Миколайовича за “співчуття в підкоренні Кавказу” ⁵³.

Дунайське військо, як військова установа несло внутрішню кордонну службу та брало участь в бойових діях, за що отримало чимало нагород, здобуло досвід.

Бойовий досвід та традиції, надбанні під час військової служби, зберігалися у пам'яті козаків і після ліквідації війська (див. фото 3. 3), вони пишалися своєю формою та військовими регаліями.

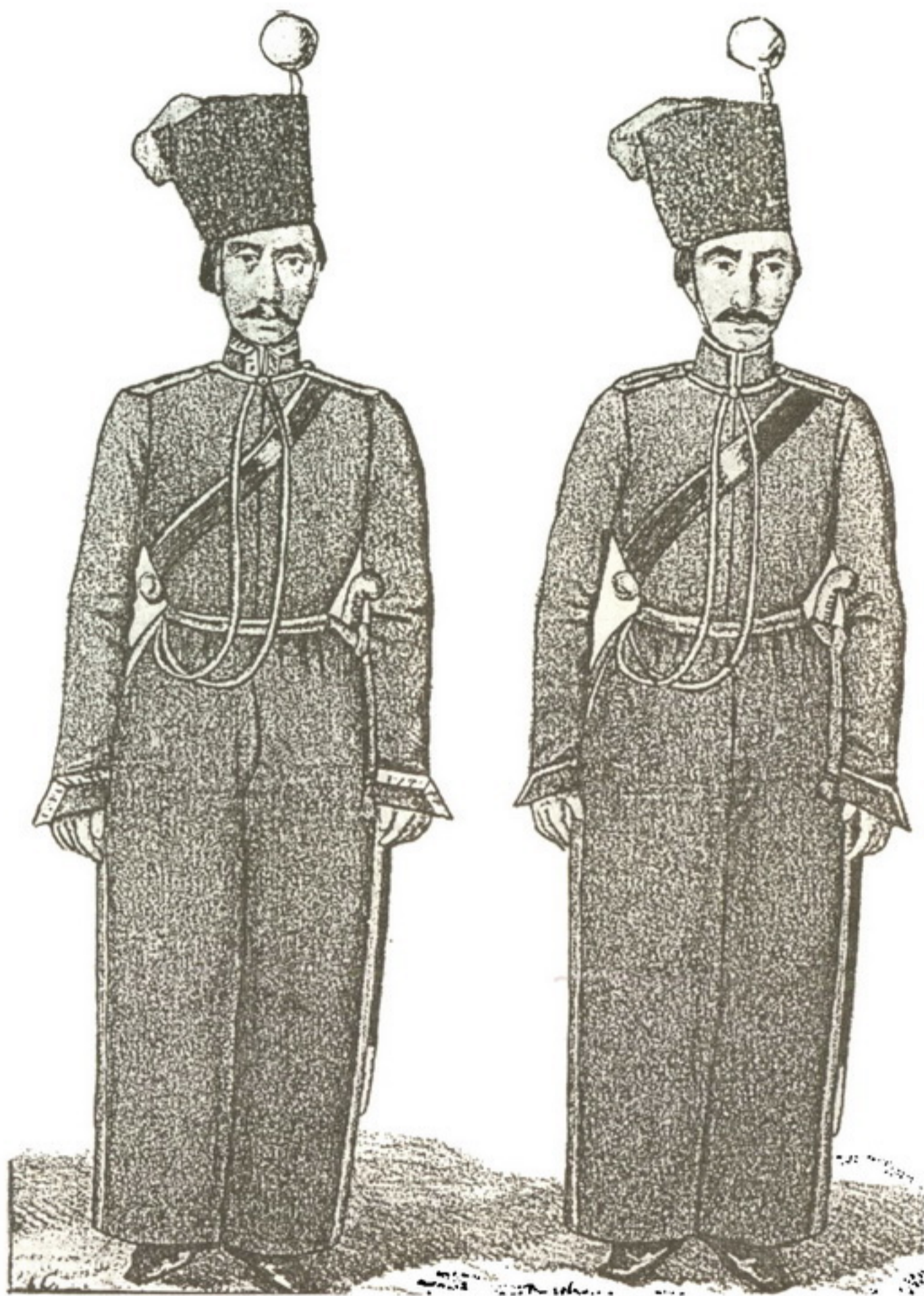

офіцер в мундирі

офіцер в чекмені

Мал. 4. 1 — Обмундирування й озброєння чинів Дунайського війська

ПСЗ. П. — 1844. — С.Пб., 1845. — Т.ХІХ. — Отд. 2. — № 18526.

урядник

козак

Мал. 4. 2 — Обмундирування й озброєння чинів Дунайського війська

ПСЗ. П. — 1844. — С.Пб., 1845. — Т.ХІХ. — Отд. 2. — № 18526.

піший

кінний

Мал. 4. 3 — Обмундирування й озброєння козаків внутрішньої служби Дунайського війська

ПСЗ. П. — 1844. — С.Пб., 1845. — Т.ХІХ. — Отд. 2. — № 18526.

Опис до малюнків 4. 1, 4. 2, 4. 3 — Обмундирування, зброя
та кінська належність
Дунайського козацького війська

Назва речей	Офіцерські	Козацькі
1	2	3
Шапка	Чорна смужка, з викидом	світло-синього сукна і з ременем підборідним
Помпон	Срібний, з підкладкою на репейці із світло-синього сукна	Білий вовняний з підкладкою на репейці світло-синього сукна
Краватка (галстук)	Чорна	
Куртка	Темно-синього сукна, по комірцю та обшлягам** срібні петлиці, із світло-синьою лямівкою**	Темно-синього сукна, із світло-синьою по комірцю і обшлягах лямівкою
Чекмінь**	Темно-синього сукна, і з таким же комірцем із світло-синьою по комірцю і обшлягах лямівкою	Не мають
Шаровари	Темно-синього сукна із світло-синіми лампасами	
Пояс /кушак/	Світло-синій, шовковий	Світло-синій, шалоновий
Шинель	Сірого сукна, з таким же комірцем із світло-синіми клапанами на комірці	
Чоботи	Із залізними шпорами	
Еполети	Срібні, за височайше затвердженням зразком	Погон темно-синій, із світло-синьою лямівкою та номером полку, білим металевим гудзиком
Шарф	Не мають	
Темляк	Срібний, на шовковій чорній тасьмі	Із чорної шкіри
Кашкет	Темно-синього сукна, і лямівкою та околичкою із світло-синього сукна, і козирком	Така сама, без козирка

Закінчення опису до малюнків 4. 1, 4. 2, 4. 3

1	2	3
Патрон-таш	На 20 патронів, в жестяних гніздах, розташованих в один рядок, обшитих чорним сап'яном, обкладений знизу, по швах, чорним тонким шнурком, з кришкою чорного сап'яну, по краю срібною, без просвіту, тасьмою	На 40 патронів, в жестяних гніздах, розташований двома рядками, обшитих чорною шкірою, з кришкою такої ж шкіри та строчкою на кінцях
Портупея	За зразком, для легкої кавалерії, встановленому, з такими змінами, щоб поясний ремінь був цілий та до нього пасок пришивався на овальному кільці, який би видно було тільки наполовину; портупеї ж пришивались на поясний ремінь срібною, без процвітної тасьми	З чорної глянсової шкіри, з трьома мідними пряжками. Ширина ременя портупейного 6/8 вершка
Сідло з прилад-дям	Звичайної козацької форми	
Шабля	Рукоятка гайки з кільцями та наконечником визолочені; піхви дерев'яні, обтягнені чорним сап'яном і таким самим чохлам	Рукоятка гайки з кільцями та наконечником мідні; піхви дерев'яні, обтягнуті чорною шкірою, без чохла
Пістолет	За зразком, застосованим в кавалерії, носить в чушці, закріпленій позаду на портупеї	
Рушниця та пого-ний ре-мін	Не мають	Височайше затверд-жений 29 квітня 1838 року
Попона		Із сірого сукна
Дротик	Не мають	На древкі чорного кольору

**Обмундирування, й озброєння нижніх чинів внутрішньої служби
Дунайського козацького війська**

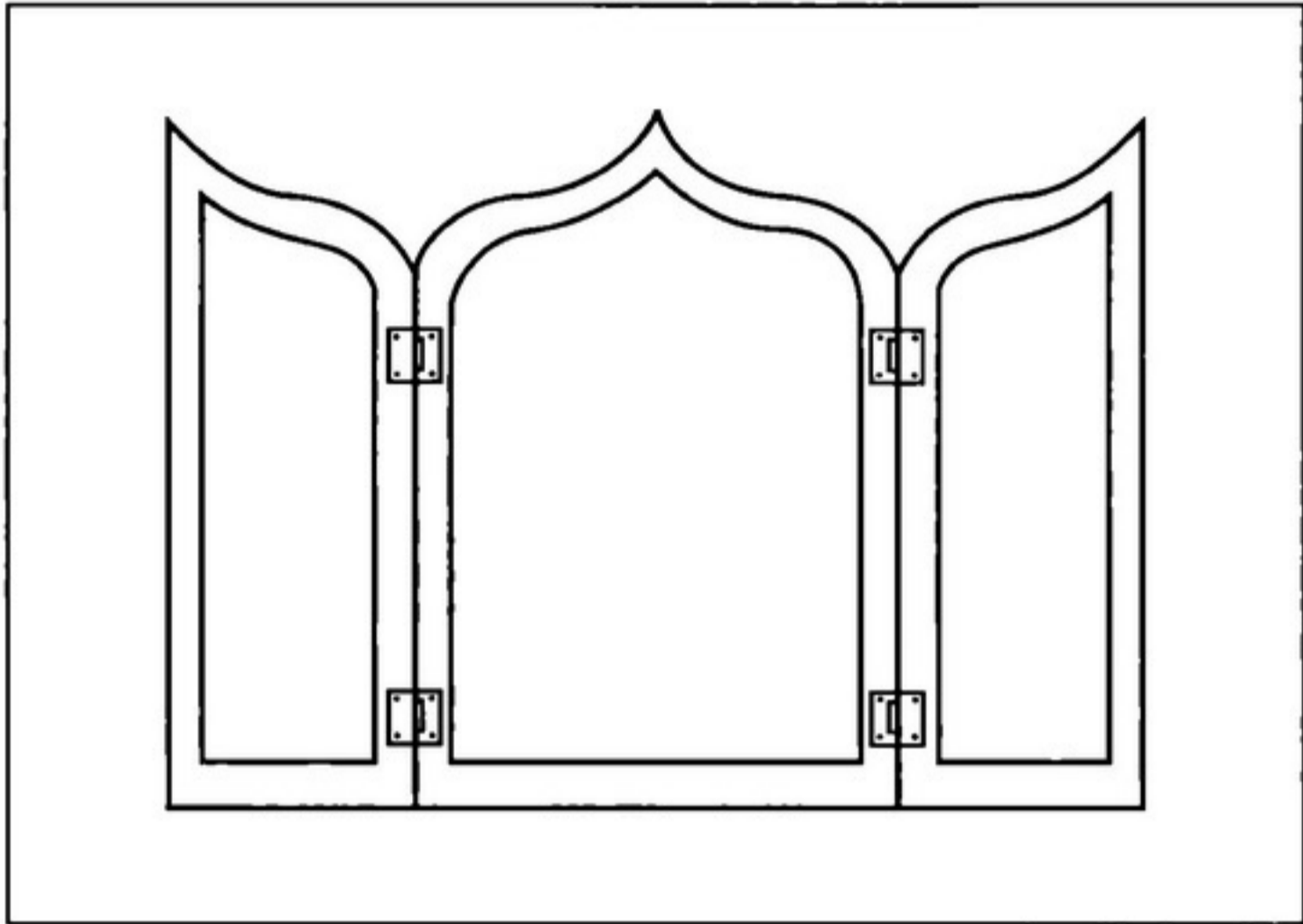
	Кінних	Піших
Кашкет	Темно-синього сукна, із світло-синім околицем та облямівкою	
Шинель	Сірого сукна, з таким же коміром та із світло-сірими клапанами на комірі	
Шаровари	Сірого сукна, з темно-синьою облямівкою	
Патронтаж	За зразком служилих козаків	
Портупея	За зразком служилих козаків	
Шабля	За зразком служилих козаків	
Піка		Піка довжиною 2 $\frac{1}{4}$ аршинів
Пістолет	Звичайний козацький	
Сідло	За зразком служилих козаків, без сукняного чапрака	

* Примітки: 1. Ад'ютант Наказного отамана має мундир козацького крою, з темно-зеленого сукна, із срібним аксельбантом; комір червоного сукна, з двома срібними петлицями на комірі та обшлягах, з облямівкою та поясом білого кольору. Шаровари з червоним кантом. Шабля за зразком кавалерійського війська.

2. Усі штаб- та обер-офіцери Дунайського війська в табельні дні, в які установлено бути по повній парадній, або в святковій формі, носять куртки; чекменями користуються в тих випадках, коли в інших військах носять сюртуки; з чекменями носяться: шапка, пояс, портупея та шабля. Під час походу мають на шапках чохла із чорної лакової шкіри.

3. Урядники та писарі мають на комірах та обшлягах галун** білий.

Опис до малюнків 4. 1, 4. 2, 4. 3 складено за даними: Положение о Дунайском казачьем войске. 1844 // ПСЗ. II. — 1844. — С.Пб, 1845. — Т. XIX. — Отд. 2. Приложение к № 18526.

Мал. 4. 4 — Зразок сотенного образа Дунайського козацького війська

ЦДІА України, ф. 245, оп. 3, спр. 5, арк. 602-603.

Розділ п'ятий

ТЕРИТОРІЯ ДУНАЙСЬКОГО ВІЙСЬКА ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ

“В південно-східній частині Бессарабії, посередині Акерманського повіту, на пустинних, маловодних степах Буджака, де до кінця минулого століття кочували дикі орди ногаїв, тепер оселено Новоросійське козацьке військо.

Військові землі розкидані по повіту на 7 ділянках, відділені один від одного поміщицькими землями та землями, що належать відомству державного майна. Простір Буджака, де знаходяться козацькі ділянки, являє собою пустелю; подалі від селища око подорожуючого марно буде шукати об'єкт, на якому зупинити свій погляд — ніде ні одного деревця, навіть курганів, цих свідків далекого минулого не видно в цих місцях. Однак, по шляхах вже помітно життя...

Верств 20 такої дороги — і з'являється оброблене поле. Запах паленого бур'яну та собаче гавкання повідомлять про близькість житла: ось вниз, біля річки, котра в сухе літо перетвориться в незначний струмок, якщо не висохне зовсім, розкидані чамурові хатинки якого-небудь хутору, або гарні будиночки, розміщені прямими лініями, що нагадують військові поселення”¹. Таку досить об'єктивну характеристику військової території давав капітан генерального штабу А. Защук в 1862 році.

Дійсно, в зв'язку з особливістю формування, зокрема вклю-

чення до війська різних категорій населення разом зі своїми селищами, котрі знаходилися в різних частинах Акерманського повіту, воно не мало безперервної території. Станиці Дунайського війська були розташовані черезсмужно з селами державних селян та колоніями іноземних поселенців. Військова земля являла собою, в основному, цілинний степ без необхідних угідь та водних ресурсів. Статистичний огляд Дунайського війська так відмічав особливості його земель: "Озера, річки та рукава зовсім не пролягають по військовій землі". "Річка Сарата, що протікає в ст. Волонтирівка і Акмангіт в достатку лише навесні, влітку ж зовсім висихає, якщо не цілком, то до того, що залишається лише мізерний струмок. Така ж річка протікає й біля ст. Старокозачя. За нестатком води мешканці примушені викопувати криниці, що ледве задовольняють необхідним потребам" – зазначалось в іншому документі. Все це спричиняло цілу низку незручностей, в тому числі і в землекористуванні та господарстві. Для розшуку водних джерел військова адміністрація клопотала про приїзд до станиць з м. Кишинева фахівця грека Суюджи².

Спочатку до Дунайського війська увійшли три станиці, котрі нараховували 19 326 десятин землі: Акмангіт — 4 596 дес. 825 кв. саж., Старокозачя — 4 977 дес., Волонтирівка — 9 753 дес. 1 130 кв. саж. ³. (1 десятина = 2 400 кв. сажень = 1,09 га).

Через те, що до війська під час його формування мали переселятися родини, які раніше мешкали в інших населених пунктах Бессарабії, земель в цих трьох станицях виявилось замало. Намагаючись виправити ситуацію, командує Дунайськими полками осавул М. Немчиков у квітні 1833 року подав рапорт графу М. С. Воронцову з пропозицією відмежувати трьом станицям ще 13 123 дес. 1 050 кв. саж. від суміжних з ними селищ Фараонівка, Іванівка, Молдавка, Черіченка, Петрівка, ділянки № 61. Крім того, відвести в паланських, чобручських плавнях ділянки для сінокоосу, берег лиману, а саме романську косу до р. Турунчук, для рибальства та ділянку лісу в Акерманському повіті біля р. Дністер ⁴. Однак, підтримки цей проект не одержав.

Проте, намагаючись поповнити військо, розширити його землезабезпечення уряд в 1836 році приєднав до Дунайського війська п'ять селищ: Михайлівку, що мала 3 810 дес., Ново-Троїцьке — 1 880 дес., Миколаївку — 4 035 дес., Костянтинівку — 1 483 дес., Петрівку — 1 542 дес. Крім цього, ще 3 877 дес. 1 715 кв. саж. від суміжних селищ Ганкишли, Паланки і ділянки Мечеть, що були приєднані до трьох перших військових станиць. Незабаром виявилось, що Бессарабська казенна палата, передаючи війську с. Петрівку, утримала частину її землі, але в тому ж 1836 році повернула 1 082 дес., які теж увійшли до військового фонду⁵.

Однак, землі всеж невисладало. В цей же час постає питання про поселення у військо коронних циган. З приводу цього начальник Дунайського війська полковник Зверев зазначав: "Дунайські козаки дуже потребують землі і не має можливості оселити на військових землях більш 400 родин тих, хто ще не переселився, і мешкає в різних місцях Бессарабії, Херсонській і Полтавській губерніях". В серпні 1837 року війську було надано 738 дес. 1 065 кв. саж. "зайвої" землі від циганських селищ Фараонівка та Каїри⁶.

Подальше клопотання про земельне довольство Дунайського війська перед Міністерством військових поселень взяв на себе наказний отаман С. Т. Василевський. Для цього в 1838 році він спеціально їздив до С.-Петербургу. Василевський пропонував надати війську землю "зайву" від с. Дивізія, ділянку F, болгарські колонії Кулевку та Комчик, навіть з їх мешканцями, якщо вони погодяться стати козаками; ділянки № 63, 83, що були відведені для поселення циган. Всього 15 979 дес. Відповіддю на це клопотання було надання дунайцям біля чотирьох тисяч десятин землі, що приєднувались до станиць Акмангіт, Волонтирівка, Старокозачя. Військове міністерство радило також приєднати коронних циган з селами, що і було зроблено в 1839 році. Таким чином, до війська увійшли села Фараонівка і Каїри, де було відповідно 4 970 дес. 1 800 кв. саж. і 5 023 дес. 1 880 кв. саж. Для поселення кочуючих циган надавалося 7 казенних ділянок в Акерманському повіті розміром 11 830 дес. 1 990 кв.

саж.: № 6, 63 (Станіславка), № 69 і 71 (Семенівка або Бакчалійська), № 66 і 77 (Салик), № 83 (Парапарі) ⁷.

Всіх коронних циган оселити у війську не змогли, в першу чергу, через нестачу землі і небажання самих циган, через що в 1850 році неоселених було виключено зі складу війська.

Таким чином, до середини 40-х років XIX ст. військова земля складала 63 872 дес. Для забезпечення ж необхідними ділянками офіцерів та козаків війська необхідно було не менш 105 тис. дес. землі.

До прийняття "Положення про Дунайське військо" в 1844 році дефіцит землі козацького юрту складав більш 40 тис. дес. Через недостатню кількість землі та необхідних угідь, в цей час, поза межами війська, окрім циган, мешкало 264 козацькі родини (це було дозволено новоросійським та бессарабським генерал-губернатором в березні 1840 року). Все це понукало військову адміністрацію неодноразово звертатися до урядових установ з питанням про розширення території війська. Однак, до середини 40-х років вільного фонду в Бессарабії практично не залишилось. Тому адміністрація Дунайського війська намагалася збільшити військові землі за рахунок приєднання суміжних селищ державних селян.

В 1847 році в зв'язку з труднощами, що виникли з відправкою на Кавказ дунайських сотен, наказний отаман М. М. Тухачевський подав проект розширення військових земель. Він пропонував приєднати до війська села Роцу, Ганкишлу, Паланку, Тудорово, Коркмази, Каплани, Іванівку, Царичанку, Карамахмет, Василівку, Покровку, Жебрієни, Вилково, Кислицю в Акерманському та Ізмаїльському повітах, дунайські острови Леті та Четал "зі всіма угіддями, плавнями, лісами та водами" і передати війську бессарабські соляні озера. Одночасово, з метою зменшити земельний голод пропонувалось дозволити придбання нерухомого майна поза межами війська. Отаман намагався зацікавити уряд тим, що в разі позитивної відповіді на його пропозицію військо взможе буде виставити на кордон від Акерману до Скулян чотири полки і

комплектний полк відправити на Кавказ⁸. Однак, урядового схвалення цей проект також не отримав.

В 1850 році в такому ж напрямку діяв наказний отаман О. А. Шостак, але теж безрезультатно. Не випадково він відмічав: “За бідністю військових обивателів, нестачею землі і відсутністю угідь, котрими користуються інші козацькі війська імперії, як: лісів, рибного лову, не одна з частин господарства Дунайського війська не змогла бути посилена, поліпшена та сприяти його добробуту”⁹.

Надії військової адміністрації на позитивне вирішення питання про збільшення козацького земельного юрта по-жвавилось в 1855 році під час Кримської війни, що пов'язувалось з зацікавленістю командування Південної армії в розширенні військових контингентів. Питання особливо загострилося через можливість вторгнення військ ворога в Бессарабію. Скориставшись цим наказний отаман І. Є. Гангардт на початку 1855 року запропонував проект розширення військової території. Він писав, що землі дунайців розкидані “на величезному протязі між Бендерами та Кілією; клаптиками, що роз'єднуються широкими черезполосицями, лишаючи козаків будь-якої можливості допомогати один одному в польових роботах та збиранні врожаю. Вони (землі) складаються з голих степів, без будь-яких угідь, а якщо і є десь під садибою очерет або рибне ловіння, то вони контрактівані в Палаті державного майна іншими, і козаки, за своєю бідністю, не взмозі сплачувати за високою таксою за матеріали для покрівлі, за рибу для пісної їжі”¹⁰.

Вихід із такого становища наказний отаман бачив у передачі війську земель “шаганських, вилковських та інших прибережних з островами в гирлі Дунаю”, що давало змогу, на його думку, звільнити казну від допомоги козакам, сприяти “процвітанню” війська і дозволяло поставити армії “п'ять бравих полків” та “пішу міліцію”. Такі аргументи І. Є. Гангардт наводив 13 лютого 1855 року в розмові з командуючим Південною армією М. Д. Горчаковим в Кишиневі, через необхідність переселення козаків за Буг в разі вторгнення ворога в Бессарабію. Однак, і М. Д. Горчаков, і

новоросійський та бессарабський генерал-губернатор Н. Н. Аненков відхилили пропозицію отамана, а Горчаков навіть зневажливо заявив, що цього “цыгане і запорожцы не стоят”¹¹.

Подальші події ще більш погіршили земельне забезпечення козаків. За Паризьким миром 1856 року від Росії відходила південно-західна придунайська частина Бессарабії. На цій території були розташовані станиця Миколаївка, хутори Ново-Троїцький, Парапарі і ще декілька земельних ділянок війська, загальною площею 15 406 дес. 1 570 кв. саж. Ці землі уряд дозволив продати приватним особам. Так, ст. Миколаївка, хут. Парапарі, ділянку № 75 — ізмаїльському купцю Тульчианову; хут. Ново-Троїцький — ізмаїльському купцю Грудському; ділянки № 63, 69, 71 — шабському колоністу Тардану¹².

За вторговані гроші було придбане для війська у поміщика Костянтина Зіро містечко Байрамчу (згодом перейменоване у ст. Миколаївка-Новоросійська), яке мало 6 133 дес.¹³. Таким чином, Дунайське військо втратило біля 9 тис. дес., що поглибило земельний голод. Військова територія в 1858 році нараховувала 56 084 дес. 1 901 кв. саж. Після надання паїв офіцерам, козакам залишилось лише по 8 дес. на ділянку, що офіційно визнавалось “дуже недостатньо для хліборобства та сінокоосу”. В 1857 році було відрізано до 5 тис. дес. для офіцерських довічних ділянок. Гостроти земельному питанню додавало ще й те, що всі станиці користувалися землею не рівно, а за кількістю населення в кожній. Тому, в нечислених станицях припадало до 11 десятин на родину, а числених лише 8 десятин.

Враховуючи це, Військове правління вжило низку заходів, щоб виправити становище: протягом 1857-1859 років було переселено 311 родин в нечислені станиці та хутори, а також був зроблений новий розподіл землі між станицями. До ст. Волонтирівка було додано 358 дес. 2 170 кв. саж. від хут. Фараонівка, а до ст. Старокозачя — 903 дес. 1 327 кв. саж. — від хут. Петрівка¹⁴ (розподіл земельного фонду між станицями та хуторами див. табл. 5. 1).

Все це знов примусило наказного отамана І. Є. Гангардта звернутися в 1860 році до новоросійського та бессарабського генерал-губернатора О. Г. Строганова з проханням підтримати перед урядом проект розширення військових земель. Це було тим більш необхідно, що влітку 1858 року в станицях відбувалися хвилювання, пов'язані з нестачею землі. На цей час оскільки Придунайські землі, на які претендувало військо, опинилися в складі Молдавського князівства, Військове правління пропонувало розширити земельний юрт за рахунок частини території колоній іноземних поселенців, що лишилася в Росії після того, як самі колонії відійшли до Молдавії. Всього ці ділянки від болгарських колоній Табакі та Болград, Конгаз та Фонтіна-Дзинілор складали 21 055 дес. землі¹⁵. Таким чином, земельний фонд війська становив би біля 77 500 дес. На думку отамана, без додаткової землі козаки “ніколи не вийдуть з бідності”. Проте, проект не було схвалено і кількість земельного фонду залишилась незмінною до ліквідації війська в 1868 році.

Недостатня кількість землі в подальшому самим негативним чином позначилась на землеволодінні козаків, що перейшли в стан селян-землевласників. В 1868 році мешканці с. Старокозаче, зокрема, скаржились, що багато з них “залишилось без землі або наділені нею в значно меншому розмірі, ніж користувались раніше”¹⁶.

Стан станиць і хуторів. Стан станиць і хуторів Дунайського війська краще всього розглядати за станом будівництва будинків.

Будівництво домівок, громадських, військових помешкань відбувались у війську досить повільно, що було пов'язане з бідністю як основної маси козацтва, так і обмеженістю військових коштів.

Перші станиці війська Акмангіт, Старокозачя, Волонтирівка виникали як земляночамурові селища. У 1831 році в цих станицях нараховувалось у Волонтирівці 134 “хат та землянок” на 142 родини, в Акмангіті — 75 на 83 родини та

в Старокозачому — 140 на 158 родин. У 1838 році в них були вже побудовані за спеціальним планом, в тому числі, кам'яних — 32 та чамурових — 144; 491 плетених будинків і 99 землянок ¹⁷.

Почали поступово забудовуватися й п'ять селищ відставних солдатів, включених до війська в 1836 році. У Петрівці було 8 кам'яних і 15 чамурових будинків; у Михайлівці — 8 чамурових, 40 плетених та 16 землянок, в Ново-Троїцькому — 22 плетених, 6 землянок; Костянтинівці — 3 кам'яні, 10 плетених та 5 землянок і в Миколаївці — 15 плетених і 5 землянок ¹⁸.

Того ж року С. Т. Василевський зазначав, що “устої домоводства, незважаючи на нещодавнє оселення війська, являють значну різницю порівняно з іншими мешканцями Буджака. Нестача лісу є однією з причин, що ускладнює будівництво будинків, але між тим козаки мешкають зараз більшою частиною в чепурних на вигляд будинках” ¹⁹.

Проте, приєднання до війська в 1839 році коронних циган та їх селищ Каїри і Фараонівка вкрай ускладнило становище з житлом для козаків. Військове правління відзначало в 1840 році, що “хати в хут. Фараонівка та ст. Каїри побудовані для коронних циган від казни, взагалі плетені, непридатні для житла і потребують перебудови” ²⁰. Так, за офіційними даними в Каїрах нараховувалось “хат придатних” — 10, “потребуючих значних поправлень” — 82, “непридатних” — 38 та дві землянки; у Фараонівці відповідно — 87, 93 та 20. Ці будинки мали забезпечити 132 та 156 родин. Однак самих циган становище мало хвилювало. Як зазначав сучасник: “житло своє вони не підтримують, а всередині тримають його в самому брудному та огидному вигляді, мешкаючи в них взимку разом з телятами та свинями” ²¹.

Усього в 1840 році в Дунайському війську нараховувалось 755 кам'яних і чамурових будинків, що побудовані за планом та 511 “хат і землянок”. Однак, житла для козаків, яких нараховувалось близько 2 тис. родин, катастрофічно не вистачало.

Переважна більшість будинків в станицях були чамурові та

плетені. Це були типові для краю будівлі. Чамуровий будинок споруджувався з глиняного складу, в котрий для міцності замішували соломку. Будувався він без фундаменту. В землю вбивалися кілки, що переплітались лозинами. Одержані таким чином, чотири стіни обкладались зовні та всередині чамуром. Другий вид глинобитного будинка був із валькованими стінами — поміж колами пропускали солом'яні скрутки. Покрівлі були, як правило, чотирисхилими та настилялись в'язками соломи чи очерету, інколи стеблами кукурудзи²². Як зазначав О. Бур'янов: "Чамуровий дім, обмазаний глиною, мав вигляд кам'яного, був досить міцним, набагато теплішим плетеного та кам'яного, безпечнішим від пожеж, а також потребував менше поправлень ніж плетений"²³.

Зовнішній вигляд такої чамурової хати для однієї родини можна уявити з плану, що накреслив військовий архітектор у 1858 році для побудови й оселення в них козаків зі станиці Миколаївка, хут. Ново-Троїцький та Парепарі, які відійшли до Молдавського князівства. Вартість хати — 95 крб. 45 коп. сріблом, а з надвірними будівлями — 175 крб. сріблом²⁴ (див. малюнок 5. 1).

Уявлення, хоча досить неповне, про домашні речі у такому козацькому житті, може, певною мірою, подати заповіт козака середнього достатку Івана Римського зі станиці Каїри від вересня 1856 року. У половині будинку, що йому належала, були: "дерев'яний сундук пофарбований, великий, обкований залізом; прості прядив'яні скатертини; старі полотняні рушники з червоними квітами; килим шерстяний великий; налавники вовняні прості старі — чотири, намисто коралове з 10 шнурків; корит дерев'яних середніх — два; казан чавунний — один; подушок — п'ять"²⁵.

До кінця 50-х років станиці розбудувались та більшість з них набули упорядкованого вигляду (див. табл. 5. 2 та план-схеми). Інспектуючий військо в 1856 році полковник Вейс відзначив, що навіть "циганські хати, а також надвірні належності (споруди) побудовані міцно та зручно"²⁶.

Військові будівлі почались з 1835 року. Вже на середину 50-х років був побудований постійний двір при Саріянській

станції. З громадських будівель були станичні правління та училище, магазини, одна громадська лазня та військова конюшня, 36 шинків ²⁷.

Після приєднання Миколаївки-Новоросійської у війську опинилось багато кам'яних будівель. Наприклад, поміщицький дім, де розмістилось Військове правління, складався з 20 кімнат з флігелем із 7 кімнат, зі скляними галереями та терасами. Як зазначав сучасник, це був розкішний будинок, який рідко можна було знайти навіть у поміщиків "нашого степового краю" ²⁸. У цій станиці розмістилися всі головні установи Дунайського козацького війська. У ст. Миколаївка-Новоросійська знаходилась також поштова станція (див. план-схему ст. Миколаївки-Новоросійської). Більшість станиць війська забудовувались однотипово за планом розповсюдженим у Буджаку. Це так звана вулична забудова, яка характерна для селищ державних селян. Посеред станиці, або хутора розміщувались церква, військові будівлі, школа. Від центру за чіткими лініями будувалися всі інші будинки та споруди офіцерів і козаків війська. За межами станиць, неподалік, відводилися місця для городів, садів, млинів, довічні ділянки офіцерів, цвинтар тощо (див. план-схеми станиць та хуторів війська). Етнографічні експедиції, що проводилися в деякі колишні станиці та хутори війська в 1995-1997 рр. історичним факультетом Одеського держуніверситету, показали, що більшість колишніх станиць та хуторів не змінили плану забудови і після ліквідації війська, і навіть, до сьогодні.

Військова адміністрація намагалась підтримувати чистоту й порядок в станицях. Особливо ретельно слідкував за чепурністю вулиць, домівок козаків, громадських і військових будівель зовні та в середині наказний отаман С. Т. Василевський. Так, наприклад, в 1841 році був виданий спеціальний наказ отамана, а якому зобов'язувалися станичні правління та козаки: "неодмінно до свята Духовного дня (Троїці — О. Б.) всі будинки, розпочаті ще в 1839 році закінчити, і всі взагалі побілити, покрівлі тимчасово перекриті бур'яном покрити очеретом, всі димарі, побудовані з плетні та очерету, а

також безобразні зломати та примусити станичників побудувати, за змогою, кам'яні за затвердженим планом, розбити полісадники неодмінно біля всіх будинків..., майдан у Волонтирівці очистити, розкидане каміння скласти, землі з льохів вивести на встановлене місце, нечистоти теж. Всі будинки всередині й зовні очистити, віконця відремонтувати, а вулиці та двори позамітати... Посадити дерева, облагородити городи та полісадники... Станичикам забивати худобу на продаж не попереду лавок, будинків, льохів і одягати білі фартухи, дотримуватися чистоти". За це мешканці станиць пам'ятали його навіть в кінці 70-х років²⁹.

Таблиця 5. 1 — Кількість землі в Дунайському козацькому війську в 1858 році*

Станиці та хутори	Кількість землі									
	Придатної		Непридатної		Всього		З неї садибної			
	десят.	кв.саж.	десят.	кв.саж.	десят.	кв.саж.	десят.	кв.саж.	десят.	кв.саж.
Миколаївка-Новоросійська	5802	—	337	1720	6139	1720	80	350		
Волонтирівка	9650	—	963	50	10613	50	125	342		
Старокозачя	6795	—	723	539,5	7518	539,5	130	600		
Акмангіт	9285	—	920	460	10205	460	140	1200		
Каїри	4615	—	412	642	5027	642	58	1800		
Петрівка	1025	—	110	1572,5	1135	1572,5	37	1000		
Михайлівка	5615	—	515	1500	6130	1500	85	100		
Костянтинівка	1430	—	77	2300	1507	2300	13	150		
Фараонівка і ділянка № 6	4690	—	463	230	5153	230	97	1200		
Ділянка № 66 не заселена	2650	—	4	87	2654	87	—	—		
Всього	51557	—	4527	1901	56084	1901	767	1942		

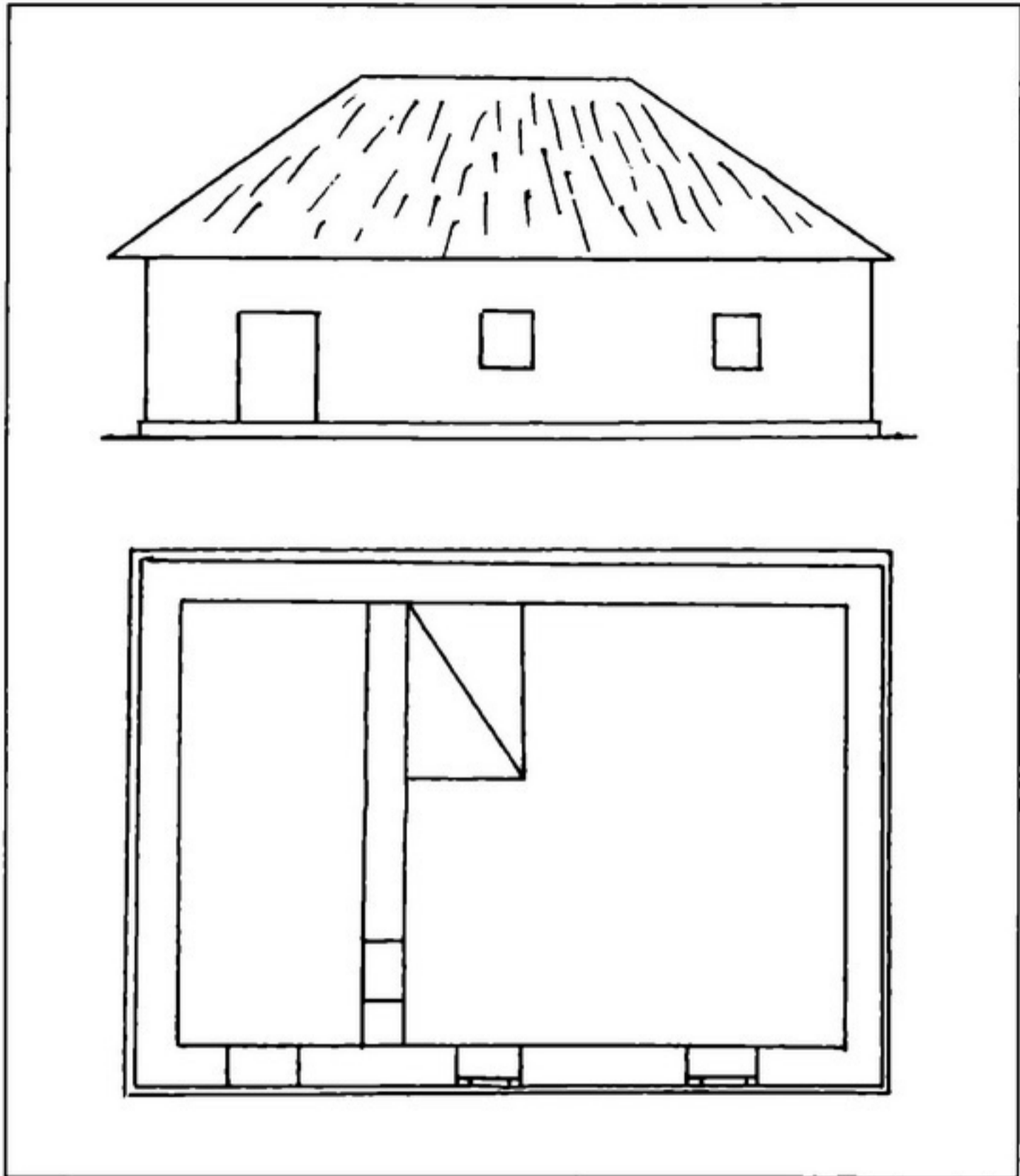
* Див. карту 5.1

Таблицю складено за даними: Памятная книга Новороссийского казачьего войска. 1858. — Рукопись // ОДНБ ім. М. Горького. — ВР. — Ркп. 736. — С. 10.

Таблиця 5. 2 — Кількість будівель в Новоросійському козацькому війську на 1858 рік

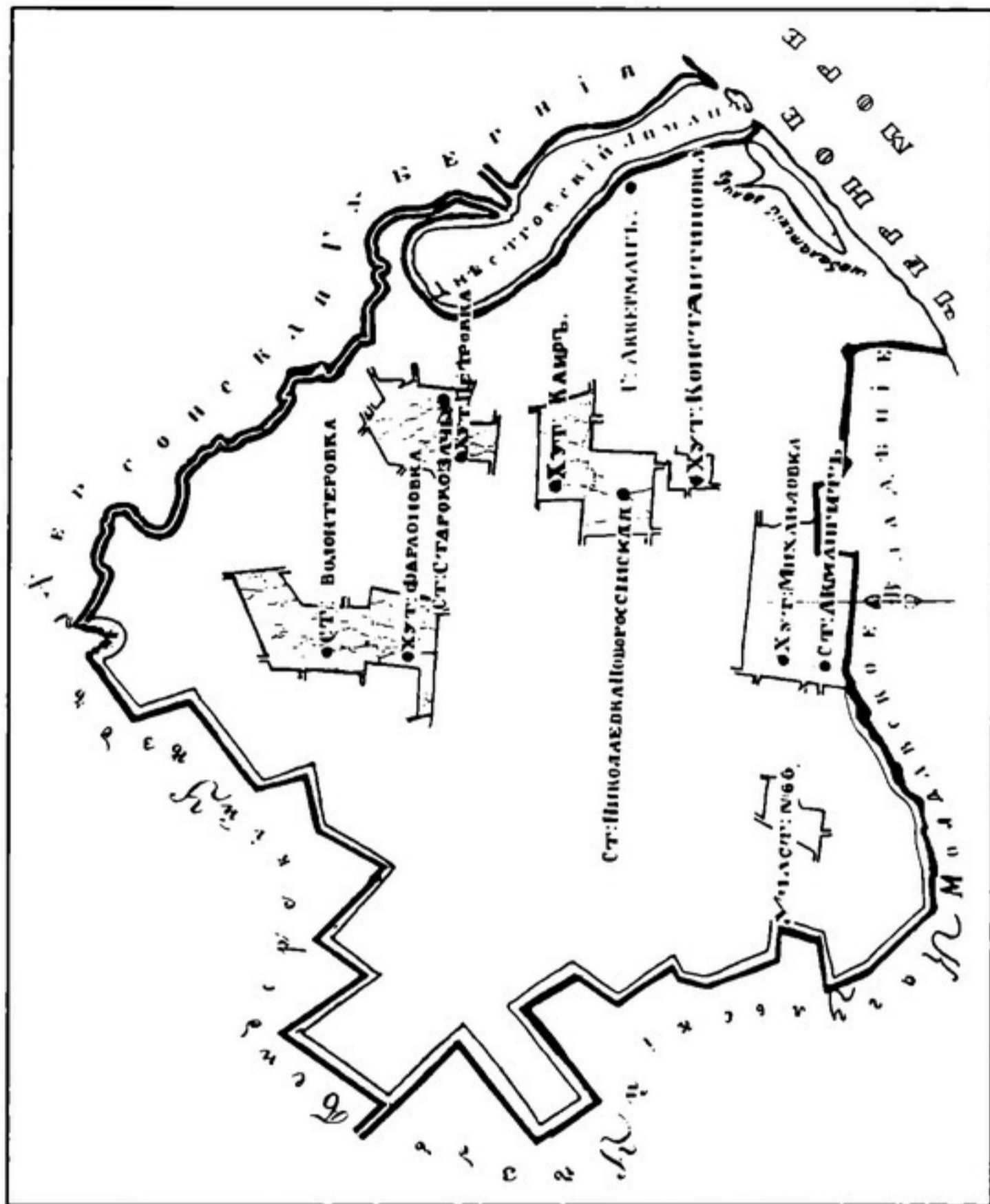
Будівлі Станиці та хутори	Кіль- кість ро- дин	Кількість будинків			Куз- ні	Мли- ни	Запасні хлібні магаз.	Лав- ки	Шко- ли	Церк- ви	Мо- лит. бу- дин.	Всього
		при- ват.	вій- ськов.	гро- мад.								
Миколаївка-	130	110	5	2	1	5	—	4	—	—	1	128
Новоросійська	394	345	—	2	2	24	1	33	1	1	—	409
Волонтирівка	326	328	—	1	1	11	1	1	1	—	1	345
Старокозачя	316	285	—	1	—	17	1	—	1	1	—	306
Акмангіт	183	195	—	1	—	3	1	—	—	—	1	201
Каїри	66	58	—	—	—	1	—	—	—	—	—	59
Петрівка	187	165	—	—	—	7	1	—	—	1	—	174
Михайлівка	32	62	—	—	—	1	—	—	—	—	—	63
Костянтинівка	198	195	—	1	—	1	1	—	—	—	1	199
Фараонівка	1832	1743	5	8	4	70	6	38	3	3	4	1884

Таблицю складено за даними: Памятная книга Новоросійського козацького війська. 1858 г. Рукопись // ОДНБ ім. М. Горького. — ВР. — Ркп. 736. — С. 9-10.

Мал. 5. 1 — План будинка для однієї родини

ЦДІА України, ф. 245, оп. 2, спр. 62, арк. 74-75

Карта 5. 1 — Землі
Поворосієського
козацького війська.
1858 р.

СПЕЦІАЛЬНИЙ

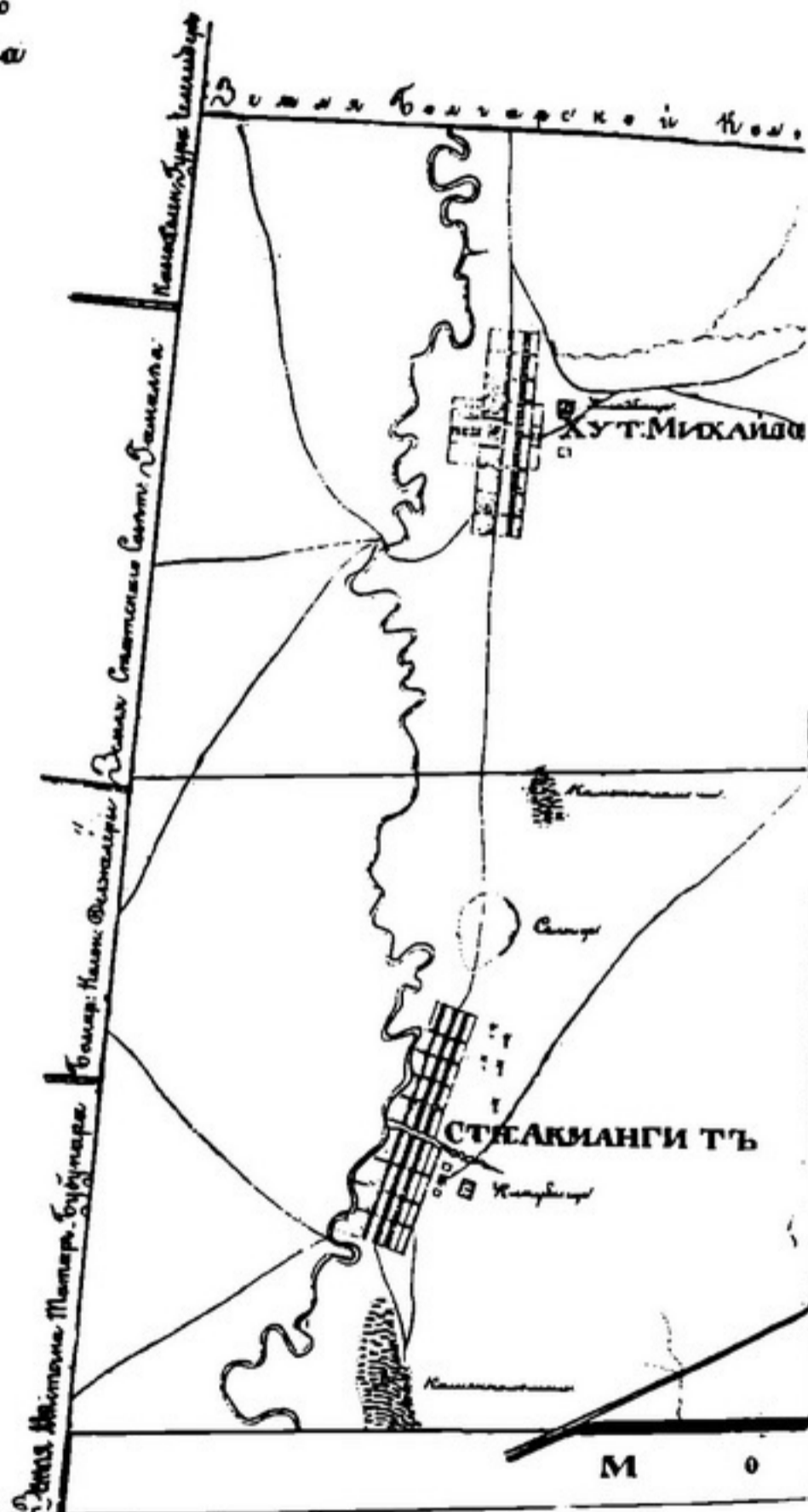
ПЛАНЪ

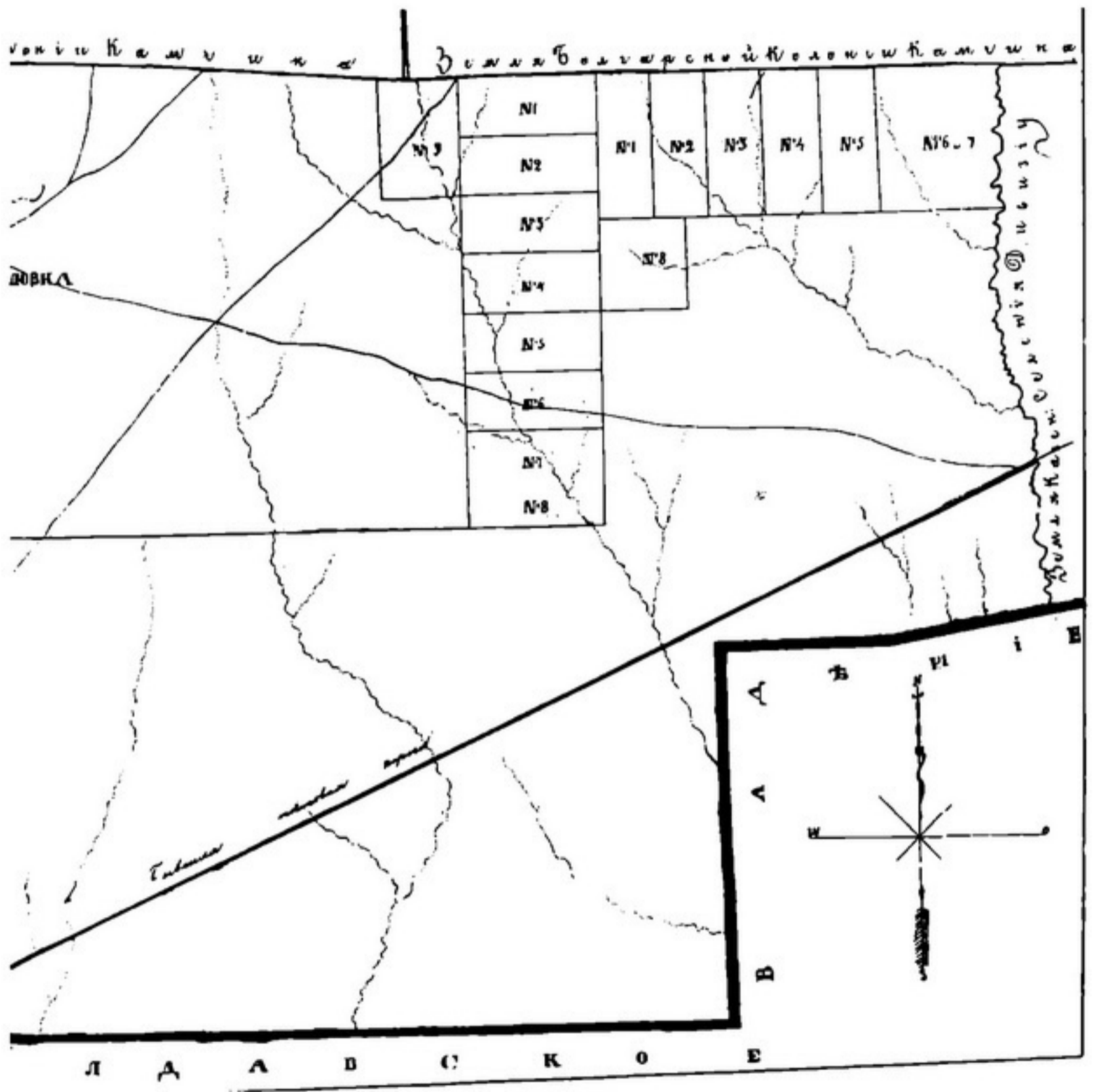
Земли Новороссійскаго Кавказькаго
войска Станицы Акмангита
Хутора Михайловки

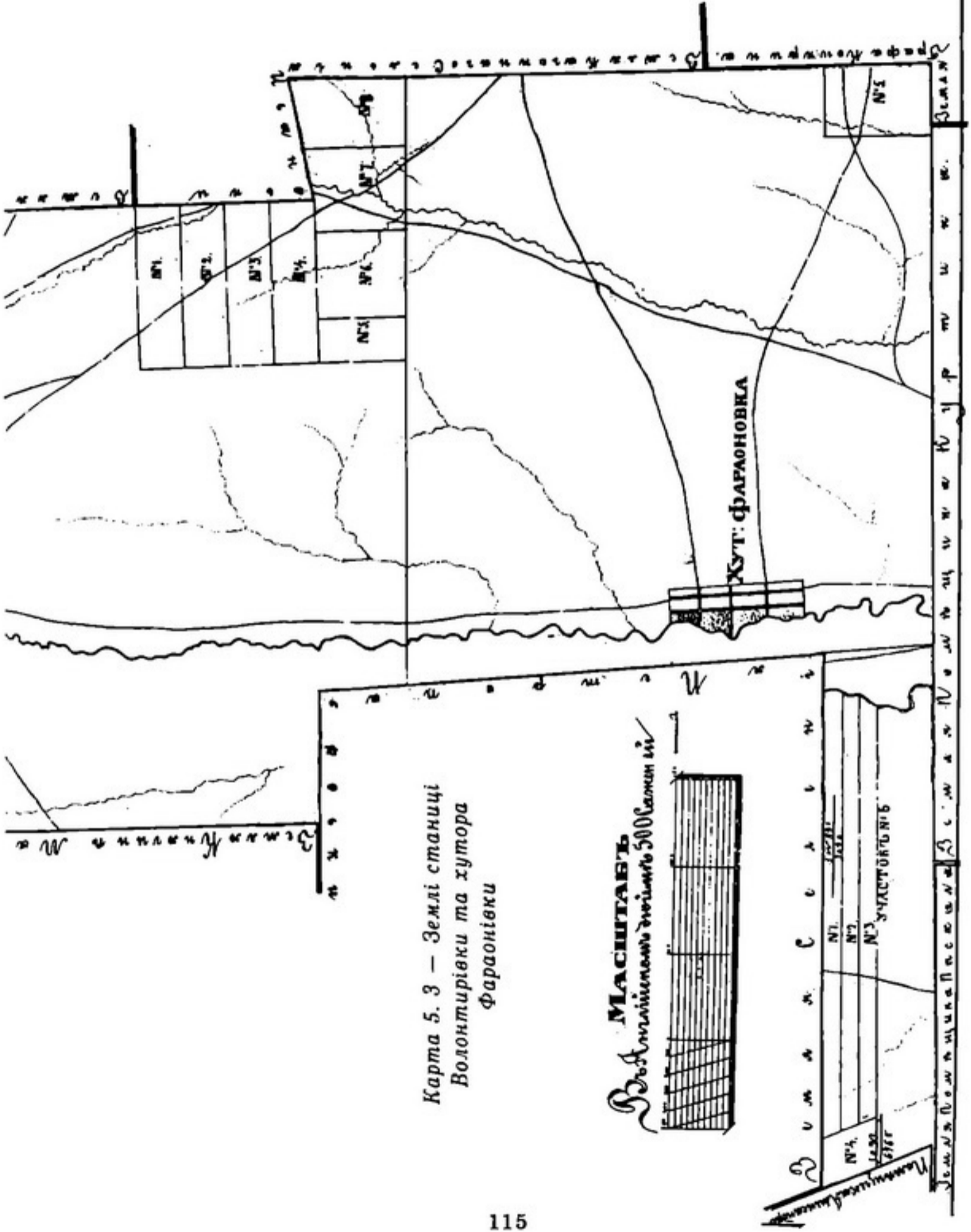
ПОЖИЗНЕННЫЕ УЧАСТКИ.

Станицы Акмангита			
1	Корунжскаго	Петровскаго	100
2	Корунжскаго	Киселевскаго	100
3	Сотника	Протодианова	100
4	Сотника	Грозова/Новгородскаго	100
5	Есаула	Срединскаго	100
6	Корунжскаго	Срединскаго	100
7	Черновскаго	Приста	100
Итого			700
Хутора Михайловки			
1	Есаула	Копицкаго	100
2	Сотника	Муртязова	100
3	Есаула	Новгородова	100
4	Сотника	Срединскаго	100
5	Сотника	Саморучи	100
6	Сотника	Божикотына	100
7	Заурядъ Корунжскаго	Рапановскаго	100
8	Вдовы Корунжскаго	Муртязова	50
9	Черновскаго	Приста	100
Итого			850

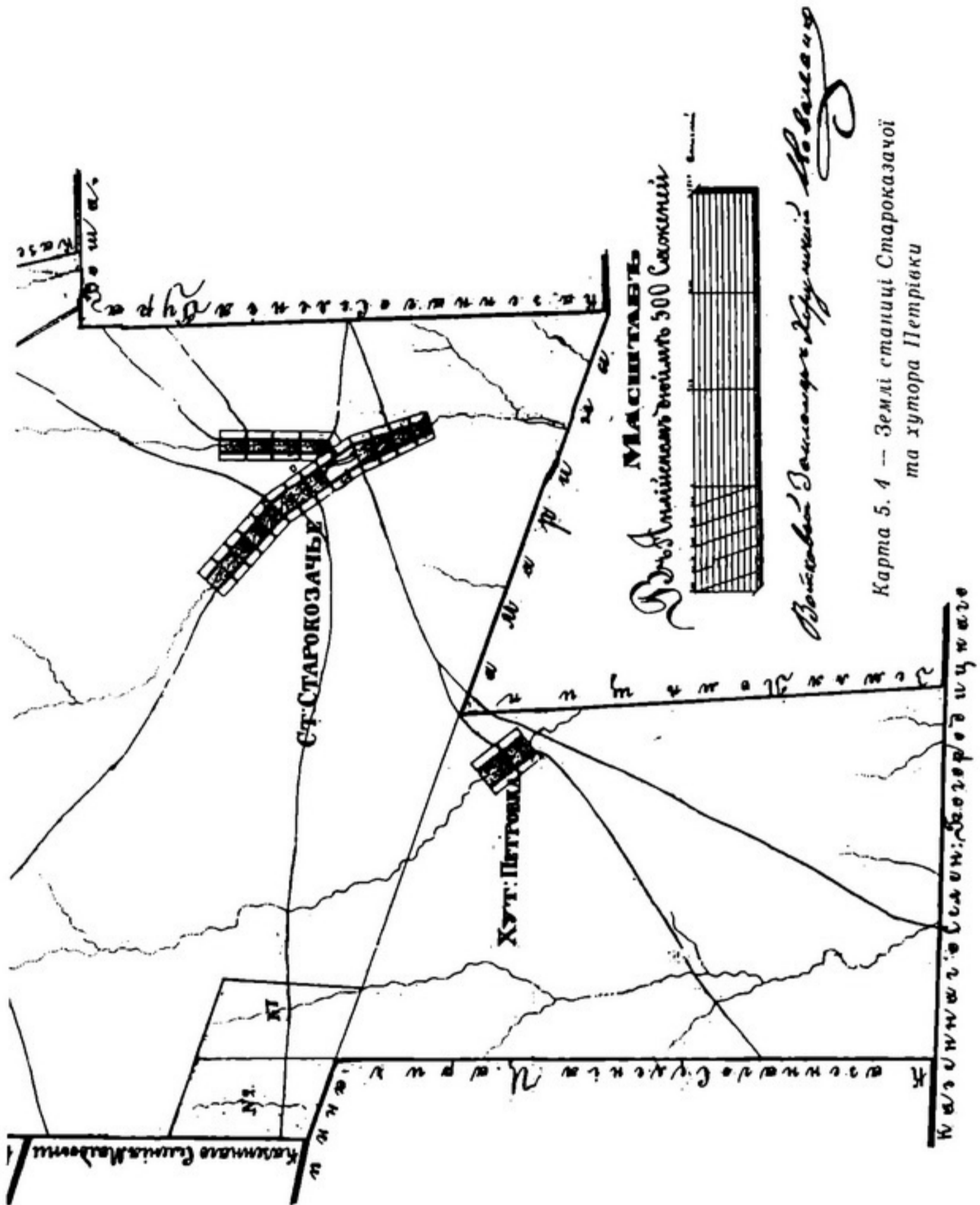
Карта 5. 2 — Земли станицы
Акмангит и хутора
Михайлівка

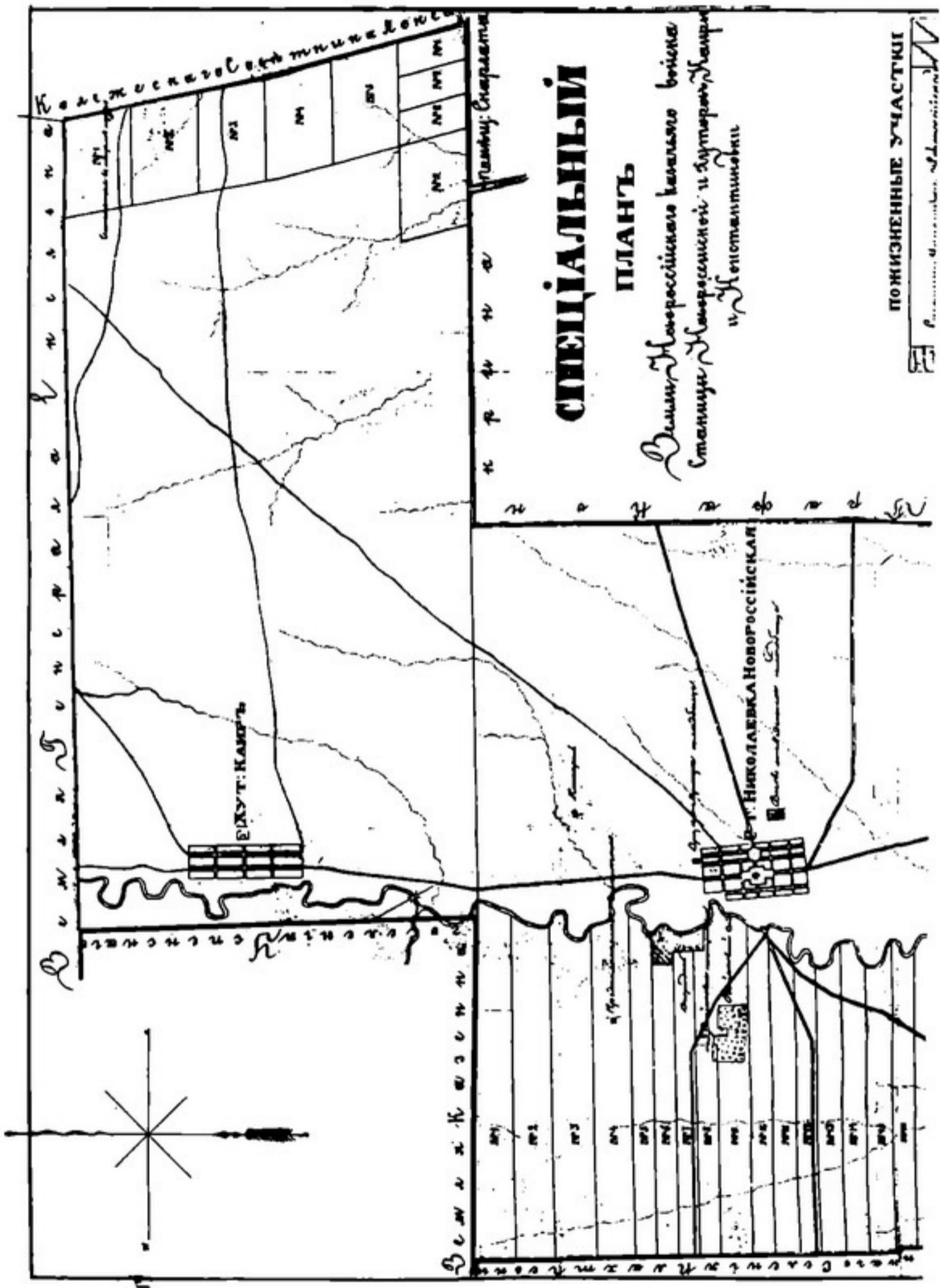

Карта 5.3 — Землі станиці
Волонтирівки та хутора
Фараонівки

Карта 5. 4 -- Земли станции Старокозачої та хутора Петрівки

СПЕЦІАЛЬНИЙ ПЛАНЪ

ПЛАНЪ

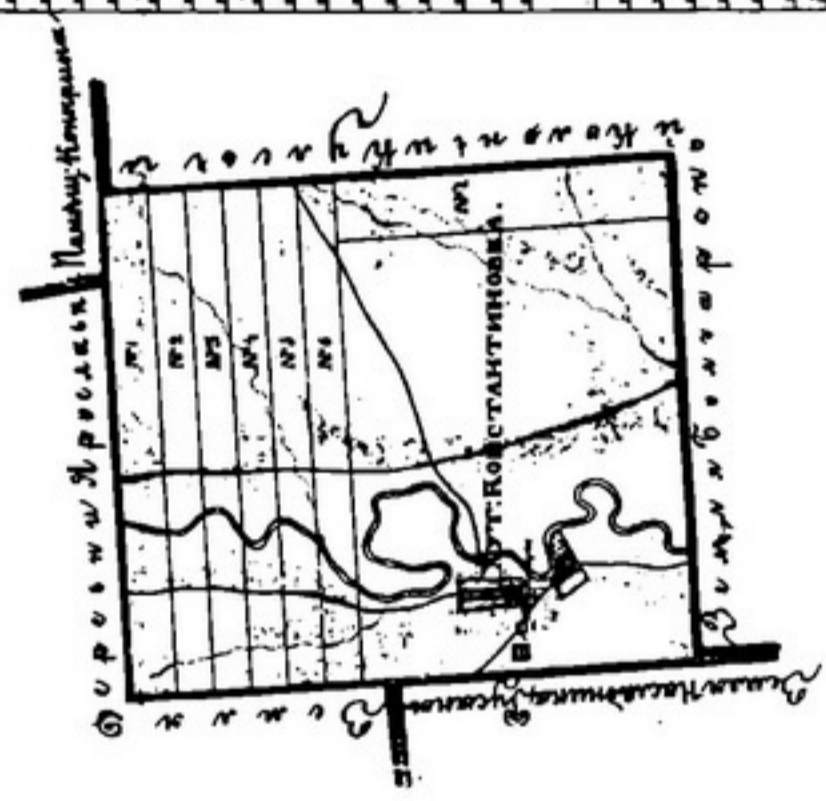
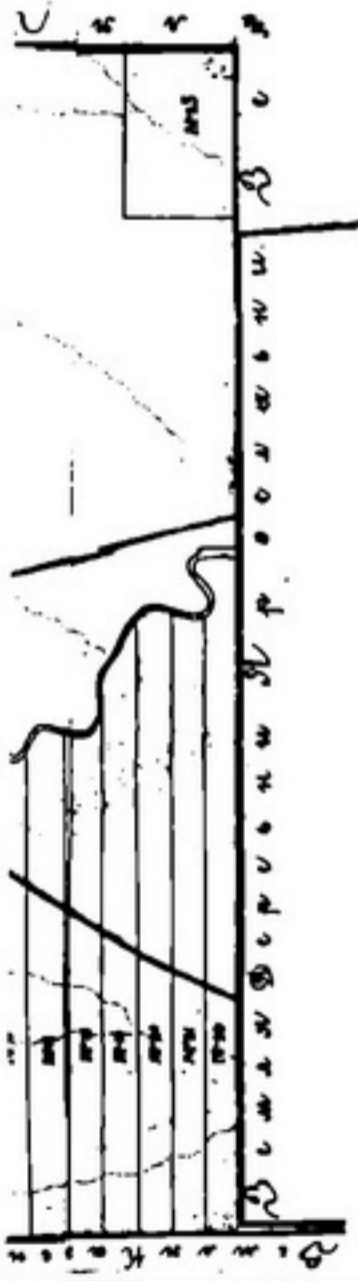
Въ 1-й Новороссійской кавалерійской бригаадѣ
 Станицы Новороссійской и Турецкой Кавказской
 и 2-й Таврической

ПОЖИЗНЕННЫЕ УЧАСТКИ

Планъ: Сурьезна

С. Т. КАВЕРЪ

С. Т. НИКОЛАЕВКА НОВОРОССИЙСКАЯ

Карта 5. 5 — Землі станиці
Миколаївки-Новоросійської та
хуторів Каїри і Костянтинівки

наземна
Висхідна висота 500 м

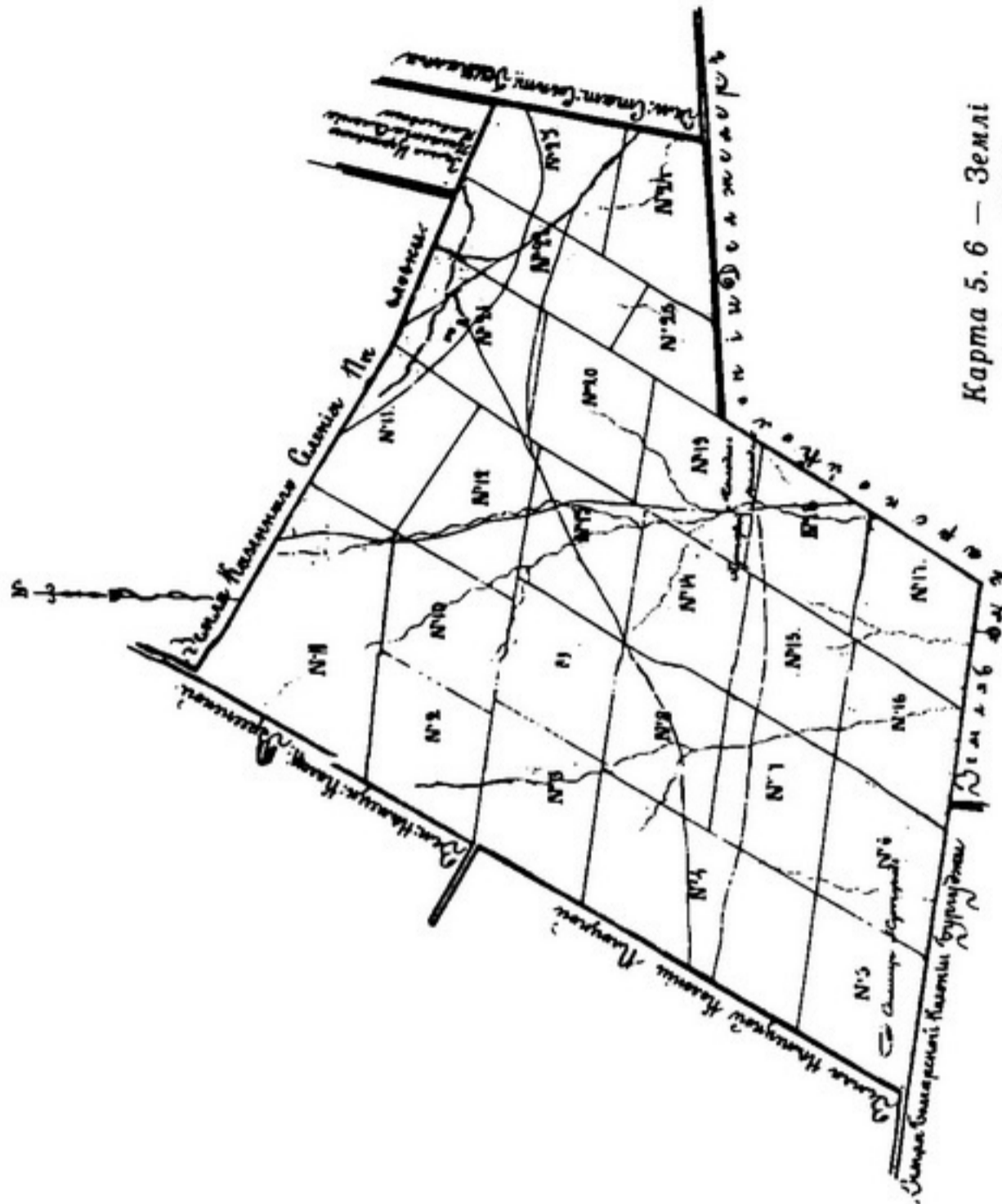

Висхідна Земля
Побачення

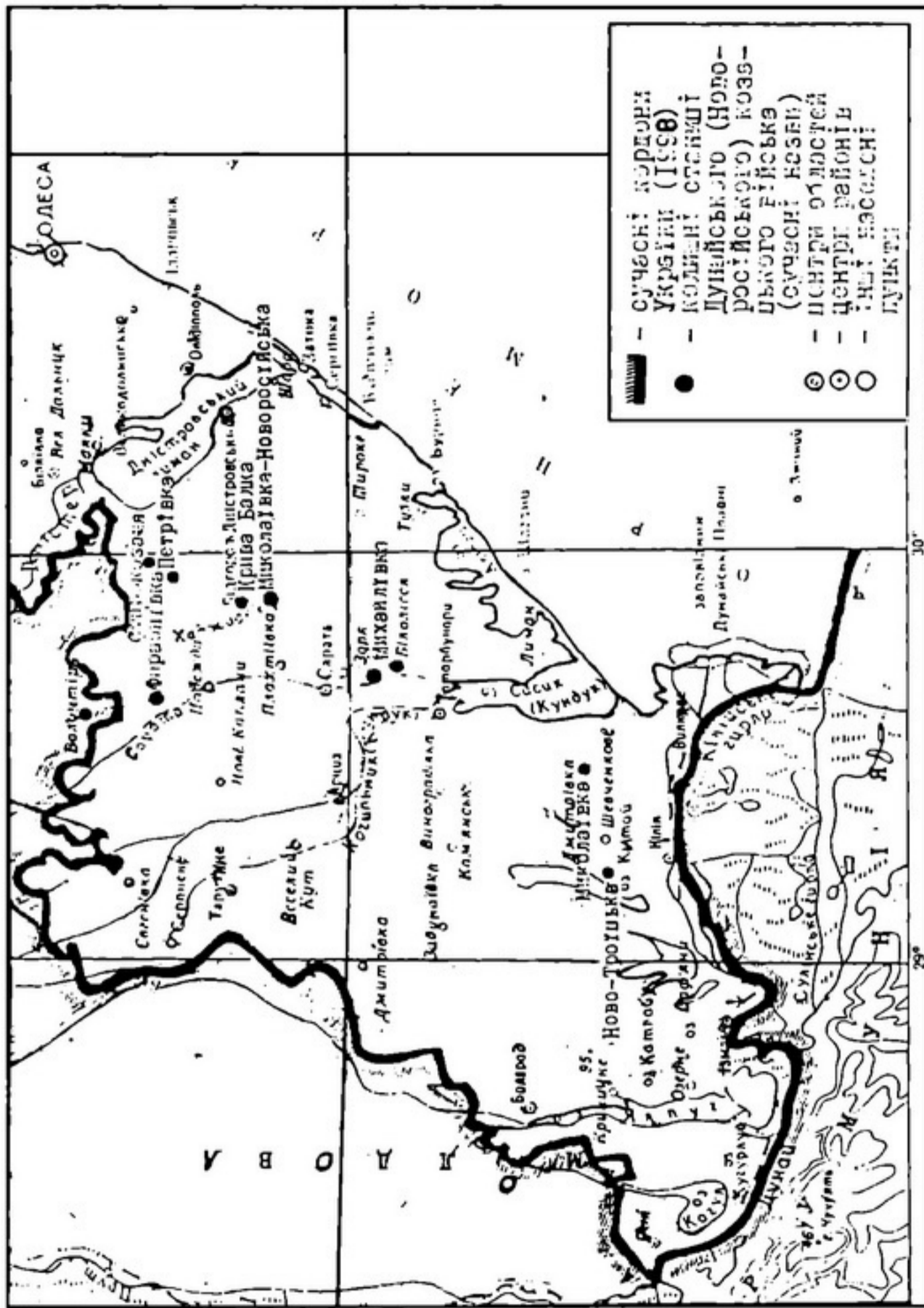
№	Станція	Назва	Висота
1	Висхідна	Супутня	100
2	Висхідна	Супутня	100
3	Висхідна	Супутня	100
4	Висхідна	Супутня	100
5	Висхідна	Супутня	100
6	Висхідна	Супутня	100
7	Висхідна	Супутня	100
8	Висхідна	Супутня	100
9	Висхідна	Супутня	100
10	Висхідна	Супутня	100
11	Висхідна	Супутня	100
12	Висхідна	Супутня	100
13	Висхідна	Супутня	100
14	Висхідна	Супутня	100
15	Висхідна	Супутня	100
16	Висхідна	Супутня	100
17	Висхідна	Супутня	100
18	Висхідна	Супутня	100
19	Висхідна	Супутня	100
20	Висхідна	Супутня	100
21	Висхідна	Супутня	100
22	Висхідна	Супутня	100
23	Висхідна	Супутня	100
24	Висхідна	Супутня	100
25	Висхідна	Супутня	100
26	Висхідна	Супутня	100
27	Висхідна	Супутня	100
28	Висхідна	Супутня	100
29	Висхідна	Супутня	100
30	Висхідна	Супутня	100
31	Висхідна	Супутня	100
32	Висхідна	Супутня	100
33	Висхідна	Супутня	100
34	Висхідна	Супутня	100
35	Висхідна	Супутня	100
36	Висхідна	Супутня	100
37	Висхідна	Супутня	100
38	Висхідна	Супутня	100
39	Висхідна	Супутня	100
40	Висхідна	Супутня	100
41	Висхідна	Супутня	100
42	Висхідна	Супутня	100
43	Висхідна	Супутня	100
44	Висхідна	Супутня	100
45	Висхідна	Супутня	100
46	Висхідна	Супутня	100
47	Висхідна	Супутня	100
48	Висхідна	Супутня	100
49	Висхідна	Супутня	100
50	Висхідна	Супутня	100
51	Висхідна	Супутня	100
52	Висхідна	Супутня	100
53	Висхідна	Супутня	100
54	Висхідна	Супутня	100
55	Висхідна	Супутня	100
56	Висхідна	Супутня	100
57	Висхідна	Супутня	100
58	Висхідна	Супутня	100
59	Висхідна	Супутня	100
60	Висхідна	Супутня	100
61	Висхідна	Супутня	100
62	Висхідна	Супутня	100
63	Висхідна	Супутня	100
64	Висхідна	Супутня	100
65	Висхідна	Супутня	100
66	Висхідна	Супутня	100
67	Висхідна	Супутня	100
68	Висхідна	Супутня	100
69	Висхідна	Супутня	100
70	Висхідна	Супутня	100
71	Висхідна	Супутня	100
72	Висхідна	Супутня	100
73	Висхідна	Супутня	100
74	Висхідна	Супутня	100
75	Висхідна	Супутня	100
76	Висхідна	Супутня	100
77	Висхідна	Супутня	100
78	Висхідна	Супутня	100
79	Висхідна	Супутня	100
80	Висхідна	Супутня	100
81	Висхідна	Супутня	100
82	Висхідна	Супутня	100
83	Висхідна	Супутня	100
84	Висхідна	Супутня	100
85	Висхідна	Супутня	100
86	Висхідна	Супутня	100
87	Висхідна	Супутня	100
88	Висхідна	Супутня	100
89	Висхідна	Супутня	100
90	Висхідна	Супутня	100
91	Висхідна	Супутня	100
92	Висхідна	Супутня	100
93	Висхідна	Супутня	100
94	Висхідна	Супутня	100
95	Висхідна	Супутня	100
96	Висхідна	Супутня	100
97	Висхідна	Супутня	100
98	Висхідна	Супутня	100
99	Висхідна	Супутня	100
100	Висхідна	Супутня	100

ПОЖИЗНЕННЫЕ УЧАСТКИ.

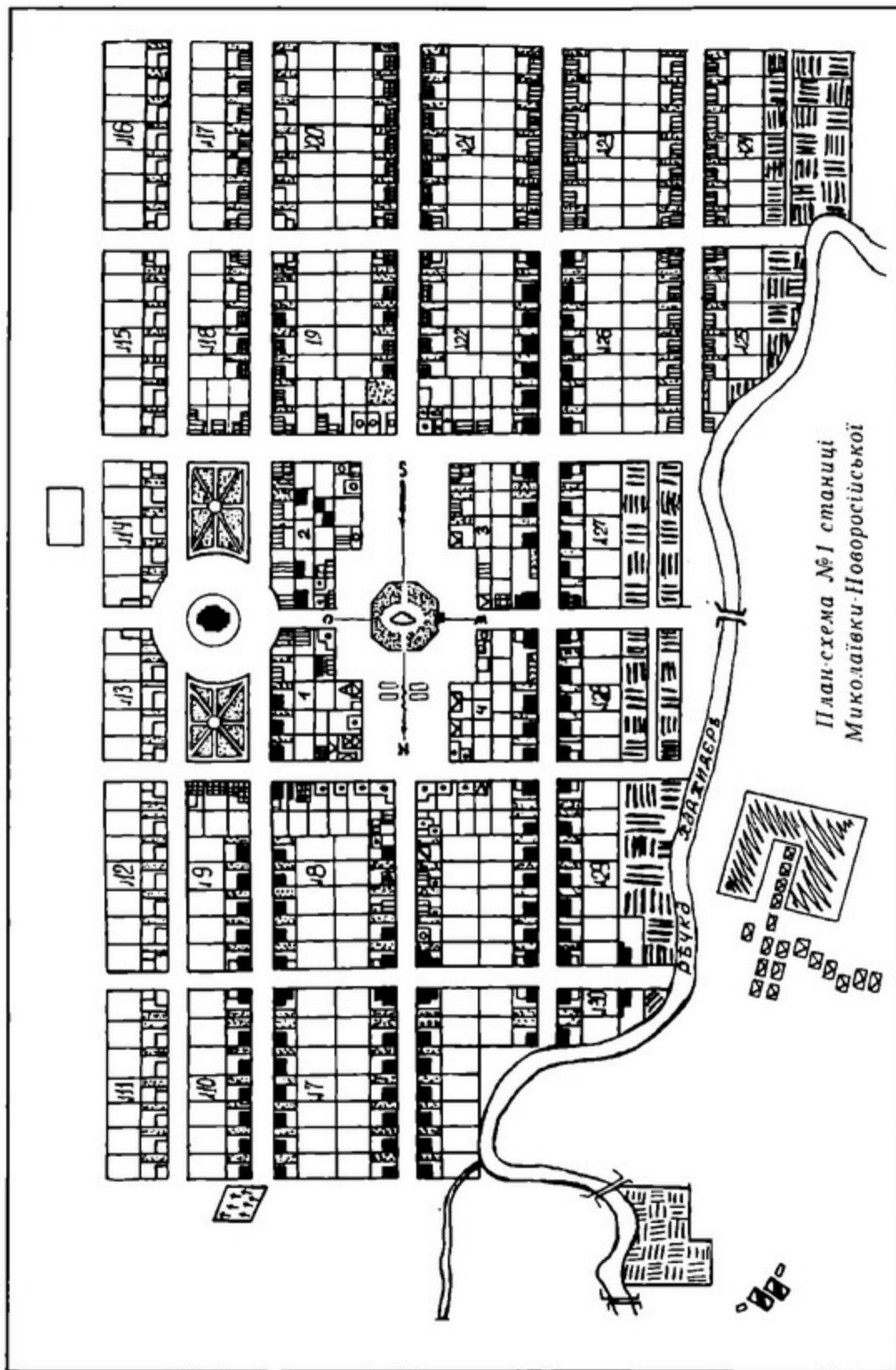
1	Участка № 66 ^м	
2	Войсикова Старшина Щабров	200
3	Коручика	100
4	Сауца	100
5	Вайсикова Старшина Маркосова	200
6	Коручика	100
7	Коручика	100
8	Соткина	100
9	Зауряд Коручика Коваш	100
10	Коручика	100
11	Сауца	100
12	Сироты Айдя Старш. Новалишина	100
13	Сауца	100
14	Зауряд Коручика Козотя	100
15	Зауряд Коручика Корученов	100
16	Зауряд Коручика Баерика	100
17	Зауряд Коручика Зюганов	100
18	Зауряд Соткина Диповская	100
19	Зауряд Соткина Удйновика	100
20	Соткина	102
21	Коручика	100
22	Коручика	103
23	Коручика	100
24	Коручика	100
25	Зауряд Соткина Брашванов	100
26	Вороты Сауца Емелья Викимид	50
	Итого	2650 25

Карта 5.6 - Земли участка №66

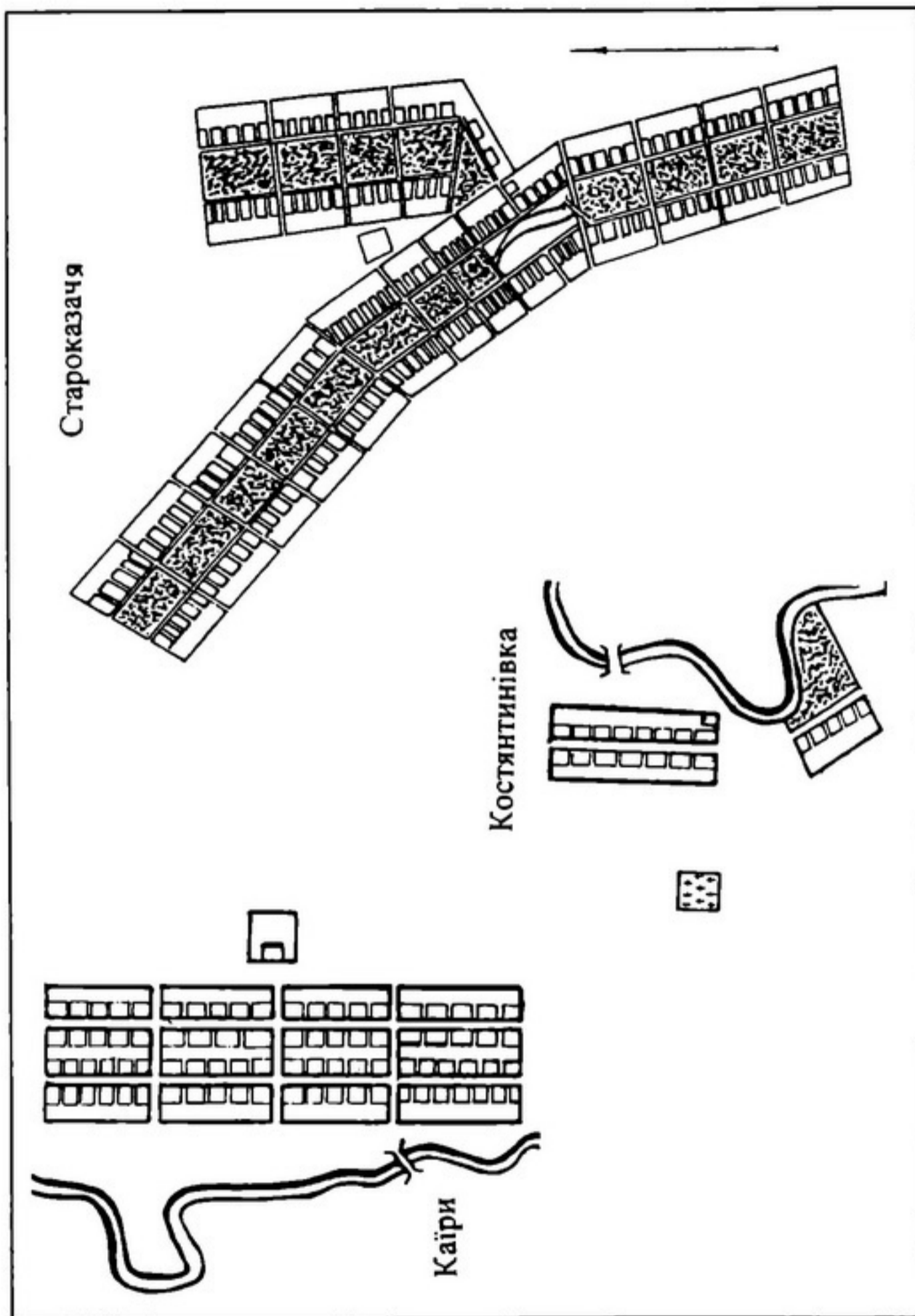
Карта 5. 7. -- Станції Дунайського війська на території сучасної Одеської області

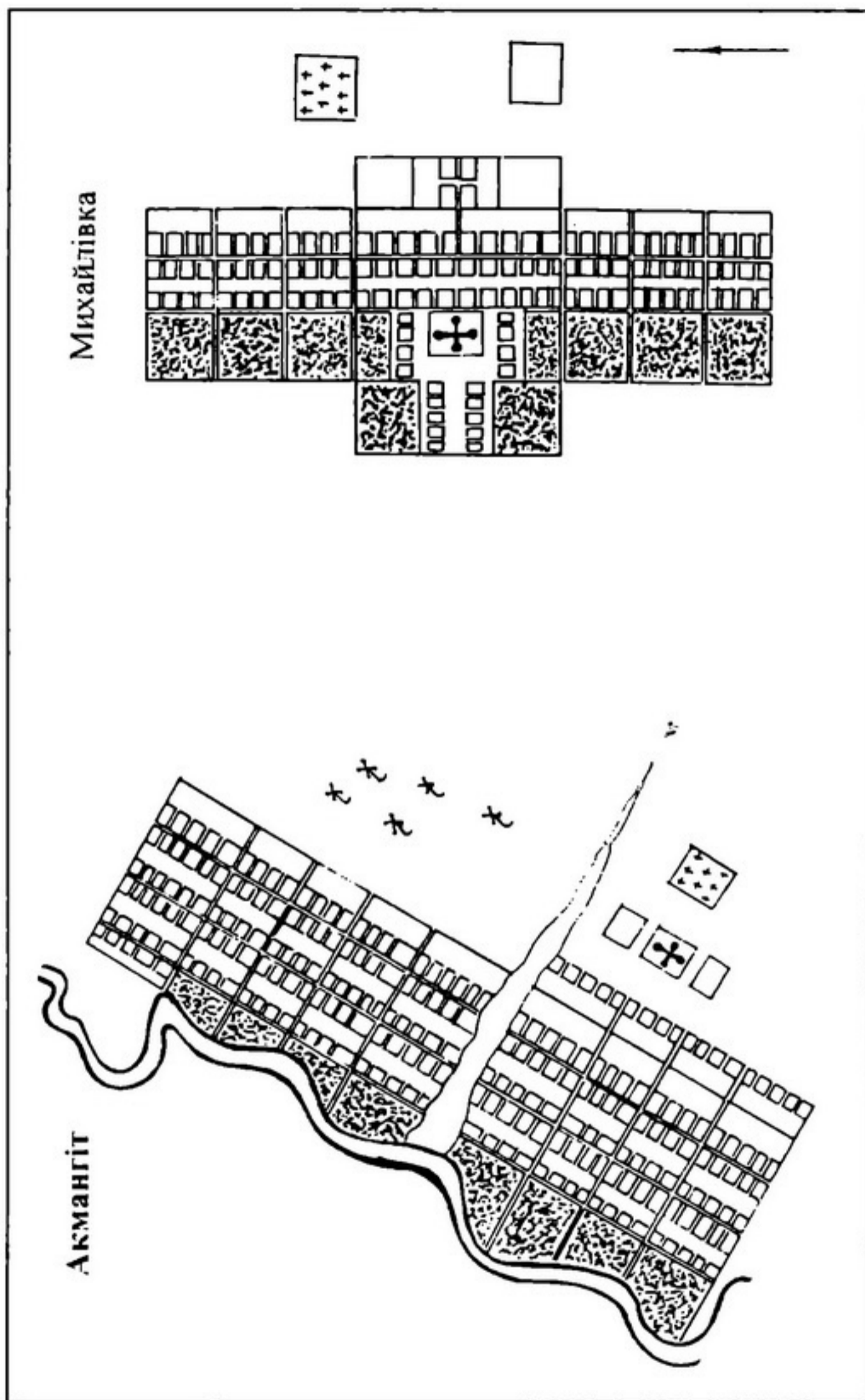
ПОЯСНЕННЯ
(до план-схеми № 1)

- — Існуюча церква
 - — Місце для Військового собору
 - — Бульвар, що передбачався
 - — Військові будівлі
 - — Військові базарні лавочки
 - — Будинки чиновників військової верстви
 - — Будинки приватних осіб
 - — Відбудовані козацькі будинки
 - — Козацькі будинки, що будувалися
 - — Місця, відведені козакам під будівництво
 - — Місця, що передбачалися-під будівництво
 - — Двори, полісадники та клуні
 - — Єврейська синагога
 - — Військовий сад
 - — Існуючий цвинтар
 - — Місце, відведене для нового цвинтаря
 - — Місце, відведене для шпиталю
 - — Кам'яний міст
 - — Місце для заведення городів
- А** — Шинок
В — Поштова станція

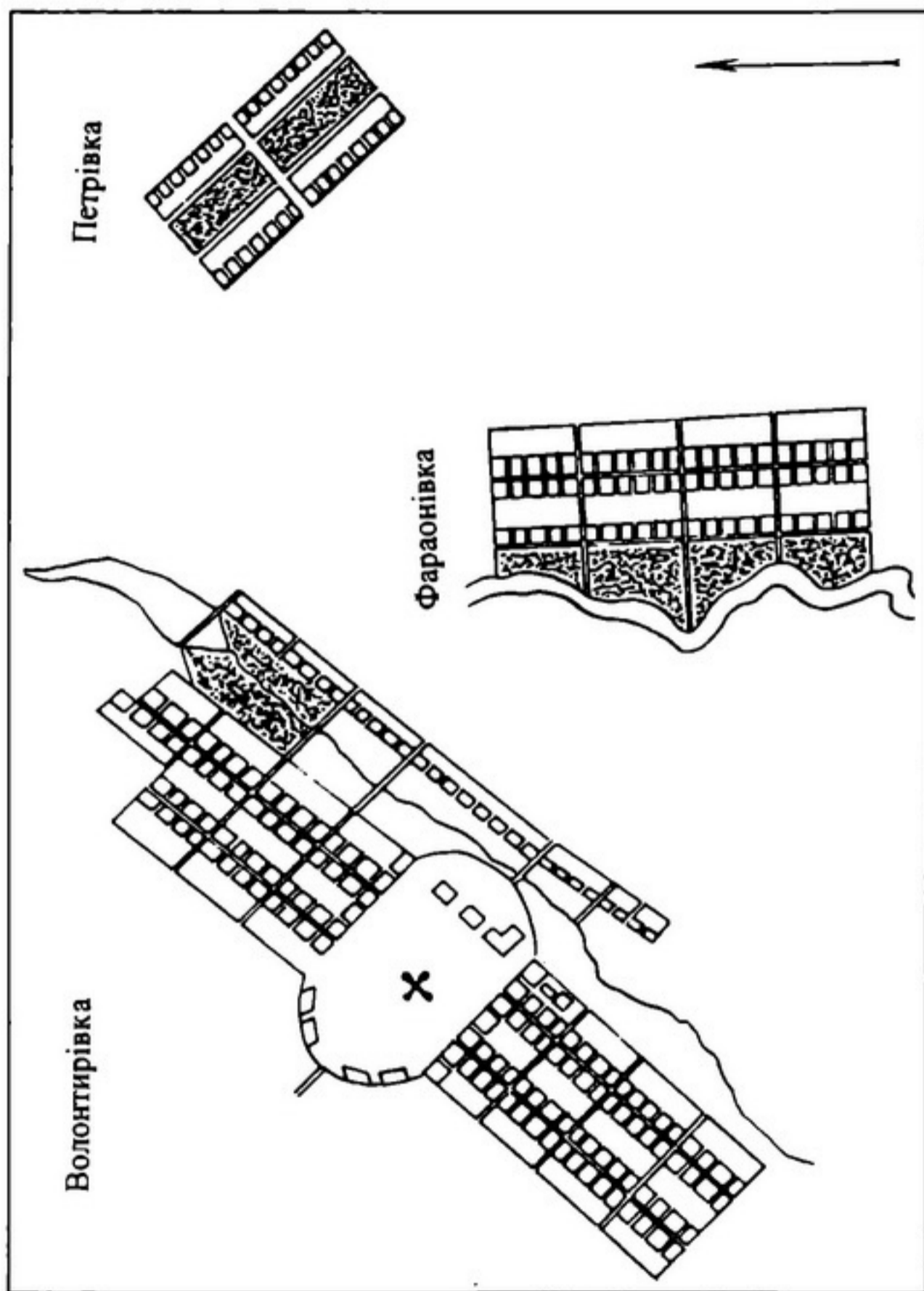
Памятная книга Новороссийского казачьего войска. 1858. — Рукопись
// ОДНБ ім. М. Горького. — ВР. — Ркп. 736.

План-схема №2 станиці Староказачої і хуторів Каїри і Костянтинівки

План-схема №3 станиці Акмангіт і хутора Михайлівки

План-схема №4 станиці Волонтирівки і хуторів Фараонівки та Петрівки

Плани-схеми та карти взяті: Памятная книга Новороссийского казачьего войска. 1858. — Рукопись // ОДНБ ім. М. Горького. — ВР. — Ркл. 736.

Розділ шостий

ГОСПОДАРСТВО ДУНАЙСЬКИХ КОЗАКІВ

Після приєднання Бессарабії до Росії в 1812 році перед урядом постало питання заселення та економічного освоєння регіону і особливо його південної частини.

Стратегічне значення краю, як прикордонної території, по-нукало уряд до створення тут забезпеченого землею селянства з міцними господарствами, здатними забезпечити армію продовольством.

Переважна більшість козаків, які увійшли до Дунайського війська, була бідняцького стану. Станиці засновувались в напівпустельному буджацькому степу. Вони були розташовані черезсмужно з селами державних селян і колоніями іноземних поселенців і не мали безперервної території. Все це спричиняло для війська цілу низку незручностей в землекористуванні. Крім того, земельного фонду було недостатньо і козаки користувались значно меншими ділянками ніж визначалось "Положенням про Дунайське козацьке військо". За ним козацький пай мав становити 30 дес., проте, після виділення різного рангу старшинам від 100 до 250 дес. і 7 церквам по 100 дес., козакам лишилося усього по 8-10 дес. — "пропорція досить недостатня для хліборобства і сінокошу". Але значна частина козацтва не могла скористатися навіть цією землею через нестачу робочої худоби і реманенту. Негативно впливало на розвиток господарства і військове регулювання життя, особли-

во тривала військова служба, яка відволікала велику кількість працездатного населення від сільськогосподарських робіт.

Проте й чимало інших фактів вказують на невисокий рівень розвитку господарства. Для того щоб більш глибоко проаналізувати господарське становище козаків, основу якого складали землеробство і тваринництво, треба розглянути основні складові чинники, що впливали на нього: сільськогосподарський реманент, система землеробства, засівні площі, врожай тощо.

Землеробство. У першій половині XIX ст. в бессарабському селі використовували дерев'яний плуг, борона і для неглибокої оранки староорних земель — рало. Оранка цілинної перелогової землі потребувала великої тяглової сили. Для плуга потрібна була упряж з 3-5 пар волів, для борони — пара волів. Більшість державних селян і козаків не мали змоги самотійно споряджувати повну плужну упряж через недостатню кількість тяглової сили та сільськогосподарського реманенту, як наслідок орали вони мілко, засорювали та виснажували землю, спізнювались з сіянням, обробкою землі. Все це не забезпечувало високої врожайності¹.

Положення з сільськогосподарським знаряддям в Дунайському війську не відрізнялась в кращий бік від державного села. В 1836 році наказний отаман С. Т. Василевський повідомляв новоросійському та бессарабському генерал-губернатору про вкрай складне становище з сільськогосподарським реманентом. У війську нараховувалось усього 59 плугів і 25 борон².

Сільськогосподарський реманент, в тому числі знаряддя для оранки і збирання врожаю, козаки частково купували в сусідніх повітах, а частково виготовляли самі. З ростом торгового землеробства і з упорядкуванням системи обробки землі в 50-60 роках у війську з'явилась більш вдосконалена сільськогосподарська техніка. В першу чергу це торкнулося оранкових знарядь і здійснювалось, в основному, за рахунок зміни дерев'яних знарядь на залізні. Так, у війську до кінця 60-х років нараховувалось 632 плугів і рал простих та 832 поліпшених; 893 борони простих і 733 поліпшених. Удосконалені знаряддя складали у дунайців 51%³.

Досконала оранкова техніка сприяла переходу від пануючої раніше в краї перелогової системи до більш прогресивних систем землеробства, до використання замість волів більш придатної тварини — коня.

Основою землеробства в козацьких станицях було зернове господарство.

На початку 30-х років XIX ст. в Бессарабії пануючою стала перелогова система землеробства. Однією з рис, що їй притаманні, було використання під ниву (пашню) невеликої кількості всієї площі придатних земель, більшість з них надавали сінокосам та вигонам. Так, в козацьких станицях в 40-х роках сінокос та випаси займали 80%, на початку 50-х років — 70% від загальної кількості придатних земель⁴. Положення погіршувалось взагалі не розмежованістю до середини 50-х років козацьких земель на орні та сінокосно-випасні.

Перелогова система безпосередньо впливала на кількість засівної площі та врожаї.

В 40-60-і роки XIX ст. в середньому засівні площі в Дунайському війську займали стабільні позиції до загальнобессарабських показників відповідно — 0,8 та 1,2%⁵. Проте, у середині війська засівні площі повільно, але зростали. Про це свідчить збільшення засівів основних зернових культур. З помітними відхиленнями вони зросли в 2,5 разів (див. табл. 6. 1). Потрібно мати на увазі те, що на кількість засіву досить сильно впливали врожаї попередніх років.

Важливого значення в розвитку зернового господарства набувало співвідношення посівів зимового та ярового клинів. Виходячи з даних табл. 6. 1 можна твердити, що співвідношення між зимовими та яровими засівами змінювалось на користь останніх, і в кінці 60-х років складало відповідно 28 і 72%⁶. Це пов'язане з декількома причинами. Враховуючи кліматичні умови, ярові засівали, в основному, на півдні Бессарабії. До поняття ярові входило набагато більше зернових культур, ніж до зимових; часто відбувалися перезасіви ярових, через неврожаї зимових. Хоча озимина давала більш високі та стійкі врожаї, вона потребувала і більш складного комплексу польових робіт, досконалої

техніки, дуже залежала від вражаїв попередніх років. В козацьких станицях сільськогосподарські знаряддя були не в найкращому стані, становище погіршувалось і тим, що козаки тривалий час знаходились на військовій службі, відволікаючись таким чином від участі в засівних роботах та збиранні врожаю. Слід відзначити, що тенденції переваги засівів ярових культур над зимовими характерні були також для державних селян.

Основною культурою серед зимових та ярових у дунайців була пшениця. Її засів в 40-60-х роках збільшився вдвічі. Переважали засухостійкі сорта пшениці — арнаутка та гірка. З озимих культур, крім пшениці, в Дунайському війську вирощували ще жито. Ярові культури представлені вівсом, ячмінем, просом, кукурудзою, гречкою⁷.

Зазначені попередю загальні чинники — система землеробства, засівні площі, кліматичні умови, структура засівів та специфічні — довго тривала військова служба господаря-козака, впливали на врожаї. Внаслідок різноманітних причин врожайність у Дунайському війську була низькою, хоча принципово не відрізнялась від пересічної врожайності Акерманського округу. Врожаї хліба у дунайських козаків в 40-60-і роки в середньому не перевищували “сам-3”; виключення складають 1863, 1864 роки: “сам” — 6,9 і 6,8 та роки Кримської війни 1853-1856 — “сам” — 0,8 (див. табл. 6.1).

Загальний низький рівень агрокультури посилювався стихійними лихами, що призводили до загибелі засівів на великих площах. Так, за даними, що їх наводить відомий історик-аграрник І. А. Анцупов в 30-60-і роки ХІХ ст. було 11 неврожайних і 14 “помірних” років. За цей період неврожайними були 1832-1834, 1840, 1843, 1845, 1846, 1865-1867 роки. До цього слід додати, що важкі спустошення наносила засівам і сарана, особливо в 1836, 1846-1848, 1854-1857, 1859, 1863 роках. “Головний ворог — це сарана, і кукурудза, що визріває рано, часто майже вся дістається цим згубним паразитам” — писав в 30-і роки ХІХ ст. отаман С. Т. Василевський⁸.

Зважаючи на все це, в козацьких станицях виробництво

Таблиця 6. 1 — Сіяння, збір та врожай зернових в Дунайському козацькому війську. 1835-1868 рр.

Роки	З а с і я н о				З і б р а н о				В р о ж а й			
	в четвертях				в "самах"							
	озимих	ярових	всього	4	озимих	ярових	всього	7	озимих	ярових	всього	10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1835	-	-	1559	-	-	9865	-	-	-	-	6,3	-
1836	-	-	1946	-	-	13394	-	-	-	-	6,9	-
1837	-	-	3145	-	-	33073	-	-	-	-	10,0	-
1838	-	-	3668	-	-	39308	-	-	-	-	11,0	-
1839	1127	2572	3699	5185	7499	12684	4,6	2,9	-	-	3,4	-
1840	-	-	3127	2258	6728	8986	-	-	-	-	2,8	-
1843	2815	1663	4478	13317	5634	18951	4,7	3,4	-	-	4,2	-
1844	2683	2683	5366	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1845	2614	1346	3960	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1846	3463	1581	5044	4257	3309	7566	1,2	2,1	-	-	1,5	-
1847	-	-	3884	-	-	6261	-	-	-	-	1,6	-
1848	2224	928	3152	3913	1824	5737	1,7	2,0	-	-	1,8	-
1849	2308	1456	3764	6316	4558	10874	2,7	3,1	-	-	2,9	-
1850	2729	1698	4427	7879	7110	14980	2,9	4,2	-	-	3,4	-
1852	2998	2081	5079	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1853	3488	2839	6327	15619	10569	26188	4,5	3,7	-	-	4,1	-
1854	3424	2728	7205	4913	561	5474	1,4	0,2	-	-	0,8	-
1856	2425	2683	5108	-	8231	8231	-	3,0	-	-	1,6	-

Закінчення таблиці 6. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1857	1066	1676	2742	3664	6094	9758	3,4	3,6	3,5
1858	1575	2177	3752	—	—	—	—	—	—
1859	1608	2554	4162	6009	6378	12387	3,7	2,5	3,0
1860	2676	4016	6692	—	—	—	—	—	—
1861	1996	2801	4797	5326	6560	11886	2,7	2,3	2,5
1862	2621	2313	4934	4404	6441	10845	1,7	2,8	2,2
1863	1454	1977	3431	7318	17530	24848	5,0	8,9	6,9
1864	1750	4302	6052	13406	25490	38896	7,7	5,9	6,8
1865	3136	6175	9311	10412	23468	33880	3,3	3,8	3,6
1866	2718	5910	8628	9205	16355	25560	3,3	2,7	3,0
1867	1784	5034	6818	3357	12431	15788	1,9	2,5	2,2
1868	1231	3136	4367	2079	8472	10551	1,7	2,7	2,2

1 четверть — 6 пудів зерна = 100 кг

Таблицю складено за даними: Гангардт И. Е., Губкин В. В. Новороссийское казачье войско в 1861-1862 годах // Записки Бессарабского областного статистического комитета. — Кишинев, 1864. — Т. I. — С. 89; Гросул Я. С., Будак И. Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии: 1861-1905. — Кишинев, 1972. — С. Табл. 10; История Молдавии: Документы и материалы. — Т. III. : Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии. 1812-1861. — Кишинев, 1969. — Ч. II. — С. 225-226, 266-67, 342-343; ДАОО, ф. 1, оп. 215, спр. 13 за 1855 р., арк. 91; спр. 16 за 1856 р., арк. 71; спр. 7 за 1857 р., арк. 81; спр. 7 за 1858 р., арк. 105; оп. 216, спр. 322 за 1849 р., арк. 65, 281; оп. 218, спр. 3 за 1836 р., арк. 62; оп. 249, спр. 209, арк. 91; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 96 а-97; спр. 191, арк. 277 зв. -278.

зерна було нижчим за норму споживання. Збір зерна складав в середньому 2,1 четверті на особу в 40-50-і роки, без врахування насіння, при мінімальній нормі 2,2 четверті. Лише в 1863-1865 роки він сягав 3-2,6 четверті на особу (підраховано автором). Наказний отаман війська генерал-майор І. Є. Гангардт в 1865 році малював дійсно трагічну картину стану козаків: "... дунайці ледве мають хліб насущний навіть у самий врожайний рік, тим більш, що користуються землею в 10-15-десятинній пропорції, — але ця бідність перетворюється майже в жебрацтво через часті посухи, нашествия сарани, падіння худоби, пожежі або навіть через довге перебування господарів на службі. Прибутки війська мізерні, відкуп у чужих руках, промислів не може бути за родом служби та нестатком козаків, — одне джерело підтримки — казна".

Для того, щоб не допустити повного розорення козаків у війську були започатковані запасні хлібні магазини, з яких у неврожайні роки можна було брати зерно для засіву та особистого користування. Такі дії входили в систему заходів уряду проти підриву державного господарства в казенних селищах Бессарабії. В Дунайському війську магазини вже побудовані в 1835 році, а з 1836 року туди почали збирати хліб по 1 четверті з кожної особи чоловічої статі⁹.

Особливо такі магазини стали в нагоді під час Кримської війни. Як зазначав наказний отаман війська І. Є. Гангардт: "виклик до строю всіх здатних козаків, в умовах розпочатої Східної війни, до того знесилив господарства станичників, що жінки, старі люди та діти, які залишились в домівках, ледве могли здобути собі прожиток і навіть більша частина родин, не маючи робочих рук, повинна була звернутися до позики хліба з запасних магазинів"¹⁰.

Однак, серед офіцерів і козаків були й такі, що особисто мали від 50 до 120 четвертей хліба і вивозили його на продаж. Серед них Юхим Бойченко, Дмитро Булгак, Дмитро Година, Іван Хлівний, Петро Полунев, Хрисанф Тучковенко¹¹.

Інтенсивні галузі землеробства такі, як садівництво, городництво не отримали досить помітного розвитку в Дунайському війську. У 1840 році в статистичному огляді війська зазнача-

лось, що невеличкі фруктові сади та виноградники були в ст. Волонтирівка та Старокозачя у 56 господарів. В них нараховувалось 5,5 тис. дерев та 6 тис. виноградних лоз¹².

В середині 50-х років кількість садів у війську дещо зросла. За даними І. А. Анцупова на цей час їх нараховувалось 230¹³. Частина з них мала підприємницький характер. В ст. Волонтирівка, наприклад, в березні 1855 року мешкало 20 козацьких родин, які мали значні фруктові та виноградні сади в придністровських селах Олонешти, Пуркари, Русешти, Раскайці, Чобручі, місті Акермані¹⁴. Зокрема, сотник І. Павличенко мав в Акермані “будинок з обзаведенням та при ньому виноградний сад в 6,5 десятин”, військовий старшина М. Томачинський мав у цьому місті навіть п’ять садів. У самих станицях тримали сади родини Д. Булгака, Д. Варлана, Ф. Скобленко, братів Серединських, М. Божестяна¹⁵.

У 1856 році, після приєднання ст. Миколаївки-Новоросійської (Байрамчі), сад, котрий належав поміщику К. Зіро, став військовим. В 1859 році, в звіті бессарабського губернатора зазначалось, що “в козацьких станицях Новоросійського козацького війська з успіхом займаються розведенням фруктових садів”. На початку 1861 року в станичному огляді Дунайського війська в розділі “Промисловість та торгівля” з’явилась графа “Виноробство”. В основному воно існувало в ст. Волонтирівка. В цьому році було зібрано 100 пудів винограду, з яких вироблено 270 пудів вина і продано вина на 145 крб. сріблом¹⁶.

Розвиток городництва відбувався дуже повільно. Городи, заведені в господарствах козаків у ст. Старокозачя, Акмангіт та хут. Ново-Троїцькому, як і у більшості в Волонтирівці, “невеликі, ледве задовольняють їх городиною в особистих потребах” — зазначалось в статистичному огляді Дунайського війська за 1840 рік. Далі підкреслювалось, що в “інших станицях за недавнім оселенням козаків, а в Фараонівці та Каїрах за недавнім їх вступом до війська, городів не заведено”. Однак, по відношенню до останніх двох станиць відзначалось також, що в них “землеробство найнезначніше, тому що взагалі козаки з колишніх коронних циган, оселені

в цих станицях, до такого ступеня бідні, що не мають необхідної одежі". З овочів на своїх городах козаки розводили: капусту, буряки, картоплю, цибулю, часник, те, що й інші мешканці казенних сіл. Серед них наباتо відзначалось вирощування капусти, картоплі, квасолі, гороху, чечевиці. В звіті Військового правління за 1848 рік зазначалося, що вже майже в усіх станичників "є домашні городи", але в них вирощують звичайні для вживання овочі". Тільки в ст. Волонтирівка бував залишок городних культур, що збувався на "місці в станиці в базарні дні" ¹⁷.

На початку 40-х років починається практика засівів картоплі, що було характерним для всієї Бессарабії. Її розглядали як замісник хліба, проте картопля вирощувалась більш як городина, а ні як польова культура. Картопля давала досить добрі врожаї. В Дунайському війську врожаї картоплі в 40-60-х роках зросли в 4,5 разів. Навіть у неврожайні роки її врожаї рідко зменшувались до "сам-2". В 60-і роки врожаї картоплі стають більш стійкими, сягаючи від "сам-4" до "сам-6" ¹⁸.

Задля потреб свого господарства, для забезпечення худоби кормом станичники займались заготовленням сіна та соломи. В невеличких кількостях в Дунайському війську вирощували технічні культури: льон та коноплю. Найбільш їх культивували в ст. Волонтирівка та Акмангіт.

Тваринництво. Тваринництво в Бессарабії було однією з провідних галузей господарства. На початку ХІХ ст. тваринництво випереджало всі інші галузі, особливо у Буджаку. Проте, в міру зросту населення, оранки нових земель, розвитку зернового господарства, інших галузей землеробства зменшується його роль.

У козацьких станицях розвиток тваринництва йшов у руслі загальної тенденції, характерної для Буджака в цілому, але цей процес мав і помітні відміни. В першу чергу, це стосується конярства. В зрості кількості коней була зацікавлена як військова адміністрація, так і рядові козаки, які прагнули з піших стати кінними.

В період формування Дунайського війська були придбані коні для кінного полку № 1, а в 1835 році почали купівлю стройових коней і козаки пішого полку № 2, для чого кошти надавала казна. Як робочу худобу, коней використовували у війську в значно меншій кількості, ніж в господарстві державних селян, тому що коней козаки використовували для служби. Загальна тенденція в зрості поголів'я робочих коней у війську майже не спостерігається. В селищах державних селян в кінці 40-х років їх було 25% від загальної кількості робочої худоби, а в кінці 50-х років — 36%, у дунайських козаків — 22 і 20% відповідно. У війську кількість коней на 100 осіб була більшою ніж у селищах державних селян, але це не стосується років, коли зменшення чисельності коней пов'язане з участю козаків у військових діях — втрати кінського складу було важко заповнити ¹⁹.

З формуванням господарства постала проблема про військовий громадський табун. Питання це вже в 1833 році було порушено осавулом М. Немчиковим. Він пропонував завести кінний табун та кінний завод, приплід від якого можна було б продавати. В 1836 році військового табуну ще не існувало. В цьому році С. Т. Василевський прохав уряд надати субсидію для придбання 16 заводських "доброї породи" жеребців та 12 плодючих биків "для підтримки тваринництва та заведення кінних заводів". В 1856 році Військова Рада постановила завести в Дунайському війську станичні табуну, але виконання розпорядження відкладалось через участь козаків в Кримській війні. Проте, на початку 60-х років в Новоросійському війську вже існував громадський військовий табун, але кінного заводу не ще було ^{19а}.

Велика рогата худоба була представлена, перш за все, робочою — волами. За кількістю рогатої худоби козаки поступалися колоністам і державним селянам. Кількість її в козацьких станицях в 40-50-х роках була порівняно стабільною. З початком 60-х років у війську почався процес заміни волів більш гнучкими в роботі — кіньми. Для характеристики скотарства набуває значення співвідношення між волами та молочною худобою — коровами. Не підлягає сумніву, що в господарстві

у випадку розорення утримували корову до останньої можливості. У дунайців корови становили — 50%.

Після конярства і скотарства важливою галуззю тваринництва в козацьких станицях було вівчарство. Його продукція — вовна, м'ясо, овеча шкіра, бринза — предмети повсякденної потреби. При наявності пасовиська, сінокісних угідь та малих витратах на утримання, вівців розводити було досить вигідно. Зміст даних табл. 6. 2 свідчить про зріст кількості вівців майже в 2,5 раза. Дані таблиці показують також наявність у війську тонкорунних вівців, вказуючи на те, що господарство орієнтувалось на ринок. Це підтверджує статистичний огляд Дунайського війська, в якому вівчарство зазначено як галузь “торгівлі і промисловості”.

Треба мати також на увазі, що досить часто в статистиці переплутані дані про простих і тонкорунних вівців. У станицях Дунайського війська утримували в основному напівтонкорунну породу вівців — цигаї, але є відомості й про наявність саме тонкорунних — іспанських порід. В 50-х роках всі тонкорунні породи склали 20%, а в 60-х роках — 45% від усього поголів'я вівців у війську (підрахунки автора).

Свинарство існувало в Дунайському війську з виключно споживчою метою, для прокорму родини, використання шкіри і щетини. Кількість свиней стабільно зростала з 10 тисяч в 40-і роки ХІХ ст. до 20-30 тисяч в 60-і роки. Але тут треба мати на увазі залежність поголів'я свиней, більш ніж іншої худоби, від врожайності в зерновому господарстві.

Динаміка чисельності коней, великої рогатої худоби, вівців, свиней пов'язана з примітивним тваринницьким господарством і, перш за все, з утриманням худоби майже цілий рік під відкритим небом, відсутністю травосіяння, поганими водопоями, слабким ветеринарним наглядом. Про засоби утримання худоби досить яскраво пише волонтирівський священик О. Бур'янов: “в безсніжні зими, худоба постійно випасалась в степу, а коли сніг випадав, то худоба, особливо коні, самі відкопували копитами та їли коріння зелених рослин, не знаючи домашнього корму — вівса або ячме-

Таблиця 6. 2 — Кількість худоби в Дунайському козацькому війську. 1835-1868 рр.

Роки	Коней	Волів	Корів та ін. гул. худоби	Вівців		Свиней
				простих	тонкорун.	
1	2	3	4	5	6	7
1835	672	1496	2065	5810	—	—
1836	845	1691	3454	6825	—	—
1837	867	1866	5695	11971	—	—
1838	978	2228	6164	7537	—	—
1839	981	2376	6498	8289	—	—
1840*	919	2650	6562	6385	—	—
1843	1401	5159	9417	9534	—	1036
1844	1415	5226	8812	11133	—	1079
1845	1500	11919	12955	—	—	1151
1846	1136	10509	13396	—	—	1126
1847	876	9942	12157	—	—	1197
1848	782	10097	12743	—	—	1382
1849	735	10565	15291	—	—	1725
1850	694	10351	15960	—	—	1913
1852	642	10486	17078	—	—	2484
1853	757	10891	16074	—	2960	3152
1854	674	3310	7078	13478	2997	3222
1855	629	8720	11220	—	2300	2599
1856	894	8324	11548	—	1280	2593
1857	1114	8359	12004	—	1344	2645
1858	1085	2922	6184	12440	1524	2963
1859	811	8715	8220	—	4000	3118
1861	999	6569	10181	—	1357	3215
1862	1147	6965	11039	—	1552	3240
1863	1422	7383	11982	—	4557	3252
1864	1480	6496	8502	—	6626	3412
1865	2941	8515	6773	—	8267	3225
1866	3280	8751	6822	—	9100	3388
1867	1826	2146	4059	4755	9103	2067
1868	1833	2281	4219	5828	10641	2066

* Відповідні дані за 1841, 1842, 1851, 1860 роки у використаних джерелах відсутні.

Таблицю складено за даними: Гросул Я. С., Будак И. Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии. 1812-1861. — Кишинев, 1967. Табл. 33, 34, 36, 38; Их же. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии. 1861-1905. — Кишинев, 1972. Табл. 112, 119, 122, 127; ДАОО, ф. 1, оп. 218, спр. 3 за 1836 р., арк. 63, 120; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 96.

ню”²⁰. У зв’язку з цим в краї досить часто були падіжі худоби (1833, 1834, 1846, 1847, 1860, 1863) не тільки від відсутності корму, але й від пощесті (епізоотії).

Поряд з вже зазначеною худобою в Дунайському війську тримали кіз та ослів. Отримало невеликий розвиток бджільництво. Вже в 1939 році з 200 вуликів продали меду на 300 крб.²¹. Бджільництвом займалися козаки в ст. Волонтирівка і Старокозачя. Подалі бджільництво продовжувало розвиватися, але відсутність поблизу лісу йшло не на користь галузі.

Серед військового населення були родини, господарство яких мало переважно тваринницький характер. Так, козак Валерій Сарбул мав 4 коня, 6 волів, 15 голів рогатої худоби, 100 вівців; брати Григорій та Тимофій Албули — 12 коней, 14 волів, 26 голів великої рогатої худоби, 1 760 вівців тощо²².

Незважаючи на це, більшість козаків мали всього 1-2 пари робочої худоби.

Загалом слід зазначити, що господарський розвиток в Дунайському війську через особливий військово-господарський стан козацтва, був повільнішим, ніж у сусідніх з ними селами державних селян.

Торгівля. Умови розвитку торгівлі у Дунайському війську були несприятливими. Чимало джерел говорять про слабкий її розвиток. В статистичному описі Дунайського козацького війська за 1840 р. зазначалося, що “торгівля здійснювалася в одній станиці — Волонтирівці, внутрішня... і лише деякі з козаків найбільш заможні продають хліб в зовсім незначній кількості”²³. Майже в таких виразах подає стан торгівлі й статистичний опис війська в 1848 р.: “...в Дунайському війську ніяких торговельних установ немає. Ярмарок і торгів немає, за виключенням станиці Волонтирівки”²⁴. Практично майже те, що в 1855 р. писав наказний отаман І. Є. Гангардт, повторював у своїй книзі, що вийшла в 1863 р., А. Защук: “У зв’язку з нестатком поземельного забезпечення і відсутністю угідь, якими кори-

стуються інші козацькі війська, як от: ліс, рибні лови і навіть очерет, що у великій кількості є у дністровських плавнях, козаки займаються досить обмеженим землеробством, що ледве задовольняє їх потреби. А деякі зі своїми підводами і волами відвозять хліб та інші продукти до Одеси, Маяк, Акермана та в інші місця. Інших промислів у війську не існує. Деякі козаки мають невеличкі виноградні сади й городи, плоди яких вживають самі і лише зовсім небагато з них продають незначні лишки”²⁵.

Звичайно з цих висловлювань не можна зробити висновок про повну відсутність торгівлі у війську. З заселенням краю і зростанням його економічного потенціалу, як і самого Дунайського війська, з розвитком товаро-грошових відносин, майновим розшаруванням козаків поживається і торгівля у війську. Певну допомогу для їх розвитку подавала місцева адміністрація і Військове правління. В грудні 1836 року новоросійський і бессарабський генерал-губернатор М. С. Воронцов звернувся до військового міністра С. І. Чернишова з проханням надати Дунайському і Азовському козацьким військам прав торгівлі, які мали козаки Донського війська. Ці привілеї полягали в тому, що крім загального права на торгівлю за межами війська, донські козаки мали право торгувати і на терені свого війська, але з оплатою відповідних податків не у державну скарбницю, а у військову. Листування з цього приводу тривало до лютого 1837 р. Завершилося воно тим, що дозвіл на право торгівлі азовські козаки мали одержати від місцевої адміністрації, а дунайські мали очікувати “особливої необхідності, оскільки їх землі були прикордонними, остаточно не розмежованими і роздібленими”²⁶.

За “Положенням про Дунайське козацьке військо” 1844 року всі козаки одержували право займатися торгівлею як за межами війська, так і на його землі. Кількість тих, хто постійно займався торгівлею, обмежувалася 30 особами, щоб не скорочувати чисельність козаків на службі. Ці особи утворювали “торговельне товариство”, звільнялися від служби і вносили до військової скарбниці по 57 крб. сріблом на рік.

Решта козаків, що хотіла займатися торгівлею, мала право записуватися до “тимчасових торговців”. Вони поєднували її з внутрішньою службою і одержували відстрочку від польової. “Тимчасові торговці” сплачували податок з обороту, який йшов у військову скарбницю, з кожної тисячі карбованців асигнаціями по 7 крб. сріблом на рік ²⁷.

В 1846-1847 роках до “торговельного товариства” вступили козаки хут. Костянтинівки — Герасим Кишунов, ст. Волонтирівки — Іван Хлівний і Андрій Гінкул, козак Ново-Троїцького хутора Іван Ципурдей вступив у “тимчасові торговці” ²⁸. Однак, незабаром “торговельне товариство” припинило своє існування. У звіті військового правління за 1848 рік відзначалося, що “неспроможність і незнання торговельного обороту за досвідом довели, що ті, які виявили бажання бути торговцями, не можуть займатися таким промислом”. Тому “торговельне товариство” було ліквідоване, а ті, що займалися “тимчасовою торгівлею” не сплачували податку, але й не звільнялися від чергової служби ²⁹.

Проте, у війську склався хоча незначний, але все ж прошарок людей, що займалися торгівлею. Священик ст. Волонтирівка Олександр Бур'янов відзначав, що у врожайні роки деякі парафіяни хліба “в чималій кількості, в десятки і сотні кіл (кіла — молдавська міра ваги. Одна кіла — 2,1 чверть або 18 пудів, 294 кг ³⁰), особливо офіцери, відправляють в Одесу на продаж” ³¹. У Волонтирівці такими заможними козаками були Ю. Бойченко, Д. Булгак, Д. Варлан, Д. Година, Ф. Степанов, В. Сарбул, Й. Худолій, що мали чимало худоби, значну кількість товарного хліба, млини, сади ³². Так відомо, що у 1866 році урядник П. Комаровський з двома робітниками з козаків, возив до Одеси “три хури, навантажені хлібом” ³³.

Були у Волонтирівці й козацькі господарства, що торгували худобою. В 30-х роках ХІХ ст. їх нараховувалося шість. Зокрема, брати Андрій, Іван і Єнакій Гінкули мали 54 коней, 36 волів, 136 голів іншої рогатої худоби, 370 овець, 58 колод бджіл тощо. Андрій Гінкул спеціально одержав у військовому правлінні дозвіл на торгівлю худобою. Торгівлею займався

волонтирівський козак Іван Хлівний, що мав досить заможне господарство: два будинки, сад, млин, 50 четвертин хліба, 50 овець, 10 корів, 6 волів, двоє коней. Крамниця з різними “господарськими приналежностями” була у волонтирівського урядника Тимофія Дануцієва. Під час пожежі у вересні 1866 року в нього згоріла крамниця з товаром на 1564 крб.³⁴

Займалися торгівлею і козаки з інших станиць. Костянтинівський козак Герасим Кишунов “займався купівлею і продажем в межах війська і в інших місцях худоби і різних продуктів, а також купівлею на бессарабських соляних озерах солі і вивозом її на продаж в інші губернії”³⁵.

Заможним торгівцем був урядник Іван Кандрикант, який займався “комерцією в різних губерніях”. Він мав будинок у Кишиневі, виноградну плантацію і великий фруктовий сад. Замість себе він наймав на службу козака. На будівництво у Волонтирівці приміщень для станичного правління, лікарні та школи він подарував дві тисячі карбованців³⁶.

На землях війська йшов повільний розвиток ярмарково-базарної торгівлі. Головним торговельним центром була ст. Волонтирівка. За розповіддю волонтирівського священика О. Бур’янова, станиця з 1834 р. перетворилася у “торгове село”, відоме по всій Бессарабії та Новоросійському краю. Воно своїми базарами залучало “у великих розмірах для продажу й купівлі місцеві господарські продукти, землеробські знаряддя, всіх видів худобу, ліс, що надходив із середньої Бессарабії”. Завозилися сюди також будівельні матеріали з Фараонівки та Іванівки, з Дністра — дрова й дерев’яне вугілля, очерет³⁷.

Певний час торги у війську були лише у Волонтирівці. В станичному описі війська за 1848 рік відзначалося, що річний оборот їх складав 20 тисяч крб. Головним предметом торгівлі була велика й мала рогата худоба та коні³⁸.

Після приєднання в 1856 році селища Байрамча (Миколаївка-Новоросійська), на його території опинилися дві ярмарки, що були у цьому містечку: Георгієвська та Покровська. Оборот їх складав у 1856 році 4 тис. крб. (довіз — 2800, продаж — 1200)³⁹.

Найбільші ярмарки, на які їздили в середині ХІХ ст. козаки, це Георгіївська (23 квітня) в Чимішлії; Покровська (10 жовтня) в Чимішлії й Ізмаїлі; Миколаївська (6 грудня) в Акермані. В звіті бессарабського військового губернатора за 1856 рік зазначалося, що “головна торгівля на цих ярмарках здійснювалася різною худобою місцевих заводів і частково тією, що приганялася з сусідніх губерній, місцевим зерновим хлібом, привізними мануфактурними виробами, срібними і металевими речами, посудом різного роду, залізними виробами, шкірами, салом, овечою вовною, будівельним лісом”. Проте, в козацьких станицях, як і на інших місцевих ярмарках, довіз товарів перевищував продаж майже наполовину, а то й більше⁴⁰. Це пов’язане, перш за все, з натуральним господарством та низькою купівельною спроможністю основної маси селянства і козацтва.

Ярмарки відігравали важливу роль у розвитку ринку Бессарабії та його зв’язками з ринками України й Росії. Вони, значною мірою, сприяли піднесенню торгівлі. В 50-і роки ХІХ ст. через розвиток постійної торгівлі обороти ярмарок скорочувались. Зростає роль базарів, торгів, крамниць, їх кількість. Незабаром обороти постійної торгівлі перевищують обороти ярмарок. Це помітно й на терені Дунайського війська. Так, в 50-60-і роки ХІХ ст. виникають базари раз на тиждень в Миколаївці-Новоросійській, Старокозачій і Акмангіті, раз на два тижні в Волонтирівці⁴¹. Найбільшим центром крамничної торгівлі стала Волонтирівка. В 1858 році тут нараховувалось 33 крамниці. Ще чотири крамниці були на базарній площі в Миколаївці-Новоросійській. В 1861-1862 роках кількість їх зросла майже вдвічі й складала 66 крамниць. В цій галузі торгівлі Волонтирівку обігнала вже Миколаївка-Новоросійська⁴². Проте слід зазначити, що більшість цих крамниць передавалася в аренду не козакам, а “стороннім людям”, що наїзджали на базари з “красним товаром”. Вони сплачували за кожну крамницю військовій скарбниці по 15 крб. сріблом на рік. На 1868 рік загальна сума торговельного обороту у Дунайському війську складала 39 300 крб. (28 800 — довіз, 10 500 — продаж)⁴³.

Торговельні відносини у війську повільно, але йшли вперед. Свідченням того є факт зростання прибутків за збір від внутрішньої торгівлі. Так якщо в 1848 році він складав 125 крб. сріблом на рік, то в 1858 році — 500 крб.⁴⁴, тобто зріс у чотири рази.

Козаки також займалися чумацьким промислом, пов'язаним з дрібною торгівлею. В опису війська за 1843 рік прямо зазначалося, що “головним заняттям у війську є землеробство, чумацький промисел, а особливо скотарство”⁴⁵. Священик О. Бур'янов так визначав роль візницько-торговельного промислу в житті своїх парафіян: “У вільний від польових занять час, коли сухо й дорога добра, вони вивозять ліс з середньої частини Бессарабії; до різних свят Різдва Христова і Воскресіння — вапно з околиць Орґєєва; з Акермана і Одеси — сіль, солону рибу; з Дністра — свіжу рибу, капусту, очерет, фрукти та інші життєві продукти і під час дрібного перепродажу їх мають собі значні прибутки; дрібна торгівля потребами для життя взагалі між волонтирівцями дуже розвинена і займаються нею з охотою та старанністю”⁴⁶.

Дрібними торговцями були й цигани-лінгуляри, що виробляли дерев'яні речі. Як пише сучасник, вони “брали сотні дві дерев'яних ложок” у мішок та йшли продавати від села до села⁴⁷.

Загалом слід зазначити, що розвиток торгівлі в Дунайському війську в зв'язку з особливим військово-господарським станом козацтва, йшов значно повільніше, ніж в сусідніх з ними селах державних селян та іноземних колоністів⁴⁸.

Ремесло, промисли. У 1840 році Військове правління, що складало статистичний огляд Дунайського війська, на питання про промисловість і ремесло відповіло досить лаконічно: “Заводів і фабрик не існує” й “іншої промисловості та ремесел немає”. Теж саме твердження воно повторило і в 1848 році⁴⁹.

Повністю погодитися з військовими чиновниками навряд чи можливо, але те, що ремесло та промисли в зв'язку з військово-господарським побутом козаків та тривалою службою були розвинені слабкіше, ніж в селах державних селян, не

підлягає сумніву. Проте, через слабке внутрішнє господарство та бідність в козацьких родинх виготовлялись дерев'яні знаряддя праці, полотно; для особистого вжитку — взуття, одяга, посуд, предмети домашнього побуту.

Військова адміністрація намагалась сприяти розвитку ремесла і промислів. Так, в серпні 1836 року М. С. Воронцов на прохання наказного отамана Дунайського війська полковника С. Т. Василевського дозволив дунайським козакам займатися чумацьким та іншими промислами⁵⁰.

З приєднанням до війська в 1839 році циган кількість ремісників збільшилась. Багато з них у Фараонівці і Каїрах заробляли собі на життя ковальським ремеслом, обробкою дерева та рогу, виготовленням щіток з кінського волосся та свинячої щетини, музикою, танцями тощо.

В інших станицях теж займалися ремісництвом, хоча і незначною мірою. В ст. Волонтирівка “ремесла: теслярство, шевство, кравецтво, кушнірство, ковальство та інші, між волонтирівцями значно розвинуті і хоча за своєю майстерністю вони далеко поступаються справжнім ремісникам, але в усякому випадку ці промисли достатньо можуть винагородити працю тих, хто займається ними” — писав О. Бур'янов. На його думку причина недостатньої заповзятливості полагала в тому, що козаки тривалий час 25 — 28 років знаходилися поза своїми домівками в рядах війська⁵¹. Для повсякденних потреб станичники займалися гончарством, прядінням овечої вовни тощо.

Згідно з “Положенням про Дунайське військо” в станицях заводили спеціальності кравців, сідлярів, лимарів, ковалів, слюсарів, срібників, тобто майстрових, що обслуговували потреби полків.

Про спеціалізовані ремесла у війську є лише самі загальні відомості. Так, в 1858 році у війську було всього 4 ковальні. За десять років їх кількість зросла майже вдвічі; в 1868 році їх нараховувалось 10⁵².

Найбільш розповсюдженими стали серед козаків дрібні “підприємства”, пов'язані з переробкою продуктів зернового господарства. Так, у 1836 році в трьох станицях — Ак-

мангіт, Старокозачя і Волонтирівка нараховувалось 35 млинів, із них 27 вітряків та 8 земляних⁵³. Через 20 років кількість їх збільшилась до 70 (див. табл. 5. 2). Найбільшим центром млинарства у війську стала ст. Волонтирівка, в котрій у 1858 році нараховувалось 24 млини. За розвитком млинарства вона стояла поряд з загальноновизнаними на той час в Акерманському повіті селами Чимішлія (25 підприємств), Татарбунари (20), Плахтеївка (15). В цілому ці млини були примітивного устрою з невеликим обсягом виробництва. За робочий день одним жорном перемелювалося на земляному млині 1,5 четверті зерна, на водяному — 5. У 1868 році у війську кількість млинів зросла до 83⁵⁴. Млини мали найбільш заможні козаки у ст. Волонтирівка — Д. Булгак, В. Сарбул, а Л. Заборін, який мешкав у ст. Акмангіт мав навіть 2 млини (див. табл. 7. 2).

У вільний від польових робіт та служби час козаки займалися візництвом, підряджались на перевіз хліба, солі, вовни та інших товарів до торговельних точок. Були серед них і ті, хто займався рибними промислами. Один із заможних козаків ст. Старокозачя Никифор Кравченко тримав у с. Шабо два рибних арика⁵⁵.

Повинності козаків Дунайського війська За “Положенням про Дунайське військо” козаки виконували крім головної військової служби ще й наступні повинності: дорожню (тримали справно дороги, мости та гати), військового постою, супроводили арестантів, натуральну (складали громадські запаси продовольства) і надавали вози для відряджень військових чиновників та поліції. Остання повинність відбувалась віддачею її з торгів, з оплатою від громад поштоутримникам⁵⁶.

З 1857 року до названих додавалась пікетна повинність. Вона полягала в тому, що ст. Старокозачя і Миколаївка-Новоросійська мали тримати пікети по три кінних козака біля двох найближчих поштових станцій.

Наказний отаман І. Є. Гангардт зазначав, що ця повинність “досить обтяжлива”, тому що не кожен неслужильний козак може тримати доброго коня і бути конвойним. За

його клопотанням утримання пікетів зрівнювалось між козацькими станицями і сусідніми селищами селян Акерманського повіту ⁵⁷.

У 1862 році дунайські козаки виконали повинностей на 521 крб. На дорожню повинність було задіяно 491 козака, 174 возів, 55 пар волів; натуральну — 646 робочих. Крім того, козаки сплачували кошти на утримання 4 станичних шкіл і підряду легкоконної поштової повинності, що в 1868 році склало відповідно — 1 742 крб. і 3 397 крб. сріблом ⁵⁸.

Військові прибутки та видатки. У 1833 році осавул Немчиков у своєму проекті устрою війська пропонував дозволити козакам відкуп вина, як це робилося в Донському та Чорноморському військах, прибутки від якого могли скласти військовий бюджет. У цьому йому було відмовлено, мотивуючи тим, що козаки остаточно ще не влаштовані ⁵⁹. Вже в 1836 році про відсутність військових капіталів повідомляв С. Т. Василевський.

Військовий бюджет був започаткований лише в 1837 році, складаючись з 1 578 крб. прибутку і 685 крб. витрат. Він формувався за рахунок виплат Дунайському війську від Державної скарбниці по 5 тис. крб. асигнаціями щорічно на заміну питейних зборів, а також платні різними особами за випас худоби на військовій землі ⁶⁰.

У 1844 році з виданням “Положення про Дунайське військо” був остаточно затверджений його бюджет. У “Положенні” докладно роз’яснювались статті прибутків та витрат. Так, військові прибутки складали: 1. Щорічна сума від державної скарбниці на заміну питейних зборів. 2. Збір від: а) продажу хліба; б) ярмарок та базарів на військовій землі; в) громадських млинів; г) громадських виноградних садів; д) продажу пригульної худоби; е) козаків торговельного товариства і тих, які торгували і не належали до нього; є) іногородніх за право торгівлі в Дунайському війську; ж) відсотків, з торговельних капіталів; з) відрахування відсотків з платні чиновників внутрішньої служби з часу, коли їх утримання візьме на себе військо; і) військових ваг.

Військові витрати передбачались: 1. На утримання військо-

вого та цивільного управління, інших військових установ, коли прибутки зростуть в достатній мірі. 2. На різні непередбачені військові потреби та заведення потрібних війську установ.

Кошторис війська затверджувався Військовим міністерством і змінювати його було можна лише в разі невідкладної необхідності. В таких випадках Військове правління з дозволу новоросійського та бессарабського генерал-губернатора могло витратити не більш 300 крб. сріблом на рік. У 1846 році для полегшення придбання козаками обмундирування започатковувався ще допоміжний капітал ⁶¹.

У 1858 році військовий прибуток складав 66 238 крб., а витрати 59 762 крб. Прибуток перевищував витрати на 6 476 крб. Він складався переважно з надходжень від казни. Так, казна виділяла платню військовому і цивільному управлінню та чинам двох полків — 54 836 крб., суму на заміну питейних зборів — 2 867 крб., суто військові надходження складали — 8 544 крб. Основні витрати припадали на провіантне довольство команді майстрових, платню на обслуговування наказного отамана, військових чинів, лікаря та утримання станичних правлінь. Крім того, на нагородження кращих вчителів та учнів, платню за навчання малолітніх дворян з Дунайського війська в Московських кадетських корпусах. Усього 4 926 крб. ⁶².

Таке становище, коли казна брала на себе основні витрати по утриманню Дунайського-Новоросійського війська, існувало до самої його ліквідації в 1868 році.

Розділ сьомий

МАЙНОВЕ РОЗШАРУВАННЯ

Різні майнові і станові категорії населення, які домагалися створення в Бессарабії козацького війська, переслідували різну мету. Визначалась вона, перш за все, матеріальними та соціально-правовими інтересами цих груп, та тим, які перспективи, пов'язані з приналежністю до війська, вони бачили.

Найбільш наполегливо і завзято, як зазначалось вище, добивалися створення в Бессарабії козацького війська колишні усть-дунайські козаки і задунайські запорожці. Безперечно, значну роль в цьому відігравав традиційний психологічний стереотип прагнення до "козацької волі", що звільняла від феодально-бюрократичного гноблення місцевої адміністрації. Проте, це був не єдиний і не визначальний чинник.

Слід відзначити, що серед колишніх козаків, які оселилися в Бессарабії, з самого початку не було майнової і соціальної рівності. З 1 300 козаків, за даними всього 200, могли претендувати на звання "господарів", а інші "служували" ¹. Природно, що намагаючись відновити в краї козацьке військо, перші і другі по-різному уявляли собі своє місце в ньому.

Колишня усть-дунайська і задунайська старшина, зокрема такі її активні представники, як осавули Роман Согутчевський і Роман Циганка, хорунжий Дем'ян Чорнобай,

курінний отаман Давид Новицький та інші, домагаючись створення козацького війська, намагалися укріпити своє соціально-правове положення, відкрити собі шлях до чинів, влади і розгорнути на козацьких землях велике прибуткове господарство, залучаючи як робочу силу — козацьку сірому. Вважаючи себе ображеними, “не отримуючи обіцяного і працею здобутої винагороди за заслуги перед урядом”, вони, як писали самі: “залишаються чекати особливих привілеїв”. Отримання цих привілеїв вони пов’язували з утворенням козацького війська².

Практично того ж добивалися, вступаючи до козацького війська, і офіцери з волонтерів, які оселилися в Бессарабії — капітан Ангел Бабанов, байрактари Іван Романов, Васіл Казакі, урядник Тодор Ходина та інші. Доказуючи свою мужність та героїзм, виявлені ними в боротьбі проти Порти Оттоманської в ім’я “вітчизни та государя імператора”, вони теж стверджували, що залишились “без всілякої тої винагороди, що їм була обіцяна”³.

Після того, як в 1828 році почалося формування війська до його складу з Бессарабії та Херсонщини потягнулося дрібне дворянство, відставні офіцери та чиновники, які також намагалися, таким чином, зміцнити своє соціальне та майнове становище.

Заможна частина козаків, волонтерів та інших верств, вступаючи до війська, сподівалася укріпити своє господарство, добитися звільнення від різних податків та феодальних повинностей, зловживань місцевої бюрократії. Настрій цієї категорії населення вірно відчув і чітко сформулював бендерський поліцмейстер, якому в 1829 році було направлено розпорядження новоросійського та бессарабського генерал-губернатора про виявлення в цьому місці усть-дунайців та волонтерів. “Поліція гадає, — писав він, — що люди ці більшою частиною уникають від виконання належних повинностей і сплати податків в казну, називають себе безпідставно козаками, бажаючи скористатися свободою. Це підтверджується тим, що родини, котрі мають добрі обзаведення і становище, нерідко складаються з шести чи сьоми

осіб чоловічої і стільки ж жіночої статі, обмежуються відправленням однієї лише людини з їх родини в щойностворені козацькі полки, а всі інші, залишаючись вдома і займаючись господарством своїм, не бажають нічого ні казні, ні громаді платити”.

Всіма засобами намагались записатися до війська кріпосні і державні селяни. Перші сподівались позбавитися від панського гніту, другі — від гноблення держави. Але і ті, і другі гадали знайти в козацькому війську не тільки особисту свободу, але і завести власне господарство. В цьому плані показовими є свідчення багатьох такого роду втікачів від поміщицького і державного тягла. Так, записавшись до Дунайського війська в 1828 році під чужим прізвиськом, мешканець селища Дальник під Одесою Лаврентій Соколовський так пояснив свій вчинок. Він вважав, що “навіки залишиться вільним в козацькому званні і відведуть йому землю з усіма вигодами”⁴. Свідчення про причини, за якими вступали до війська інші втікачі, суттєво не відрізняються від попереднього. Так, в 1840 році, прийняти до війська колишній кріпак кишинівського боярина Плакіді Василь Непомнящий гадав, що якщо “я буду записаний в козаки, залишусь вільним від селянства”. Зарахований до війська в тому ж році втікач поміщика Іониці Помана Василь Візитев, на допиті розповів, що втік від свого господаря оскільки “терпів неодноразові побої і вирішив шукати свободи”⁵. На думку Бессарабської казенної палати “з однієї лише уявної вільності пристати і записатися до козаків” вирішив в серпні 1828 року селянин Іван Тищенко з с. Гасан-Аспага Ізмаїльського повіту. Проте, незабаром вона уточнила, що суть цієї “вільності” складалася, перш за все, в переконанні Івана Тищенко: “як пристав вже до козаків, то використовувати його в громадських повинностях і вимагати казенних податків не мають права”⁶.

Такого роду нелегальних і полулегальних елементів, як правило, людей або малозаможних, або зовсім неїмущих, в період формування війська було зараховано до його складу досить багато. Так, за відомостями, що мав Інспекторський

департамент Головного штабу, “чимала кількість селян потрапила з селищ з родинами в Дунайське козацьке військо” ⁷.

Пояснювалось це, перш за все, недостатньою кількістю служилих козаків, що понукало владу крізь пальці дивитися на тих, хто приписався до війська.

Наскільки велика була кількість таких людей свідчать такі дані. За відомостями Бессарабської казенної палати влітку 1832 року в Дунайське військо було зараховано 609 родин. З них виявилось врахованими в ревізії лише 176 родин і 14 бурлаків. Відомості про походження інших 433 козацьких родин встановити не вдалося. Херсонською казенною палатою в 1832 році було виключено з ревізійних списків 259 родин міщан, які записалися в козаки, в тому числі і 208 з Одеси ⁸. В 1829 році Херсонська казенна палата доповідала, що поселянин Яків Дубров с. Троїцьке Яссківської волості без дозволу віддав свого сина Афанасія в дунайські козаки, а сам разом з поселянином Семеном Щербиною знаходився в с. Олонешти, де переховувалися від сплати податків і рекрутської повинності. В подальшому в станицях Дунайського війська адміністрація знаходила “людей, не записаних до козацького війська” ⁹.

В ході поповнення війська новими групами населення зростала частина малозабезпечених і неімущих категорій. Так, з зарахованих до війська в 1836 році 52 родин відставних солдат Михайлівки, 20 — за офіційними даними — “мали статок хоча дуже обмежений, а останні зовсім бідні” ¹⁰.

Особливо помітно контингент незаможного населення підвищився в війську через входження до його складу коронних циган. В 1836 році, наприклад, у Фараонівці було 159, в Каїрах 170 циганських родин. Вони мали відповідно коней — двоє і п'ять, волів — вісім і 21, корів — вісім і 26, дрібної рогатої худоби на два села — 28 голів. В 1839 році з 177 родин, які мешкали в Фараонівці, лише 40 мали деяке господарство і худобу ¹¹.

Далеко не всі, які намагалися увійти до складу козацького війська зуміли здійснити свої надії. Особливо багато розчарувань виявилось серед мало- і незаможних категорій населення.

В 1855 році в зв'язку з очікуваним в ході Кримської війни вторгненням ворога в Бессарабію, Військове правління Дунайського війська почало підготовку до евакуації козацьких станиць за Буг. Через це станичними правліннями в березні-квітні 1855 року були складені "іменні списки нижніх чинів з описом їх родин та майна". Аналіз цих списків дає змогу уявити собі процес майнового розшарування серед козацтва. За одиницю виміру може бути взята робоча худоба, оскільки саме вона забезпечувала всі основні господарські процеси.

Розподіл робочої худоби в козацьких родинах в 1855 році був наступним (див. табл. 7. 1). Таких, що не мали тяглової сили нараховувалось 834 родини або 38,6% від всієї їх кількості. До них примикає група, яка мала одну голову робочої худоби на родину — 76 або 3,4%. Група, що мала одну-дві упряжі робочої худоби, складала 1 055 родин або 48,8%. І, нарешті, група, яку можна вважати досить заможною — 198 родин або 9,2%. За даними І. А. Анцупова, в 1855 році кількість родин, що взагалі не мала худоби, складала 386 або 20%. Чисельність родин без робочої худоби по відношенню до кількості родин, що мали худобу, за його рахунками співвідносилась як 20% до 80% і складала 307¹². Ця методика підрахунків дещо відрізняється від нашої, але не змінює загальної картини. Якщо вважати, що господарства позбавлені не лише робочої худоби, але й худоби взагалі, в умовах панування тваринницько-землеробної економіки були приречені на жебрацьке існування, то слід визнати, що відсоток їх у війську був досить високим.

І. А. Анцупов, проаналізувавши рівень забезпечення козаків худобою взагалі і тягловою силою зокрема, прийшов до висновку, що в 1839 до 1856 року кількість робочої худоби помітно скоротилась, зросла на 5% відносна величина родин не забезпечених тягловою силою, зменшилось число дворів, що мали 2-3 і більше пар робочої худоби. Військо, з його точки зору, в цілому ставало бідніше на тяглову силу і лишалось змоги здійснювати широку оранку степу і підіймати перелог¹³.

Таблиця 7. 1 — Розподіл робочої худоби серед козацьких родин Дунайського війська. 1855 р. *

Станиці та хутори	Кількість козацьких родин										Всього				
	без роб. худ.		з 1 гол.		з 2-3 гол.		з 4 гол.		з 5-10 гол.			з 11-20 гол.		21 і більше гол.	
	роб.	худ.	роб.	худ.	роб.	худ.	роб.	худ.	роб.	худ.		роб.	худ.	роб.	худ.
Старокозачя	158	12	168	33	23	1	—	—	—	—	—	—	—	—	395
Парапари	27	2	45	8	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	85
Петрівка	21	4	26	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	55
Волонтирівка	193	28	267	39	57	3	1	3	3	1	1	1	1	1	588
Фараонівка	150	8	113	16	9	1	1	1	1	1	1	1	1	1	298
Акмангіт	95	8	117	45	53	10	3	10	10	3	1	—	—	—	331
Михайлівка	46	11	57	16	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	146
Каїри	134	2	76	12	6	3	1	3	6	3	1	—	—	—	324
Костянтинівка	10	1	12	4	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	31
Всього	834	76	881	174	174	18	6	18	174	18	6	6	6	6	2163
%	38,6	3,4	40,7	8,1	8,1	0,9	0,2	0,9	8,1	0,9	0,2	0,2	0,2	0,2	100

* П р и м і т к а. Враховувалась худоба тільки тих козаків, які мешкали безпосередньо в станицях Дунайського війська.

Таблицю складено за даними "Іменних списків нижніх чинів з описом їх родин та майна". Березень-квітень 1855 р. // ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 145, арк. 271-378, 383-398, 461-581, 609-664, 669-734, 739-767, 785-825.

В зв'язку з можливим переселенням козаків Військова адміністрація склала також переліки найбільш бідних родин. Характеризуючи їх, наказний отаман І. Є. Гангардт писав: "родини ці зовсім розорені більшою частиною через постої і переходи військ, а також через відрядження господарів на Кавказ, де вони служили значно більше визначеного Височайшим положенням строку і, де багато з них вже померло від хвороби, або вбиті в діях проти горців, не мають ніяких коштів придбати вози і волів, а в разі необхідності змушені будуть йти з малолітніми дітьми пішки та нести свою одягу і хліб на собі"¹⁴. Таких родин у війську нараховувалось 362¹⁵ або 12%. На 1869 рік чисельність козаків, які не мали ніякого нерухомого майна, за підрахунком І. А. Анцупова, складала вже 22,5%¹⁶.

Отже, збіднілість рядового козацтва зростала.

Більшість козаків Дунайського війська вела скромне господарство і мала незначне поголів'я тяглової худоби, фактично позбавлене можливості орати цілині ділянки.

В 1855 році із 1 982 козацьких родин 80% складала родини з худобою. Хоча кількість їх порівняно з 1839 роком зменшилась на 11%, все ж вони становили більшість¹⁷. До цієї групи входили козаки, що мали тяглову силу і без неї.

Основну масу (48,8% від загальної кількості) складала група господарств, що мали від 2 до 4-х голів робочої худоби. Родини цієї групи в 1855 році тримали 60% голів робочої худоби від її кількості в усіх станицях війська, 55% — продуктивної худоби, 36% — вівців та мали 41% четвертей хліба¹⁸. Це означає, що в середньому більшість родин в Дунайському війську мали 1-2 пари тяглової худоби (мінімум для забезпечення плугової запряжі на півдні Бессарабії), 3-4 голови продуктивної худоби, 4-5 вівців і 2-3 четверті хліба.

Серед козаків цієї групи були Олексій Терзиман і Василь Гимпу. Перший тримав у своєму господарстві одного коня, 2 волів, 2 кіз та 2, 4 четверті хліба; другий — мав 2 коней, 2 волів, 3 корови та 3, 6 четвертей хліба¹⁹.

Більшість родин, що мали менше 4-х голів тяглової сили, мешкали в станицях Волонтирівка і Старокозачя. Серед них козак І. Запорожан, зауряд-хорунжий Л. Мацков, осавул П. Новгородов та інші (див. табл. 7. 2).

Прошарок заможних в Дунайському війську взагалі був незначним. За нашими підрахунками на 1855 рік кількість господарств рядових козаків, які мали більше 10 голів робочої худоби, складало 1,1% (див. табл. 7. 1). За підрахунками І. А. Анцупова серед рядових кількість козаків, що мали череду від 26 голів і більше, складало 46 або 3%. Проте, серед козаків були і досить заможні люди. Їх майнове становище дозволяють уявити дані табл. 7. 2.

Багато козаків, які мешкали за межами війська, мали велике майно. Козак Микола Уманський, який мешкав в с. Мерешини Кишинівського повіту, мав рогату худобу, фруктовий сад, виноградну плантацію та "інші угіддя", наймав робітників для наглядання за садом і виноградниками. Не уникав він і лихварства. Так, за неповернення мешканцем Ганчешт Іваном Спічуковим позики в 150 крб. сріблом він відібрав його будинок. Інший козак — Афтеній Урман, який був приписаний до ст. Акмангіт, але мешкав в с. Мелешти Кишинівського повіту, мав тут виноградну і фруктову плантацію в 70 десятин землі²⁰.

Вище вже зазначалось, що 31 козак зі Старокозачої і Волонтирівки тримали сади і виноградники в Придністровській полосі Бессарабії.

Заможні козаки Дементій Булгак, Іван Коврига та зауряд-хорунжий Мелека арендували винний відкуп ст. Волонтирівки²¹.

Відзначаються також господарства тваринницького напрямку. На середину 50-х років, прикладами таких скотарських господарств можуть бути родини козаків Юхима Бойченка, братів Григорія та Тимофія Албулів²², Максима та Гаврила Дуракових та інших (див. табл. 7. 2).

Для заможних козацьких дворів було характерне поєднання землеробського і тваринницького господарств, а також млинарського промислу.

Таблиця 7. 2 — Майно козаків та офіцерів Дунайського війська. 1855 р.

Станиці та хутори	Прізвища	Кількість худоби				Будинок	Вози	Сади	Вітряки	Хліб (четверті)
		кони	воли	рогат. худоб.	вівці					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Волон-тирівка	Бойченко Ю.Д., козак	3	10	15	120	1	5	1	-	120
	Булгак Д.П., козак	6	4	3	-	2	3	1	1	75
	Варлан Д.Н., козак	10	6	5	-	1	2	1	-	25
	Година Д.Т., козак	6	4	6	35	1	3	1	1	60
	Сарбул В.Г., козак	4	6	15	100	1	2	-	-	31
	Соколов К., зауряд.-хорунжий	-	-	-	-	1	-	-	-	-
	Степанов Ф.А., козак	7	6	26	50	2	4	-	-	8
	Хлівний І.М., козак	2	6	10	50	2	4	1	1	50
	Худолій Й.І., козак	2	6	7	-	1	3	-	-	50
Акман-гіт	Албул Г.Г., козак	6	6	7	260	1	3	-	-	15
	Албул Т.Д., козак	11	8	19	1500	1	4	-	-	20
	Байрак К., козак	5	8	27	18	1	4	-	-	10
	Гульпа О.Ф., козак	16	12	28	-	2	7	-	1	50
	Гульпа К.Г., козак	14	6	13	60	1	3	-	-	25
	Дураков Г.Г., козак	12	6	12	50	1	3	-	-	50
	Дураков М.Г., козак	10	6	18	150	1	2	1	-	20
	Мурзін П.П., козак	4	6	14	75	1	4	-	-	15
	Остроух Т., козак	24	14	17	150	2	4	-	-	42

Продовження таблиці 7.2

I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Акмангіт	Пислар М.Л., козак	2	4	21	-	1	3	1	1	-
	Підпригора С.В., козак	3	6	12	20	1	4	1	1	-
	Протодіаконов М.П., заур.-хорунжий	3	9	9	-	1	4	-	-	-
	Серединський Г.Т., осавул	14	4	25	375	2	2	2	-	8
	Серединський К.Т., хорунжий	6	8	4	23	1	4	1	-	15
	Скобленко Ф.Я., козак	15	6	10	10	1	4	-	1	15
	Стенеленко К.І., козак	3	6	10	20	1	3	-	1	-
	Черненко С.Д., козак	2	6	19	100	1	3	-	1	15
Старокозачя і	Бояран І.Ф., зауряд.-сотник	3	6	10	-	1	3	1	-	5
Петрівка	Власов І.С., козак	6	4	5	18	1	4	-	1	9
	Запорожанов І.Г., сотник	1	-	-	-	1	1	-	-	1
	Колісниченко М.Я., козак	3	6	16	-	1	3	1	-	12
	Котельник О.І., козак	2	4	7	100	1	3	1	-	5
	Мацков Л.І., зауряд.-хорунжий	2	1	2	-	1	-	-	-	2
	Прядка І.Д., сотник	-	-	1	-	1	-	-	-	-
	Ткаченко І.І., козак	9	2	8	30	1	4	1	-	2
	Турута П.І., козак	2	4	12	20	1	2	-	-	10
	Семчинський К.Д., осавул	1	5	9	10	2	3	-	-	5
	Черноморченко І.Ф., козак	2	2	15	-	1	2	1	1	18
	Чуприна В.П., козак	1	4	16	-	1	2	-	1	30

Продовження таблиці 7.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Михайлівка	Божестьян М.М., зауряд.-хорунжий	2	4	16	15	1	3	1	-	10
	Божестьян М.С., козак	1	6	20	2	1	4	-	1	-
	Ведута С.Л., козак	2	4	10	100	1	2	-	1	-
	Заборін Л.Т., козак	2	6	8	-	1	2	-	2	-
	Кваша А.Р., козак	4	2	14	10	1	3	1	1	5
	Коваленко Р.О., козак	3	6	12	80	1	3	1	-	-
	Мунтянов Є.Є., сотник	2	2	10	58	1	1	-	-	3
	Новгородов П.К., осавул	-	-	7	-	1	-	-	-	-
	Саморула О.К., хорунжий	3	7	14	-	1	4	-	-	10
	Романівський Д.М., заур.-хорунжий	-	6	10-	-	1	2	-	-	5
	Хомицький А.К., осавул	3	4	14	250	1	2	-	1	5
Каїри	Полунєв П.Ю., козак	17	10	43	500	1	5	-	-	100
	Чумаченко П.С., сотник	1	6	35	180	2	1	1	-	10
Фараонівка	Валесницький С.М., хорунжий	-	-	1	-	1	-	-	-	-
	Волохов І.А., сотник	-	-	-	10	1	-	-	-	-
	Гуртьєв П.Є., козак	12	10	27	200	1	2	1	-	5
	Калаков Г.Я., козак	8	6	14	150	1	2	-	-	25
	Крижанівський Г.П., осавул	1	4	7	20	1	2	-	-	-
	Тучковенко Х.І., козак	2	8	11	-	1	3	-	-	75
Миколаївка	Камінський Л.Г., зауряд-хорунжий	6	4	13	5	1	4	-	1	-
	Немцо-Петровський О.Д., осавул	2	6	11	-	1	4	-	-	7

Продовження таблиці 7.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ново-Троїцький	Черналевський П.А., осавул	2	2	2	-	1	2	1	1	-
Костянтинівка	Кожнев П.Ю., козак	3	6	3	230	1	-	-	-	-
Майно офіцерів Дунайського війська, що мешкали за межами війська										
м. Акерман	Марковський А.Я., осавул	-	-	-	-	1	-	4	10 дес.	
	Мунтян І.Є, хорунжий	1	-	-	-	1	-	1	-	пшениці в
	Томачинський М.А., військовий старшина	2	-	10	-	3	1	5	-	Петрівці
	В Костянтинівці	рогата худоба	-	-	-	1	-	1	-	-
	Павленко І., сотник	-	-	-	-	1	-	1	-	-
	В Старокозачій	-	-	-	-	1/2	-	-	-	-
Папушой	Зарівний О., військовий старшина	-	-	-	-	1	-	1	-	-
Акерманського повіту	Левицький Ф. А., підполковник	7	-	2	-	1	-	1	-	-
м.Кишинів	В с.Пуркарах	4 кріпаків	-	-	-	1	-	1	-	-

Закінчення таблиці 7.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Василівка										
Тираспільського повіту	Чернявський Є.С., сотник	4	8	12	-	1	3	-	-	10
Оницкани									600	
Оргєєвського повіту	Добров А.І., військовий старшина	15	34	17	200	1	6	2	дес.	600
									земл.	

Таблицю складено за даними: Анцулов И. А. Аграрные отношения на юге Бессарабии. 1812-1870. — Кишинев, 1978. — 200-201; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 145, арк. 121, 129, 131, 135 зв. — 136, 142-143, 147-147 зв., 156, 173 183, 226, 230-231, 281, 301, 315, 321зв., 328-329, 343, 350, 462, 475, 525, 544, 547, 557, 571, 610, 617, 670-671, 696, 698-699, 702, 712-713, 718, 759, 786.

Серед офіцерів війська досить заможними людьми (див. табл. 7. 2) були такі, як осавули Г. Т. Серединський, А. К. Хоницький, хорунжий К. Т. Серединський, сотник П. С. Чумаченко, військовий старшина М. А. Томачинський, А. І. Добров. Деякі офіцери виступали орендарями військових земель, здаючи їх потім десятищикам. Серед них були хорунжий Ілля Унтилов, осавул Павло Жантанов, сотник Іван Павленко²³.

Як зазначав О. Бур'янов, "вони не втратять нагоди недорого наймати десятини у своїх "братів", а іноді й цілі ділянки землі орендувати (і тримати декілька робочих рук), перш за все, у фараонівських циган"²⁴.

В цілому ж серед офіцерів-дунайців заможний прошарок, що займався власним господарством, був невеликий.

Існування у війську значної маси козацької бідноти з одного боку, і певний, хоча й недосить широкий попит на робочу силу в господарствах заможних козаків, створювали сприятливі умови для використання найманої праці.

Джерела дозволяють казати про те, що праця козацької сіроми й різних нелегальних елементів, що опинились на землях війська, знаходила застосування в різних галузях господарства.

Так, козак хут. Ново-Троїцького Григорій Заблоцький був "в слугуванні" в осавула Черниловського; Влас Миска у свого одностаничника Григорія Немировського; козак з Старокозачої Пилип Ніяченко "слугував" у волонтирівця Івана Хлівного; Йосип Грузницький — в урядника Потапа Комаровського²⁵.

Не всі козаки йшли слугувати, як свідчив О. Бур'янов, деякі "поденної праці соромилися: я, кажуть, урядник козацький, — приказний і кавалер ордена, мені служити та працювати у інших невігідно й соромно і згодні скоріше терпіти скруту, ніж іти слугувати"²⁶.

Проте, незадовільний стан власного господарства штовхав багатьох йти в найми.

В 1848 році Каїрське станичне правління повідомляло, що через неврожай станичники "годували свої родини поденними роботами по сусідніх селищах"²⁷.

Однак, пропозиція вільних робочих рук не знаходила достатнього попиту в самому війську. Тому козаки, нерідко цілими артілями, наймалися для виконання різних господарських справ. В 1840 році козак Опря Чурар скаржився, що пішов він “по промислу заробітків” в с. Мелешти Кишинівського повіту. Тут його найняв працювати в саду “місцевий мешканець Данило Діордій. За працю наймит отримав “одну стару свиту й одні холщові портки” ²⁸. У цьому ж 1840 році козак Василь Чонту скаржився на керуючого поміщицькою садибою в с. Шагі Бендерського повіту Федора Дубинського. Чонту розповідав, що наймався в садибу терміном на рік “слугувати” за 35 крб. сріблом. Попрацював він два з половиною місяці, а потім захворів. Керуючий вимагав повернення частково взятих Чончу грошей. Відібрав всі його речі і вигнав з економії. Довічним батраком був козак ст. Старокозачої Пилип Ніяченко. В лютому 1846 року він був затриманий повітовим судом Гайсина за “відсутність писемного виду”. У Військовому правлінні з’ясувалось, що в 1841 році він пішов зі станиці і “швендяючи по різних місцях Херсонської губернії займався весь цей час у різних мешканців поденними заробітками” ²⁹.

Як вже зазначалось, нерідко козаки наймалися на виконання сільськогосподарських робіт цілими артілями. В квітні 1844 року, наприклад, поміщиця Ганна Дем’янова найняла на збір хліба 29 дунайських козаків. Умови найму начебто задовольняли обидві сторони. Проте, незабаром козаки почали відмовлятися від праці. Поміщиця поскаржилась у Військове правління, котре під загрозою тяжкого покарання примусило їх виконувати роботу ³⁰.

В 40-х роках поміщик Степан Леонард з с. Колботи Сорокського повіту наймав 50 дунайських козаків для збору зернових. Як з’ясувалось, найм був “голодним”. Користуючись тяжким становищем козаків, зокрема, нестачею хліба, він встановив їм мізерну платню, по 40 копійок за збирання фальчі* пшениці та жита замість 3 крб. ³¹.

Деякі заможні козаки використовували працю не лише

своїх станичників, але й мешканців сусідніх сіл, селян-втікачів та інших нелегальних елементів. Так, в урядника хут. Костянтинівка Сачинського в “слугуванні” знаходився акерманський мешканець Григорій Пономаренко. Волонтирівський станичний отаман Яків Топор і станичний суддя Чориш тримали в своїх господарствах селянина-кріпака П. Чоботаря. Козак хут. Ново-Троїцького Яків Собачинський тривалий час експлуатував втікача Никифора Молодецького. Біографія останнього досить типова для наймита. Народився Молодецький в 1802 році в с. Баланівці Ольгопільського повіту Подільської губернії. Був кріпаком графа Сабанського, від якого втік, “мешкав по різних місцях біля м. Одеси по підробленому виду”. В 1830 році зайшов до хут. Ново-Троїцького, і почав тут “слугувати” у Якова Собачинського. Господар знав, що Молодецький селянин-втікач, сплачував за нього податки, але квитанції про сплату йому не віддавав. В 1842 році Молодецького таки зарахували до війська ³².

Особливо тяжким і по суті безправним було положення тих козаків, які, через недостатню кількість землі у війську, опинились на поміщицьких землях. Так, зокрема 33 родини козаків мешкали за контрактом на землях поміщиці Феодосієвої в с. Миндри Орґєєвського повіту. Потім вона передала свої землі в посесію Гержавському монастирю. Ченці контракт порушили і примусили козаків відробляти не 5 днів, а 15, не давали ліс для ремонту житла. В 1846 році всі 33 родини заключили договір про мешкання у володаря с. Нішкани Єгора Стратонова. За новими умовами кожен голова родини сплачував пану 10 крб. і відпрацьовував 7 днів “на що буде потреба”. Військове правління затвердило цей договір і призначило спеціального урядника контролювати його виконання ³³.

Помітний розмах отримав у війську так званий “військовий найм”, коли козак чи інша особа за певну винагороду або послуги йшли на службу “в чергу” за свого господаря під його ім'ям. Цим заможні козаки звільняли себе від основного обов'язку — “військової повинності” та створю-

вали сприятливі умови для ведення особистого господарства.

Як зазначав О. Бур'янов, козаки “на службу замість себе знаходили і по найму віддавали бродяг без роду та звання — а самі вони вдома залишались і череди свої розмножували без особливих турбот і витрат”³⁴. Досить часто на таких умовах погоджувались служити нелегальні елементи. Це давало їм можливість змінити прізвище, “приписатися” до родини господаря і потім опинитися зарахованими до війська, тобто легалізувати своє положення. “Військовий найм” був широко розповсюджений в Новій Січі, в Чорноморському козацькому війську. Як справедливо відмічав В. О. Голобуцький, практика посилення наймитів на службу була наслідком поглиблення майнової та соціальної нерівності серед козацтва. Заможні козаки по суті припиняли відбування основної повинності, перекладаючи її на плечі економічно незабезпечених козаків³⁵.

Ось деякі дані про таких “військових” наймитів. У червні 1831 року поміщик с. Олександродар Одеського повіту Маркар Кременецький скаржився місцевій адміністрації на те, що його кріпак Тимофій Пшеничний в 1829 році втік з маєтку і “тримався у так званого Дунайського війська козака Петра Катеринського”. У 1830 році повідомляв він далі, вже в ст. Старокозачій брати Гайденко “підмовили вказаного селянина мого Пшеничного замість себе на службу під ім'ям Тимофія Гайденко”. Служив він у 2-й кінній сотні першого Дунайського полку³⁶.

З 9 на 10 березня 1835 року від утисків сотенного командира втекли з війська козаки Христофор Миндру та його товариші Мунтян і Сергієнко. Христофор Миндру народився в 1811 році за Дунаєм в турецьких володіннях. З батьком Сомлевим пішов до Росії. З 1827 року мешкав в Одесі, звідти в 1828 році переїхав до Кишинева. Тут його застала розпочата російсько-турецька війна. В цей же час почався набір в Дунайське військо і орґеєвський повітовий суддя Василь Миндру з братами умовили його записатися до козаків під ім'ям одного з них. За це вони зобов'язувались

“обмундирувати його в усьому як слід за зразком війська і більш того забезпечити грошима”. З підробленими документами Сомлев-Миндру 22 січня 1829 року був зарахований в дунайські козаки і продовжував службу старанно шість років замість трьох ³⁷.

Не менш характерною в цьому плані є історія козака Григорія Булата. В 1836 році його віддано до суду за втечу зі служби. Під час розгляду його справи виявилось, що він у жовтні 1828 року заступив на службу за родину вже померлого неслужилого козака Миколи Булата, а по закінченню п'ятирічного строку, залишився служити вже за себе, на правах, що мали й інші козаки ³⁸.

У 1837 році козак першого Дунайського полку Нестор Яковлев заявив Військовому правлінню, що він “прийняв на себе ім'я Івана Патрашанського і став до служби в 1829 році за родину неслужилого козака Трохима Патрашанського” ³⁹.

У 1858 році Військове міністерство офіційно дозволило заміну “черги та найм за себе на службу козакам, які стояли на першій черзі, але не більше двох разів кряду”. Як зазначалось, це було зроблено “аби скоротити військові витрати на спорядження незаможних козаків і на забезпечення їх родин, коли ті йшли служити” ⁴⁰.

Розповсюдження у війську найманої праці та “військового найму” свідчить про поглиблення майнового і соціального розшарування серед козацтва. Основну масу складали родини, які мали 1-2 пари тяглової худоби, мінімум для запряжі в Південній Бессарабії. Виділялась, хоча і невелика заможна козацька верхівка. Їх господарства не вистарали використати всієї кількості вільної робочої сили. Частина збіднілих верств, наймалась у вільний від служби час в господарства поміщиків і заможних колоністів.

Розділ восьмий

СОЦІАЛЬНЕ НАПРУЖЕННЯ

Незадоволення значної частини козаків своїм економічним і соціально-правовим становищем, тяжка і тривала військова служба призводили до появи хвилювань серед козацтва. Підстави, що викликали протести козаків, вимушені були визнавати і представники військової адміністрації. Наказний отаман генерал-майор І. Є. Гангардт, зокрема, в 1858 році писав: “Взагалі одна третина війська повинна бути на службі, а дві третини в домах своїх. Але військо майже ніколи не могло відпускати і половини своїх людей для влаштування свого господарства, знаходячись в постійних відрядженнях, через що сільська власність їх, незважаючи на обіцяні пільги, була завжди в самому бідному становищі”¹.

Не останню роль у виникненні невдоволення козаків відігравали зловживання і свавілля офіцерів та інших військових чиновників, від яких опинялися в залежності служилі козаки.

Джерела зберегли чимало свідчень про факти таких зловживань і сваволі. Так, осавул Данило Голобородько і хорунжий Дем’ян Чорнобай “обмежували козаків в продовольстві”, осавул Микола Фролов “робив козакам різні утиски”. Зокрема, ці офіцери не додали їм продовольства

на 1 175 крб., продавши його “стороннім особам”. Комісар 12-го класу якийсь Черниський “використовував до партікулярних робіт” козаків, яких йому направляли для охорони провіантних магазинів, а деяких “карав тілесно без пощади”². Сотник Олександр Белий недодав козакам фуражних грошей та платні, карав невдоволених батогами³.

Козак Діордій Лупул, який втік з дев’ятьма товаришами з митного Ізмаїльського кордону, пояснив так причини, що спонукали його на такий вчинок: “... скільки вже служу, а не одержав повної платні і зараз не сподіваюсь отримати її, тому що відраховують за різні амуничні речі і повинен залишатися знову без справлення собі нової одежі та обувки взамін старої і благої”. Товариші його підтвердили, що Лупул “вкрай потребував одежі і обувки так, що коли заступав на варту, то одягав полатані постолі”⁴.

Свавілля над козаками чинили не лише офіцери на службі, але й чиновники в станицях. В 1836 році козак ст. Миколаївки Іван Єгоров скаржився наказному отаману, що станичний пристав урядник Ясський вимагав, щоб він йшов косити сіно для нього. Єгоров відмовився, оскільки “мав заняття в своєму господарстві. Так продовжувалось декілька разів. Ясський не забув відмови і без всякої провини постійно переслідував Єгорова, арештовував і бив”⁵.

Слід зазначити, що жорстокий військовий регламент і постійний контроль військової адміністрації не давав змоги козацькому протесту вилитися у відверті зіткнення та мав, переважно, пасивний характер.

Одним з поширених проявів протесту були втечі козаків зі служби та станиць. Ця форма носила хронічний характер і викликала неабияку стурбованість адміністрації.

Вище ми вже частково торкалися проблеми втеч козаків зі служби та причин цього явища.

Вже на початку формування війська у вересні 1828 року хорунжий Д. Чорнобай повідомляв полковнику С. П. Чолобітчикову про те, що він привів до ст. Старокозачя та Акмангіт біля 200 козаків, а станичники звинуватили його

в тому, що він привласнив надані їм кошти та провіант і відмовлялись утримувати козаків. Через це деякі козаки не “ївши по два й по три дні, втікали за Дунай”⁶. В подальшому втечі козаків продовжувались.

В середині 1835 року командир кінного полку, що розміщувався в м. Кілії і відбував кордонну службу, Міллер доповідав про втечу 9 козаків⁷.

В 1835 році втік Дмитро Драгоман разом з трьома козаками, яких він охороняв на гауптвахті та, які були арештовані за другу й четверту втечі. За розпорядженням новоросійського та бессарабського генерал-губернатора Д. Драгоман після поїмки був покараний 100 ударами палиць.

Арештований в тому ж році за другу втечу козак Іван Блинар був прогонений крізь стрій в 500 чоловік⁸.

Початок багатьом втечам з війська поклала діяльність наказного отамана, тоді ще полковника, С. Т. Василевського. В червні 1836 року він писав новоросійському та бессарабському генерал-губернатору про те, що при формуванні Дунайського війська “багато козаків поступили під чужими прізвиськами та ім'ям, у зв'язку з цим він просив дозволу провести перевірку та поновити їх справжні прізвища. М. С. Воронцов схвалив ініціативу отамана. Так, у Військовому правлінні 5 червня 1836 року виникла ціла справа під назвою “Про перейменування козаків, записаних до Дунайського війська під чужими іменами та прізвищами”, вона тривала до жовтня 1844 року⁹.

У багатьох козаків і у нелегального елемента, який ховався в станицях і сусідніх з ними селешах, ця перевірка викликала зрозуміле обгрунтоване занепокоєння. Серед них поширилися чутки про те, що втікачів будуть повертати колишнім господарям або на старе місце мешкання. Виходом з такого становища для багатьох була лише втеча. Один з таких втікачів, який опинився за Дунаєм в м. Тульчі Корній Бєлий пригадував: “А тоді ще раз перевірка була: генерал Василевський був над дунайськими козаками... ну, й перебирали всіх — хто панський

був, так і панам відправляли, голови голили наполовину, а хто стара людина, то і півбороди голили. Багато тоді народу сюди, в Добруджу, перейшло... . А я вже тоді був одружений: так забрав дружину, дітей та сюди і прийшов". Треба сказати, що це була не перша втеча в житті Белого:

"Я панський був... з Херсонщини... пішов до Бессарабії. А саме тоді приїздили від Гладкого набирати в азовські козаки... Так ось і ми пішли... А як прийшли туди, та як побачили, що там діється, — то подумали та й знову сюди (в Бессарабію) повтікали!... А там вже, питаємо, що?!... Відомо що... в москалі (солдати) повернули...". Слід сказати, що з Дунайського війська нікого не повернули "в первісне становище". Однак, хвилювання та втечі в зв'язку з цим були значними. Так звану "перебірку" пам'ятали й через п'ятьдесят років. Сивий дід Гнат, який жив на правому березі дунайської дельти в 1881-1882 роках, розповідав відомому українському етнографу Ф. Вовку (Лупулеску): "Ну й перебірка була при Василевському... Всіх, всіх перебирали... питали, від якого пана пішов? Тим, хто ще до розмиру (тобто до війни 1828 року) був, так тим великі ярлики давали — живи собі..., а тим, які нещодавно пішли — коротенькі. Коли потім раптом чутки — що в острог беруть... Питаємо, де Грицько, а Грицько вже в острозі... кажуть, назад до пана відішлють... — еге, кажимо, так коли вже так... Давай скоріше човнів шукати, та сюди!... Багато тоді народу сюди пішло..."¹⁰.

Ф. Вовк наводить ще декілька таких розповідей про "перебірку" С. Т. Василевського, яка надовго залишилася в пам'яті місцевого населення.

За переліком на початок 1837 року за цією справою у війську перейменовано 77 осіб, зокрема: в кінному полку 41, пішому — 25, станицях — 11¹¹.

Втечі козаків продовжувались протягом всього часу "перебірки". В 1840 році був заарештований за втечу зі служби козак ст. Старокозачої Терентій Красовський. На допиті з'ясувалось, що справжнє його прізвище Олексій Марчен-

ко. Було наказано покарати його за втечу і “за неправдиве присвоєння собі дворянського походження”. В 1842 році з Ізмаїльського митного кордону втекла за кордон група козаків 4-ї сотні 2-го Дунайського полку. Згодом наказний отаман І. Є. Гангардт пояснив це так: “втекло до 12 чоловік раптом. Було слідство за скаргами на утиски, але скарги не підтвердилися. Винні піддані “примірному розстрілу і пробачені. Троє померли”¹². Через такі втечі з кордону Дунайський полк був замінений Донськими сотнями.

Однак, відверто кажучи, наказний отаман погрішив проти істини. Утиски дійсно були і призвели до того, що в січнілютому 1844 року втекло за Дунай відразу 38 козаків. Це викликало серйозне занепокоєння в управлінні новоросійського та бессарабського генерал-губернатора. Слідство було доручено капітану корпусу жандармів Міцулі і старшому ад’ютанту чергування генерал-губернатора майору Орлаю 2-му. Воно відкрило цілу низку непривабливих фактів сваволі, насильств та зловживань. Тут були і розкрадання коштів, наданих на довольство козакам, і утиски станичних отаманів, в тому числі і призначення козаків на службу не в чергу, стягнення невстановлених коштів за випас худоби з козаків на станичних землях, і примушення виконувати, не в залік громадські повинності і багато іншого. Проте, ті козаки, яким не вдалося втекти, були схоплені, і як в 1842 році — наказані “примірному розстрілу”. До того ж, розповідь втікача Корнія Білого про те, що наказний отаман С. Т. Василевський наказав голити половину голови, мала під собою підставу. Таке знущання, за свідченням капітана Міцулі, було заподіяне за наказом отамана козакам Мартину Пилипчуку та Іллі Бєдуненко¹³.

З приводу втеч в 1844 році Міністерство іноземних справ Росії в Константинополі звернулось до турецької влади, в Тульчанському і Ісакчинському льянах (адмін. од.), сприяти видачі цих 38 козаків¹⁴.

Особливе занепокоєння військової адміністрації викликала можливість втеч козаків під час евакуації за Буг у

зв'язку з очікуваним в період Кримської війни вторгненням ворога в Бессарабію. Командування тримало в таємниці намір оселити дунайців у військові поселення. Наказний отаман у бесіді з головнокомандуючим Південною армією Горчаковим зазначив, що “козаки жахаються і самої назви військового поселення; якщо б вони уявили, що їх намагаються повернути в регулярне військо — вони б усі повтікали. — Куди? За Дунай!”. Хоча переселення не відбулося, втечі з війська продовжувались і надалі, майже до самої його ліквідації, але в менших розмірах¹⁵.

В 1857-1858 роках, наприклад, у Військово-судовій комісії війська на розгляді знаходилось дев'ять справ про втечі козаків зі служби, в тому числі справа козака Самійла Тищенка, що втікав чотири рази і був засуджений до каторжних робіт та справи Максима Швачки і Григорія Фонарія за другу втечу¹⁶.

Цікавий матеріал дає справа Івана Дулжера, який втік з молдавського кордону в 1864 році. До цього часу він вважався відмінним козаком; брав участь в бойових діях на Кавказі та під час Кримської війни, за що отримав медаль на Андріївській стрічці, мав нашивки за бездоганну десятирічну службу. Проте, заступивши на службу в 1861 році, за два роки він не отримав жодної відпустки, через що сорочка на ньому майже “згнила”. Як козак з 20-річним стажем Дулжер знав, що сотенний командир Петрашевський не додавав козакам провіанту. Командир чинив йому різні утиски та причипки, іноді навіть “соромні”. Таємно відпросившись у старшого на кордоні до родичів переодягтися, Дулжер “підгуляв” в шинку, де його знайшли і взяли під арешт. Він вважав, що командир віддасть його під суд і тому втік. У Кишиневі записався під ім'ям Семена Доброжана в рекрути. Так він служив в Херсоні два роки, а потім втік до Миколаєва, де й був затриманий. Подібне зробив і козак Дунайського полку № 1 Степан Деревицький, який в 1865 році втік вже втретє. Перейшов до Молдавії, де записався під ім'ям Степана Новженко в рекрути.

За вироком Військово-судової комісії його було засуджено до шости років в арестантські роти ¹⁷.

На початку грудня 1869 року за всіма військовими підрозділами, станицями і хуторами втікачів нараховувалось 255 осіб ¹⁸.

Боротьба козаків-циган за вихід з війська. Як відомо, починаючи з 1829 року, царський уряд зробив декілька спроб "поліпшити положення циган в Бессарабській області" шляхом переходу їх на осілість. Одним з таких засобів було включення їх до складу Дунайського війська. Проте, всі ці спроби не поліпшили становище основної маси циган. Зміни в традиційному житті, що проводились бюрократичними методами, викликали завзятий опір з їхнього боку. Для циган, непристосованих до землеробської праці і суворої військової дисципліни, військово-господарський побут козаків був органічно неприйнятним.

В перші роки входження циган до складу війська починається їх боротьба за вихід з нього. Цигани не бажали переселятися до станиць, а ті, хто вже мешкав в них, порушували порядок, за яким не мали права відлучатися без дозволу адміністрації. Навесні 1841 року Комісія, що займалась влаштуванням коронних циган в Дунайському війську, повідомляла Бессарабському військовому губернатору про прохання 171 особи циган відрахувати їх з війська ¹⁹.

Помітні ознаки невдоволення циган козацькою регулою почали проявлятися вже влітку 1842 року. Цигани хут. Фараонівка і ст. Каїри зібрали біля 1 500 крб. і за допомогою губернського секретаря С. Федоренко, що мешкав у Кишиневі, почали звертатися до різних урядових установ в Кишиневі, Одесі, Петербурзі з проханням про вихід з війська. Як доповідав про це наказний отаман С. Т. Василевський: "вони наважилися чинити відверту непокору проти розпоряджень моїх, заявляючи просто, що вони не бажать бути козаками... З цього часу виявились шукання про повернення їх в первісний податний стан" ²⁰.

Влітку 1843-1844 років в хут. Фараонівка і ст. Каїри

проходили таємні сходки найбільш активних учасників руху за вихід з війська, збирали кошти для клопотання на ім'я царя і відправки депутатів до Кишинева, Одеси, Петербургу. Нормальне життя в станицях виявилось парализованим. Цигани-козаки не підкорялись станичній і військовій владі. Ховаючись від переслідувань військової адміністрації, ініціатори хвилювань Іван Лупул і Кириак Пуркар у вересні 1843 року їздили до Петербургу, де передали царю своє прохання. Отримавши відмову, цигани не здалися і в жовтні того ж року знову звернулись до царя. Тричі циганські депутати клопотали перед новоросійським та бессарабським губернатором в Одесі, перед бессарабським губернатором в Кишиневі. Цікаві деякі подробиці цих поїздок. В березні-квітні 1844 року Іван Лупул і Кириак Пуркар приїхали до Кишинева, де звернулись до Бессарабської казенної палати. Очікуючи відповіді, вони “ходили працювати в виноградний сад до одного болгарина... і заробили обидва по 2,50 крб.”. Після поїздки восени 1843 року до Одеси ці ж делегати “прийшли в німецьку колонію Лунгу Акерманського повіту, де будували у німців поденно кам'яну огорожу... заробили лише по 1 крб. сріблом, які, повернувшись, віддали своїм родинам на прожиття”.

10 червня 1844 року адміністрація в ст. Каїри зібрала циган-козаків і “значливо заявили, що уряд категорично відмовив їм у відрахуванні з війська”. Але це викликало хвилювання і цигани “почали знову, як раніше, бунтувати”.

Намагаючись подолати такі настрої, військова влада розпочала масові арешти найбільш активних учасників заворушень.

18 липня в Волонтирівці станичний отаман за допомогою “вірних козаків” арештував циганських депутатів Івана Шерпу, Онуфрія Будана і Ананія Кокарчу, 27 липня в Фараонівці — Івана Лупула і Кириака Пуркара, 28 липня — сходку в 40 осіб у будинку Нягі Форкаша.

В грудні 1844 року хвилювання дещо стихли, але незадоволення циган перебуванням у війську не припинилося і

в подальшому вилилося в ще декілька виступів. Цигани продовжували без дозволу залишати станиці. Так, в 1840-1844 роках покинуло станиці війська 127 осіб²¹.

Восени 1842 року відбувались також хвилювання циган-козаків, які мешкали не на військових землях, а в с. Темелеуци. Направлений для “нагляду” за ними урядник Стекольников у листопаді 1842 року доповідав наказному отаману, що цигани чинили йому опір, звільнили арештованих та побили козака Романівського, що охороняв їх. При спробі за допомогою поліції арештувати ініціаторів виступу, цигани зникли в лісі. Лише після того, як Стекольников з десятьма озброєними козаками раптом арештували найбільш активних учасників хвилювань Діордія Ібріяна, Василя Мавроєна і Григорія Подуряна, виступи припинилися²².

В листопаді 1849 року почалися заворушення козаків через складання переліку черги служби в полках. Вони “учинили опір та буйство проти осавула Жантанова” і “всі цигани в запалі заявили, що не бажають бути козаками”. Підбурювачами виступу в ст. Каїри були Тодор Сергій і Лука Стрямиця, в Фараонівці — Свиридон Чоба, Ангел Козак, Тодор Ковалескул і Костянтин Цуцук²³.

Значні заворушення циган, пов'язані з боротьбою за вихід з війська, проходили навесні і влітку 1856 року. В квітні того ж року в зв'язку з Кримською війною почався додатковий набір козаків в полк № 3. При цьому в станиці Каїри при зібранні громади циган-козаків для приведення їх до присяги відбулися різні безладдя, які при втручанні жінок і дітей мали вигляд загального обурення та непокори законній владі. Цигани взагалі намагались вийти з війська²⁴. Військова влада арештувала і покарала винних. Водночас серед них поширились чутки про те, що служба у війську — справа добровільна. Фараонівські цигани за допомогою підрозділу солдат, який дислокувався в станиці, склали “перелік загальної згоди” і “активно домагались звільнення з козацької верстви”. На зібрані у станичників

кошти депутати циган — каїрський козак Іван Гинда і Свиридон Чоба тричі їздили в Кишинів до губернатора. Звертаючись зі скаргами до новоросійського та бессарбського генерал-губернатора, вони заявили, що їх “всіх без винятку від старого до малого примушують до військової служби, піддають тілесним покаранням, арештам і тримають у в'язниці”. В станицях козаки-цигани відмовлялися приймати участь у навчаннях і виконувати розпорядження військової адміністрації. Протягом червня-жовтня 1855 року були заарештовані і ув'язнені в Акермані ініціатори і керівники виступу Свиридон Чоба, Іван Гинда, Іван Лупул, Тодор Сергій, Михайло Литра і ще 22 особи з Фараонівки та Каїр. Двоє козаків з 4-ї сотні 3-го полку були віддані під суворий нагляд офіцерів²⁵.

Всі арештовані звинувачувались в ухиленні від “службових вимог начальства”, в самовільному залишенні станиць, “таємних підступах звільнення з козацького звання, пов'язаних з грошовими поборами та іншими витратами”.

В подальшому намагання позбавитись від військової регули виявлялись вже лише у втечах окремих козаків зі служби і станиць. Справжнім лихом для військової адміністрації стали масові залишення козаками-циганами станиць без дозволу, які ніяк не могли миритися з жорстокою військовою регламентацією козацького життя. В жовтні 1861 року Волонтирівське станичне правління повідомляло, що “деякі з станичників з коронних циган, а особливо козаки хутора Фараонівка, постійно відлучаються без писемних видів, таємним чином, та деякі не з'являються по цілому року, а інші прибувають по закінченню зими навесні наступного року”. До часу ліквідації війська за станицею Каїри нараховувалось 46 втікачів і за Фараонівкою — 8²⁶.

Аграрні хвилювання у війську. Козацькі землі практично довгий час залишались нерозмежованими і не поділеними на паї. Проте спроби військової адміністрації почати такого роду справи робились неодноразово. В 1860 році

наказний отаман І. Є. Гангардт писав новоросійському та бессарабському генерал-губернатору про те, що виконати такі роботи досить складно через недостатню кількість земель. Це викликало навіть пропозицію про ліквідацію Новоросійського війська.

При існуючому в війську земельному дефіциті при наділенні штаб- і обер-офіцерам землі відповідно по 200 і 100 десятин на пай (8 910 десятин), по 100 десятин церковним причтам (700 десятин), під вигони, садиби і неудобія (4 534 десятини), то на 4 194 козацьких паїв залишилось 41 940 десятин, тобто по 10 десятин на пай. При цьому як мінімум ще по дві десятини з пая необхідно було виділити на загальний (станичний) вигін для худоби. Таким чином, на козацький пай залишилось 8 десятин, за офіційними даними “пропорція досить недостатня для хліборобства і сінокошу”²⁷.

Тому при будь-яких спробах провести розмежування юртових військових земель на паї виникали хвилювання. Так, влітку 1858 року в козацьких станицях мали місце заворушення через нарізку землі офіцерам. Використовуючи приїзд у військо новоросійського та бессарабського генерал-губернатора О. Г. Строганова, ряд станичних громад заявили йому “претензії”. Вони вимагали збільшення козацького паю до 30 десятин і не скорочувати його через надання повного паю офіцерам. Генерал-губернатор, категорично відхилив ці вимоги і заявив, що дунайські козаки не можуть дорівнюватися за своїми заслугами донським, що у війську не вистачає земель і козаки не мають права вимагати збільшення своїх паїв за рахунок скорочення офіцерських. На заключення О. Г. Строганов пригрозив покарати козаків за порушення правил подання скарг²⁸.

Хвилювання аграрного характеру виникли у війську і при його ліквідації. В грудні 1869 року “при вводі до володіння” садибами і землями козаків ст. Каїри “грумада учинила опір під приводом, що вона ображена урядом”. Відмова брати увідні листи пояснювалась ними тим, що їх

юртові землі віддавались офіцерам і їх ділянки з цієї причини різко скорочувались²⁹.

Дунайське козацьке військо і селянський рух в Південній Бессарабії. З самого початку формування Дунайських полків вони стали одним з каталізаторів селянського руху в краї. Наказ про їх створення призвів до відмови мешканців Старокозачої, Акмангіту, Волонтирівки підкорятися місцевій адміністрації. Вони вважали себе вільними від сплати будь-яких податків, виконання повинностей³⁰.

Разом з тим відомості про формування в Бессарабії козацького війська відродили сподівання багатьох поміщицьких і державних селян на можливість позбавлення від феодально-кріпосницького гноблення. Це викликало помітні рухи селян нижнього Подністров'я і Подунав'я в райони формування Дунайських козацьких полків. Наприклад, Одеський нижній земський суд повідомляв про те, що в 1829-1830 роках відбувались "сильні втечі поміщицьких селян з Одеського повіту в Бессарабію за квитками якогось Чернявського і товариша його, який називається офіцером Усть-Дунайського Буджацького війська"³¹.

Далі рух охопив не лише поміщицьких, але й державних селян, зокрема, на лівобережжі Дністра в Одеському і Тираспільському повітах Херсонщини³². В кінці 1828 — на початку 1829 років селяни з с. Троїцького Яссківської волості та с. Маяки почали тікати в Бессарабію. Про подібні випадки повідомлялось і в звітах різних повітів області. За свідченням документів значна їх кількість "вступила з родинами до Дунайських козацьких полків"³³.

Це підштовхнуло до "покозачення" й інших. В грудні 1829 року Інспекторський департамент Головного штабу повідомив новоросійського та бессарабського генерал-губернатора О. І. Красовського, що "багато казенних селян, дивлячись на те, що перші без перешкоди вступили до дунайських козаків, мають намір перейти за Дністер". Під чужими прізвищами до війська потрапило чимало селян Київської, Подільської, Харківської губерній³⁴.

Обласна казенна палата, зокрема, відзначала, що чутки про формування в краї козацького війська “шкідливо” впливають на селян, багато з яких “згодні тікати до них (козаків) для однієї лише волі” і після “збору і продажу хліба неодмінно будуть робити втечі”. Такі втечі, за даними палати, вже відзначені в селах Кислиці та Гасан-Аспага Ізмаїльського повіту ³⁵.

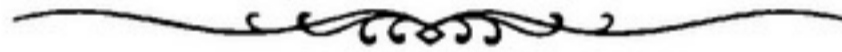
Новий рух серед селянського населення краю за включення до складу Дунайського війська мав місце в 30-і роки ХІХ ст. Пов’язане це зі значним погіршенням становища державних селян. Часті посухи та голод, епідемії холери, падіж худоби призвели до розорення селянського господарства. Накопичувались недоїмки, місцева адміністрація вимагала невідкладного розрахунку з казною. Розпочата в цей час ревізія-перепис породила чутки про посилення податного гніту. Все це загострило соціальні протиріччя в селі. Намагання “покозачитись” відбивало спроби селян позбавитися від тяжких податків і зборів, сваволі земської влади.

На початку цей рух охопив селища Татарбунарської волості. У вересні 1834 року серед її мешканців поширились чутки, що “нібито на прийняття казенних поселян в козацьке звання надійшов від вищого начальства наказ”. Селяни почали натовпами з’являтися до командирів Дунайських полків з вимогами записати їх до козаків і виключити з податного переліку” ³⁶.

На 1835 рік до цього руху підключилися також селяни багатьох сіл Акерманського повіту, в тому числі Тудорово, Коркмази, Гура-Роша, Каплани, Молдавка, Карагасани, Ганкишли, Слободзея-Гасени, Раскайці. Велику роль у розвитку цього руху відіграв урядник ст. Старокозачої Баранов, який “роз’їзджаючи дністровськими селищами, схиляв мешканців до погодження на вступ до Дунайського війська”. Селяни відмовлялись сплачувати податки і відбувати різні повинності ³⁷. Подолати цей рух до “козацтва” адміністрації вдалося лише в кінці року.

Аналіз різних форм виступів козаків, їх зміст дозволяє стверджувати, що вони залишили помітний слід в селянському русі Південної Бессарабії першої половини ХІХ ст.

Вступ до війська не виправдав сподівань значної кількості населення завести власне господарство і позбавитись феодального гноблення. Це викликало невдоволення, що в умовах жорстокого військового контролю набувало характерних форм протесту — втеч козаків зі служби, хвилювань через бажання вийти з війська.

Розділ дев'ятий

ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я. КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ

Охорона здоров'я. На початку формування Дунайського війська постало питання про лікарське обслуговування полків та станиць. При кожному полку була введена посада лікаря та фельдшера. Осавул М. Немчиков, складаючи проект устрою Дунайського війська, пропонував заснувати шпиталь та лазарети, але це залишилось лише на папері. На заведення військового шпиталю прохав субсидії уряду і С. Т. Василевський в 1837 році¹.

“Положенням про Дунайське військо” передбачалось відкриття в ньому шпиталю, уведення посад військового лікаря та фельдшера по одному на полк і кожну станицю. Шпиталь був розрахований на 25 місць. Штат його складався з лікаря, фельдшера, наглядача та наглядачки. Утримувався за рахунок казни.

При Військовому правлінні мала існувати ще посада ветеринарного помічника. Необхідні медикаменти отримували безкоштовно від казни.

Якщо штатні посади фельдшерів та лікаря змогли заповнити до початку 50-х років, а військовий шпиталь був відкритий лише в 1862 році.

У 1848 році наказний отаман О. А. Шостак, знаючи про труднощі й відмови шпиталів та лікарень в прийманні хворих неслужилих козаків та служилих чинів війська,

клопотав перед новоросійським та бессарабським генерал-губернатором про заснування тимчасового військового шпиталю в Акерманських місцевих казармах. Це було дозволено і надано кошти та необхідні речі для цього: виділено помешкання на 37 осіб, аптеку, приймальню, палати, лабораторію тощо. Згодом бессарабським обласним архітектором Голиковим був складений кошторис на побудову шпиталю в ст. Волонтирівка, який діяв під час Кримської війни. Однак, після переїзду Військового правління до ст. Миколаївки-Новоросійської, в ній і вирішено було влаштувати шпиталь в одній з кам'яних вівчарень².

У Миколаївці-Новоросійській знаходилась також військова аптека, звідси розподілялися медикаменти та необхідні інструменти станичним фельдшерам. Для правильного використання ліків та лікування в станицях знаходились підручники з фармакології³. В 1856 році війську за штатом добавили ще 4 фельдшери.

І все ж охорона здоров'я в війську була на досить низькому рівні, хвороби забирали багато мешканців. Військове керівництво намагалось поліпшити становище. Так, у війську проводилось щеплення віспи дітям. В 1839 році його отримали 105 хлопчиків та 98 дівчаток⁴. Проте, від епідемії холери в 1848 році за два з половиною місяці в війську померло 55 осіб. Хвороби лютували і серед служилих козаків. В чотирьох дунайських кавказьких сотнях холера і тиф, за свідомством наказного отамана І. Є. Гангардта, "забирали чини цілими сотнями". Смертність сягала 20% захворілих⁵. В 1861 році військовий лікар Г. Я. Ульріхсон доповідав, що у війську хворіло 2 166 осіб, тобто 20% населення війська, 163 особи було відправлено до шпиталю. Переважала смертність серед дітей до 10 років. Так, з усіх померлих в 1862 році вони склали 60%. На думку І. Є. Гангардта "така велика смертність викликана, якщо не епідеміями, то відсутністю догляду"⁶.

Серед лікарів та ветеринарних помічників, що найбільш довго працювали в Дунайському війську, можна відзначити лікарів — С. А. Ангельського (1845-1850), А. С. Селицького

(1851-1852), Г. Я. Ульріхсона (1858-1863); ветеринарів Л. Л. Матинського (1851-1857) і І. В. Шалободу (1864-1868) ⁷.

В кожній станиці згідно з "Положенням" мали започатковувати богадільні для пристарілих та інвалідів на 5-15 місць і утримуватись казною. Однак, їх так і не було відкрито.

Освіта. Перша школа почала діяти в ст. Акмангіт в 1835 році. В ній викладалась російська мова, закон Божий, первісні основи арифметики та подобаючі військового званню науки. На той рік у школі займалося 22 хлопця, першими їх вчителями стали зауряд-хорунжий М. Недзельський та священник місцевої церкви. Школа існувала на громадські станичні кошти. Підручники для Акмангітської школи подарували граф М. С. Воронцов і полковник Зверев: абетки з російської та слов'янської грамоти, коротка географія, історія. Вже в 1836 році деякі випускники цієї школи поступили на службу писарями у полки та Канцелярію війська ⁸.

В 1837 році С. Т. Василевський отримав дозвіл новоросійського та бессарабського генерал-губернатора на відправку (4 роки) 5 кращих хлопців від 15 до 17 років з Акмангітської школи для навчання "фельдшерському мистецтву" в Київський військовий шпиталь ⁹.

В 1838 році також відкрито школу в ст. Волонтирівка, а незабаром і в ст. Старокозачій. В 1840 році в цих трьох початкових школах було вже 120 учнів з усіх станиць війська ¹⁰.

В 1844 році згідно з "Положенням" при Військовому правлінні започаткувалось військове училище. Воно утримувалось на станичний кошт і кошти військових чиновників, діти яких поступали до училища. Навчатися там мали лише діти офіцерів та козаків війська від 10 до 16 років. Кількість учнів не визначалась. Предмети викладались такі ж самі, що і в школах ¹¹. Військове училище відкрилось лише через 17 років, а в Дунайському війську були заведені станичні училища

(школи) ще в п'яти станицях та хуторах: Михайлівці, Ново-Троїцькому, Миколаївці, Фараонівці і Каїрах. Таким чином, на 1844 рік у 8 школах навчалось 270 дітей ¹².

Однак, в 1846 році Військове правління визнало неспроможним тримати школи в малонаселених станицях і залишило їх лише в ст. Акмангіт, Старокозачій та Волонтирівці. В 1850 році в них навчалось 99 дітей ¹³.

Якість навчання в станичних школах була низькою. Інспектуючий в 1858 році військо князь Мещерський констатував, що "в станиці Волонтирівка діти роблять мало успіхів через недостатню освіту та слабку моральність самого вчителя". Військове керівництво намагалось виправити стан справ з освітою. Наказом новоросійського та бессарабського генерал-губернатора графа О. Г. Строганова Військове правління повинно було добиватися, щоб "всі діти станичників неодмінно навчались в школах та звільнялись від занять лише ті хлопці, допомога яких дійсно була необхідна на польових роботах їх батьків". Вчителі, як, наприклад, вчитель Старокозачої школи урядник Халута, заохочувались навіть подяками генерал-губернатора "за старанність та успіхи в освіті дітей" ¹⁴. Щорічно на заохочування дітей та вчителів з військових коштів, згідно з "Положенням", виділялось 43 крб. сріблом.

Становище з освітою в Дунайському війську стало поліпшуватись з кінця 50-х років. Предмети, що викладалися в станичних школах, не давали вищої освіти. Бажаючи надати її своїм дітям, віддавали їх на виховання в казенні та приватні навчальні заклади Бессарабської області. Більшість офіцерів через бідність не в змозі були утримувати своїх дітей за межами війська і області, тому Військове керівництво добилось відкриття для Новоросійського війська 6 вакансій в московських кадетських корпусах.

Проте, цього теж було недостатньо. Через погане та незадовільне влаштування шкіл потрібно було поліпшити навчальну частину війська. Подана в "Положенні про Дунайське військо" програма для учнів відстала від тогочасних вимог. Наказний отаман І. Є. Гангардт дізнався, що

програма, котра прийнята для військового училища, в інших козацьких військах використовувалася лише в парафіяльних школах. За вказівкою Попечителя Одеського навчального округу І. Є. Гангардт склав проект програми для військового та станичних училищ. Проект передбачав заведення військового училища для дітей офіцерів, а також більш здібних дітей нижніх чинів на 100 учнів. Воно складалось з трьох класів. В училищі передбачалося викладання таких предметів: закон Божий, російська мова, арифметика, геометрія, географія, коротка загальна та російська історія; чистопис, креслення та малювання; у вільний час — гімнастика, верхова їзда, плавання, стрільба по цілі, присутність при навчанні піхоти та кавалерії. Предмети узгоджувались з програмою Акерманського повітового училища. Вступники повинні бути віком від 8 до 13 років. Навчання тривало весь рік, а канікули — з 25 червня до 1 серпня. Здібні учні після закінчення навчання могли прийматися до вищих військово-навчальних та цивільних закладів за рахунок казни.

Для зручності початкової освіти дітей в ст. Миколаївка-Новоросійська, Волонтирівка, Акмангіт та Старокозачя започатковувались однокласні парафіяльні училища (на базі шкіл). Вони утримувались за рахунок станиць і хуторів. В них навчались хлопці з 8 років та дівчата не старше 11. Їх навчали читати та писати, арифметиці, правилам військового мистецтва, необхідним для козацької служби. Навчання тривало не менше 7 місяців.

В усіх випадках, що не роз'яснювались в проекті, військова та станичні училища керувались правилами: перше — повітових училищ, останні — парафіяльних.

Проект І. Є. Гангардта був затвержений і в 1861 році відкрили 4 парафіяльних училища в зазначених станицях і військова училище в м. Акерман, до побудови його в ст. Миколаївці-Новоросійській¹⁵.

Військова училище розміщувалось в приватному будинку. За переписом 1862 року в ньому було 37 учнів. Для зручності учні військового училища відвідували по-

вітове училище і навпаки. Викладачі у військовому училищі були тіж самі, що і в повітовому. Інспектуючий в 1863 році Одеський навчальний округ таємний радник Постельс відмічав, що найбільш його вразила бібліотека військового училища. Це зібрання літератури та наглядності привіз генерал-майор І. Є. Гангардт із-за кордону. Серед посібників — глобуси, астрономічні, географічні та топонімічні карти, геометричні моделі; картини з анатомії, зоології, ботаніки; моделі для малювання, креслення; картини з історії; мікроскопи, барометри, електричний телеграф тощо. Бібліотека складалась з найкращих на той час підручників, енциклопедій, періодичних видань російською та французькою мовами, що виписувалися місцевою громадою і залишались в училищі. Цими посібниками та бібліотекою могли користуватись учні повітового училища і мешканці міста. Для занять у вільний час були заведені теслярські, токарські, друкарські верстати, літографні належності для палітурної справи. Учні займалися гімнастикою, фехтуванням. Гангардт висловлював думки об'єднати два училища та підняти їх на ступінь прогімназії¹⁶. Однак цього не сталося. З 1864 року через бідність та незмогу батьків виховувати дітей на відстані, військове училище переводилось до ст. Миколаївки-Новоросійської. Це давало змогу навчати більшу кількість дітей та зняти з козаків податок на утримання училища. В 1865-1866 роках училище мало 4 викладача та 34 учня. Завідувати училищем призначався вчитель російської мови, історії та малювання титулярний радник П. А. Гапонов, вчителем математики — М. П. Марченко; географії та чистописання — колезький регістратор Г. Г. Победа; закону Божого — священник В. Завойчинський¹⁷. Предмети військового мистецтва, креслення викладали чиновники з Військового правління.

В станичних парафіяльних училищах, які знаходились при станичних правліннях, в 1862 році було 162 учня, із них 154 хлопця та 8 дівчат. Посаду вчителя в ст. Волонтирівка з 1864 року займав Г. Я. Обуховський. Цікаво, що

він був з козаків, які навчались у військовому училищі, після закінчення склав іспит до Кишинівської гімназії¹⁸.

Вищу освіту діти військових чиновників отримували в Московських кадетських корпусах. Серед них був сотник М. Томачинський. В 1866 році навчання в Московських кадетських корпусах замінялось на навчання в Володимирській Київській військовій гімназії.

На 1869 рік в училищах та школах Новоросійського війська було 211 учнів і 11 викладачів. Крім того, навчалось у вищих учбових закладах 9 осіб: в Київській Володимирській військовій гімназії, в Полтавській військовій гімназії (за військовий рахунок), в Кишинівському прибутку Духовних дівиць (за власний кошт), в Одеському інституті Благородних дівиць і Одеському училищі глухонімих (від казни)¹⁹.

Після ліквідації війська училище було передано до Міністерства народної освіти, а станичні училища — завідувачим початковими народними училищами.

Вже в 1871 році в Миколаївці-Новоросійській на базі військового та станичного училищ відкрились вчительська семінарія та двокласне училище, в інших станицях залишились народні школи²⁰.

Однак, і в 70-х роках навчання в колишніх станицях знаходилось не в найкращому стані. Як зазначав О. Бур'янов серед мешканців Волонтирівки "є чимало грамотних, але вмючих розуміти те, що їм кажуть про віру та мораль мало, вони складають лише 1/7 частину всього населення. Все це через те, що батьки до потреб школи і шкільних занять дітей своїх... завжди були байдужими і не чутливими"²¹.

Церква. Переважна більшість козаків сповідувала православ'я. Перші церкви побудовані в ст. Акмангіт, Михайлівка, Волонтирівка. В перших двох кам'яні, в останній — чамурова. Цікаво, що в Акмангіті, ще до побудови церкви задунайські запорожці та усть-дунайські козаки, які оселились там, обрали в 1820 році священиком Івана Бобиря, який раніше був в "армейському духовенстві"²².

В 1833 році козаки ст. Старокозачя зібрали кошти на будівельний матеріал для побудови церкви. План церкви з дзвоницею складався під керівництвом одеського архітектора Торичеллі²³. Однак, справа з побудовою затягувалась, і молитовний будинок в ст. Старокозачій відкрили в 1840 році. В цьому ж році військовий архітектор Воронков склав плани молитовних будинків в хут. Фараонівка і ст. Каїри, куди призначались священниками в першу з ст. Волонтирівка — Йосип Савва, а в Каїри з с. Чимішлії — Георгій Заведей. В Фараонівці церква була кам'яна в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці, богослужіння в ній велось частково церковно-слов'янською, частково молдавською мовами²⁴.

У вересні 1856 року в ст. Миколаївка-Новоросійська був освячений храм в ім'я Миколи-Чудотворця. Головний військовий образ для церкви замовлено в С.-Петербурзі²⁵. (Сьогодні зображення головного військового образу можна побачити в: Памятная книга Новороссийского казачьего войска. Рукопись // ОДНБ ім. М. Горького. — ВР. — Ркп. 736.). Відсвяткувати освячення запросили гостей із Одеси та всього Акерманського повіту. Відбувся церковний парад, в якому приймали участь по сотні козаків від кожного полку зі штандартами, піші команди волонтерів, ракетна команда дунайців. Після освячення храму відбулися гуляння, обід, фейерверк та концерт²⁶.

Таким чином, в 1859 році в війську нараховувалось 6 церков і молитовних будинків православних та 1 єврейська синагога, що знаходилась в ст. Миколаївка-Новоросійська.

Станичні причти підпорядковувались Кишинівській єпархії та наділялися землею з військового юрта. В 1860 році вони отримали по 100 десятин землі кожний (загалом 700 дес.) та утримання від держави (144 крб. сріблом). Крім того, за розрахунками духовенства, кожна парафія в середньому за "совершаемые требы" щорічно отримувала 150 крб. сріблом²⁷. На кінець 60-х років церкви чи молитовні будинки були в усіх станицях війська.

Слід відзначити, що згідно з офіційними даними, церкви та молитовні будинки в "ветхом состояни"²⁸. З кінця

50-х років почалась перебудова церков в Каїрах, Волонтирівці та Михайлівці. В ст. Михайлівці церкву закрили і розпочали побудову нового храму Св. Архангела Михайла, що закінчилась в 1862 році.

У ст. Волонтирівка замість старої церкви, яка “була схожа на бідну, дерев’яну хату — чотирикутна, саженив 8 довжиною та 4 завширшки, покрита очеретом, з 4-ма маленькими вікнами, входом головним одним” — писав священник Олександр Бур’янов, в 1860 році заклали нову кам’яну на 350 осіб. Закінчена її будова в листопаді 1862 року. На мармуровій дошці у стіні був напис: “Року від Різдва Христова 1860 квітня в 23 день... закладено цей храм на честь Св. Великомученика і Георгія Победоносця Бессарабської області Акерманського повіту, в ст. Волонтирівка Новоросійського козацького війська. Будівник, архітектор колезький радник Шашин”. У церкві знаходилась запрестольна ікона роботи одеського митця Пономаренка, Євангеліє на престольне молдавською мовою, оброблене сріблом (робота волонтирівського майстра грека Петра Трифоновича), зберігалися військові прапори, бунчук тощо²⁹.

Етнографічна розвідка, здійснена автором у вересні 1997 року до цієї станиці, показала, що в ст. Волонтирівка зберігається олтар старої дерев’яної церкви, а побудована в 1860-1862 роках залишилась в дуже доброму стані. Військові прапори та бунчук зберігались тут до 60-х років ХХ ст., а потім передані до музеїв Москви, Ізмаїла і подальша доля їх невідома. Біля церкви залишились поховання ієрея Олександра Бур’янова (1830-1886), військових чиновників — військового старшини Василя Діанова (1823-1889), Микити Андрієвського (1842-1875) та Івана Толмачевського (29. 05. 1813 — 17. 02. 1880).

Традиції та звичаї. Дунайське військо сформувалось з досить різнорідних, як в етнічному, так і в побутовому плані елементів.

Всі вони мали свої неповторні культурно-побудові традиції. Характерні риси давніх козацьких звичаїв принесли

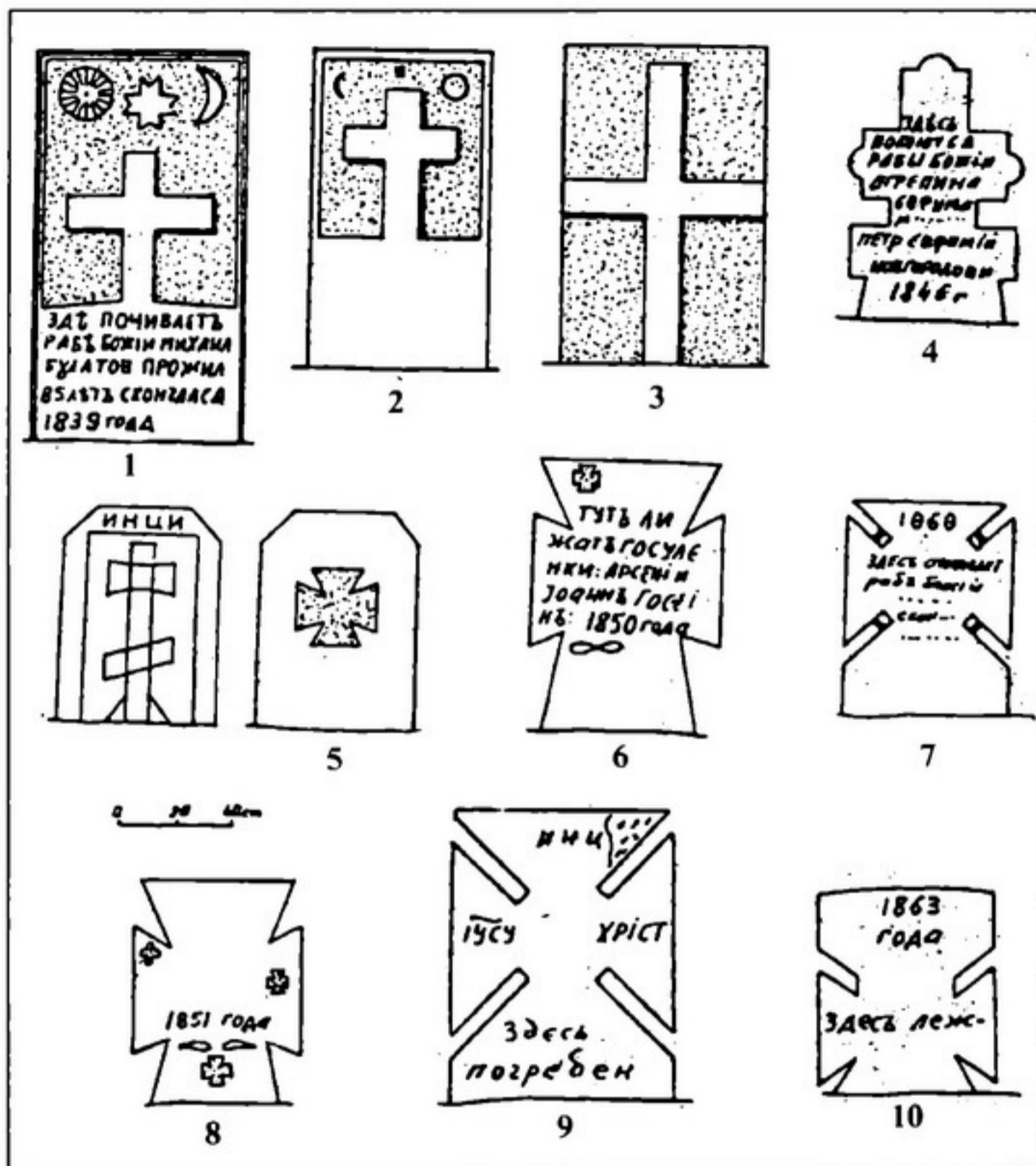
з собою у військо їх нащадки. Вказують на це, перш за все, прізвища мешканців війська — Яків Сточний, Дмитро Борщ, Павло Чуприна, Яків Сніжок, Юхим Швачка, Захарій Мотузка, Пилип Пробійголова, Григорій Остроух, Марко Товстоног, Григорій Рябокінь, Іван Дуброва, Григорій Сокіл, Сава Порохня, Олексій Вітер, Григорій Святий, Гнат Палата та інші³⁰. Адже загально відомо, що прийом у Наддніпрянську і Задунайську Січ, нерідко призводив до зміни прізвищ, чимало з яких були гумористичними та чудернацькими. Пов'язували дунайців з козацьким минулим і запорозькі зачіски, довгі вуса та зовнішній вигляд. Небажання станичників позбутися цих звичок дуже непокоїло військову адміністрацію. Ця “турбота” викликала спеціальний наказ про обов'язкове підстригання волосся за “руським простонародним обычаем в кружок, усы не ниже рта”³¹.

Домобудівництво в станицях війська підтверджує наявність елементів своєрідного козацького стилю³². Прослідковується неперервність запорозьких звичаїв, збережених дунайцями і в намогильних хрестах. Форми цих кам'яних свідків давнини продовжували козацьку традицію кінця XVIII ст. і до сьогодні збереглися в колишніх станицях³³ (див. малюнок 9. 1).

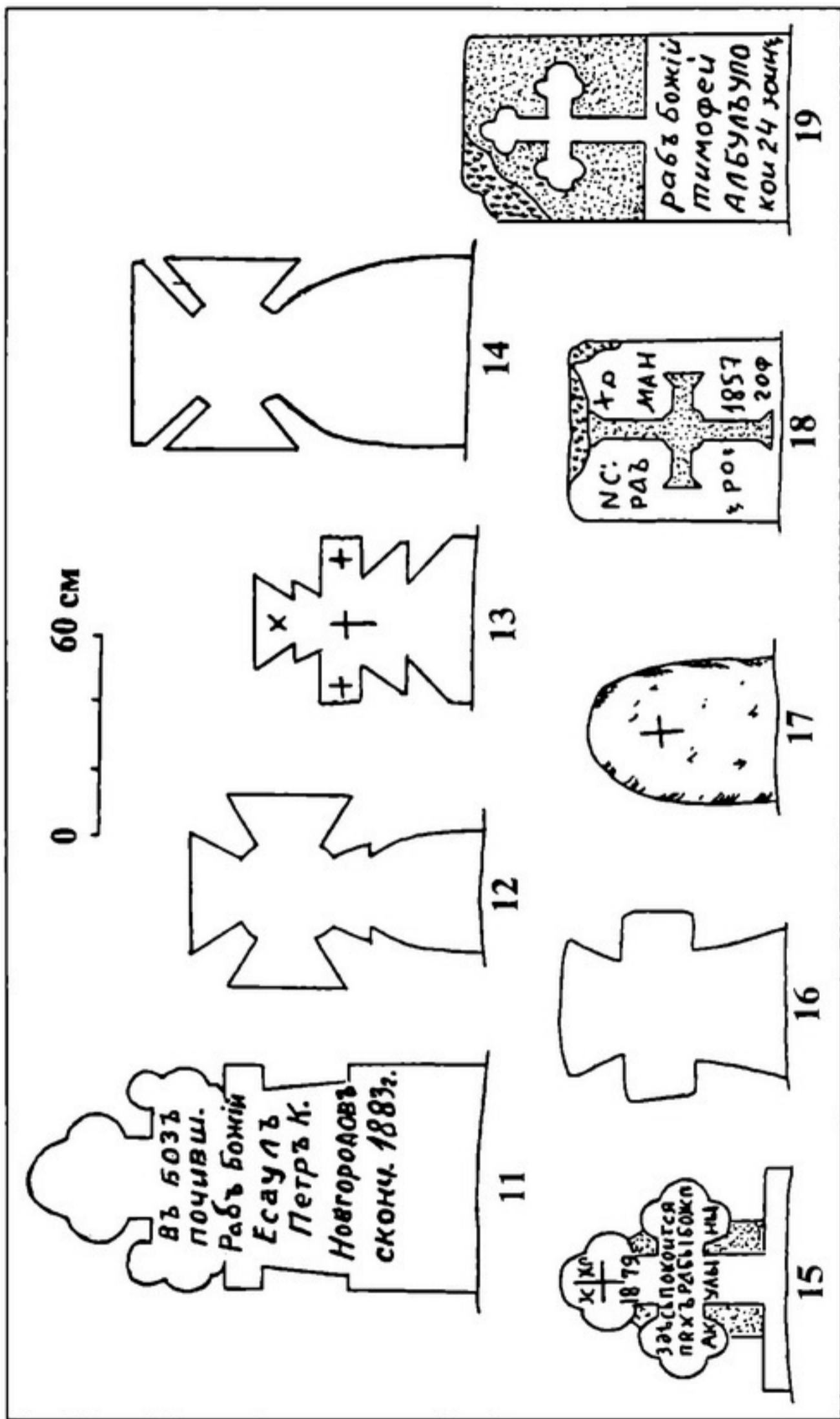
Слід відзначити, що у війську відбувався процес поступового переселення козаків різних національних груп з однієї станиці в інші. Військове правління сприяло цьому. Переселення створювало можливості для передачі характерних для окремих груп населення традицій козацького життя і військових звичаїв, досвіду найбільш раціонального ведення господарства, зближення козаків різних національностей. Цьому сприяла і їх спільна служба.

Наказний отаман війська С. Т. Василевський писав: “незважаючи на те, що верстви Дунайського козацтва різноплеменні треба зазначити на користь в їх нравах: працьовитості та сталості. Більша частина людей їх — малоросіяни, працездатності яких почали наслідувати козаки молдавани, греки і серби”³⁴.

Певне значення для створення спільного підґрунтя куль-

Мал. 9. 1 — Намогильні пам'ятники колишніх станиць Дунайського козацького війська: 1-6, 8-10 — Акмангіт (Білолісся); 7 — Байрамча (Миколаївка-Новоросійська);

Мал. 9. 1 — Памогильні пам'ятники колишніх станиць Дунайського козацького війська: 11-14 — Старокозація; 15-19 — Волонтирівка

турнопобутових звичаїв мала російська мова. У побуті козаки розмовляли переважно українською, молдавською, циганською мовами. Що ж стосується російської мови, то вона була офіційна для адміністрації, як в станицях, так і у військовій службі. Тому знання російської мови беззастежено вимагалось від козаків для відбування служби. Військове правління вживало для її поширення спеціальні заходи. Так, наказний отаман генерал-майор С. Т. Василевський запросив до найбільш багатонаціональної ст. Волонтирівки священика з Володимирської губернії О. Оранського, щоб той відкрив для козацьких дітей школу “на суто російському діалекті”.

Зазначене вище помітно впливало на виникнення певних традицій усіх національних груп і створювало сприятливі умови для постійних контактів, зокрема змішаних шлюбів.

Що стосується шлюбів, то в станицях часто користувалися звичаєм, коли молодий викрадав наречену в разі відмови батьків погодитись на їх весілля. Церква всіма заходами намагалася запобігти таким фактам³⁵. Так виникла ціла справа у Військовому правлінні про незаконне життя козака ст. Михайлівка І. Голиця з М. Болазановою. Церква наклала на них епітім'ю на 7 років і одружила³⁶.

Певні культурно-побутові звичаї окремих національних груп впливали на інші групи. Так, деякі з варіантів церковних свят були запозичені в українців та поляків. Українські пісні, щедрування, колядування поширилися й в інших неукраїнських станицях війська:

*Як стояла береза посеред двора,
То не береза, то — Божа роса,
Замитайте двори, застилайте столы, щедрий вечер
Да печите колачи с ярой пшеници, щедрий вечер
Бо придут гости, да не сподиваны;
Просим мати с нами вечеряти.*

(Щедрівка ст. Волонтирівка. 1877 рік) ³⁷.

Церковні обряди перемішувалися з народними віруваннями та забобонами. Так, мешканці війська відзначали свято

мавок, свято Івана Купала³⁸. Серед мешканців були знахарі, ті хто лікував людей і тварин травами та корінням рослин.

Схожі культурно-побутові звичаї у війську можна знайти серед українського, російського, молдавського, сербського, грецького, болгарського населення. Втім, надзвичайно істотно різнилася циганська частина козацтва, яка за виключенням військової служби, майже не мала нічого спільного в побуті з іншими групами населення. Сучасник зазначив, що “якщо б залишити циган-козаків деякий час без нагляду та надати їм свободу діяти за своїми схильностями, то вони проміняли б свої господарства на кочове життя та легку працю. Навіть військова служба не викоренить в циганах природних схильностей і хоча в полках вони бувають досить непоганими козаками, але повертаючись додому швидко засвоюють старі звичаї та прихильності до лінощів і бродяжництва. Проїжджаючи влітку по станицях, можна побачити багато наметів в циганських подвір'ях та на гарманах, куди вони переселяються із хат родинами навесні і залишаються до того часу, коли холод загонить назад”³⁹.

Розповідаючи про життя у війську, не можна обійти поширене серед козаків пияцтво. О. Бур'янов писав, що пристрасть до розгулу та пияцтва у станичників “є пристрасть видатна. Усі домашні розваги та свята супроводжуються великими пиятиками”. Цю схильність, як ваду парафіян, відмічав і священник хут. Фараонівка І. Юсипенко. За 10 років, з 1848 по 1858, у війську під судом за пияцтво знаходилось 22 особи⁴⁰.

Сумісне мешкання, спільна трудова діяльність сприяли постійним контактам різних груп військового населення, їх взаємовпливам у побуті, звичаях, культурних традиціях.

Один із істориків Дунайського козацького війська П. Т. Коломойцев зазначав: “Уся ця різнорідна суміш з часом призвичаїлася до свого становища, місцевого способу життя і злилася із звичаями і вдачею мешканців Бессарабії”⁴¹.

* * *

Дунайське військо стало останнім козацьким військом на терені сучасної України. Воно відіграло значну роль в заселенні та економічному освоєнні регіону, лишило українському народу героїчну військову славу, патріотизм, любов до волі й Батьківщини, взаємодопомогу.

Ще й досі в степових селах Одещини Старокозачому, Миколаївці-Новоросійській, Білоліссі та інших можна почути легенди, перекази, пісні про Задунайську Січ, дунайських козаків, про звитяжну мужність і нелегку долю прадідів, що боронили від чужинців і освоювали дунайські гирла та цілинний Буджак. Та це й не дивно. Живуть і працюють тут чимало спадкоємців тих давніх козацьких традицій, які пройшли крізь століття, підтверджуючи — “Козацькому роду нема переводу!”.

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ДАОО	— Державний архів Одеської області
УАН	— Українська Академія Наук
РДВІА	— Російський державний військово-історичний архів
НА РМ	— Національний архів Республіки Молдова
ЦДІА України	— Центральний державний історичний архів України в м. Києві
ПСЗ.ІІ.	— Полное собрание законов Российской империи. Собрание II
ФДАОО в Ізмаїлі	— Філія Державного архіву Одеської області в м. Ізмаїлі
ЗБОСК	— Записки Бессарабского областного статистического комитета
ОДНБ	— Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького
ЗООИД	— Записки Одесского общества истории и древностей

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

Вступ

1. Голобуцкий В. А. Черноморское казачество. — К., 1956. — С. 3.
2. Кондратович Ф. Задунайская Сечь (в местных воспоминаниях и рассказах) // Киевская старина. — 1883. — № 1, 2, 4; Короленко П. Азовцы // Там само. — 1891. — № 7, 8; Рудковский А. Сведения о Бугских козаках // Там само. — 1882. — № 4; Скальковский А.О. История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского. — О., 1885-86. — Т.1-3; Голобуцкий В. О. Чорноморське козацтво за Бугом // Наукові Записки Інституту історії АН УРСР. — К., 1952. — Т.4; Голобуцкий В. А. Черноморское казачество. — К., 1956; Бачинский А.Д. Народная колонизация придунайских степей в XVIII-нач.XIX ст. Дис. ... канд. истор. наук. — О., 1969; Хиони И.А. Бугские казаки и их борьба против феодально-крепостнического гнета (последняя четверть XVIII-первая четверть XIX вв.). Дис. ... канд. истор. наук. — О., 1974; Бачинський А.Д. Січ Задунайська. 1775-1828. — О., 1994; Його ж. Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо: 1806-1807 рр. // Історичне краєзнавство Одещини. Зб. матеріалів. — О., 1993. — Вип. 4. — С. 23-27; Бачинський А. Д., Бачинська О.А. Козацтво на Півдні України. 1775-1869. — О., 1995; Бойко А.В., Маленко Л. М. Матеріали до історії Азовського козачого війська. — Запоріжжя, 1995; Маленко Л.М. Азовське козацьке військо. 1828-1866 рр.: Дис. ... канд. істор. наук. — Запоріжжя, 1997; Шиян Р. Козацтво Південної України в останній чверті XVIII ст. — Запоріжжя, 1998.
3. Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. — 1-е изд. — О. — 1841; 2-е изд. — О., 1867 — 4.3, гл. 7. — С. 207-255; 3-е изд. — О. 1885-1886. — 4.3, гл. 7. — С. 246-247.
4. Скальковский А. Источические сведения об азовских и дунайских казаках // Русский инвалид. — 1847. — № 217, 219, 236; Архів Спб ФІРІ РАН, ф. 200, оп. 2, спр. 91, арк. 1-7. А.С. Двадцятипятилетие Дунайского казачьего войска // Одесский вестник. — 1853. — № 131.

5. Столетие Военного Министерства. — С.Пб., 1902. — Т.ХІ. — Ч.1.; Военная энциклопедия. — С.Пб., 1910. — Т.ІХ. — С. 241; Казачьи войска. Хроника. — С.Пб., 1912. — Репринт. — 1992. — С. 18.
6. Кишиневские епархиальные ведомости. — 1877. — № 6, 13-21.
7. Там само. — 1913. — № 1. — С. 11-15.
8. Загоруйко В.А. По страницам истории Одессы и Одесщины. — О., 1957. — Вып. 1; Бачинський А.Д., Хрептулов А.В. Старокозаче // Історія міст і сіл Української РСР: Одеська область. — К., 1969. — С. 301.
9. Анцупов И.А. Аграрные отношения на юге Бессарабии: 1812-1870 гг. — Кишинев, 1978.
10. ПСЗ.П. — 1844. — Т.ХІХ. — С.Пб., 1845. — № 18526; — Прилож. к № 18526; — 1868. — Т.ХLІІІ. — С.Пб., 1869. — № 46506.
11. Дараган М. Военно-статистическое обозрение Бессарабской области. — С.Пб., 1849; Защук А. Бессарабская область. // Материалы для географии и статистики России. — С.Пб., 1862-1863. — Ч.1-2; Його ж. Военное обозрение Бессарабской области. // Материалы для военной географии и военной статистики России. — С.Пб., 1863.
12. История Молдавии: Документы и материалы. — Т.ІІІ: Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии: 1812-1861 гг. Сб. документов и материалов. — Кишинев, 1969. — Ч.2.

Розділ перший

1. Бачинський А. Січ Задунайська: 1775-1828. — О., 1994 — С. 6-17, 39.
2. Рудковский А. Сведения о Бугских козаках // Киевская старина. — 1882. — Т.4. — С. 389.
3. Бачинский А. Д. Народная колонизация Придунайских степей в XVIII — начале XIX ст. Дис... канд. ист. наук./Одес. гос. ун-т. — О., 1969. — С. 270-271.
4. Там само. — С. 271-272.
5. Бачинський А. Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо. 1806-1807 рр. // Історичне краєзнавство Одещини. Зб. матеріалів. — О., 1993. — Вип.4. — С. 23-27.

6. Див.: Рябінін-Скляревський О. З життя Задунайської Січі // Україна. — 1929. — № 5-6.
7. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 15 за 1817 р., арк. 76-77, 83-83 зв.
8. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 38, арк. 3-16.
9. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 15 за 1817 р., арк. 2-21, 115-116.
10. Там само, арк. 199-199 зв., 206 зв.; Рябінін-Скляревський О. Задунайська Січ в народних переказах і письменстві // Науковий збірник УАН. — К., 1928. — Т. 27. — С. 112, 115, 118.
*Дракул — з молд. чорт.
11. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 15 за 1817 р., арк. 4, 30-31, 47-47 зв., 92.
12. Там само, арк. 75-75 зв., 86-88, 104-107, 183 зв.
13. Там само, спр. 11 за 1825 р., арк. 93-103, 178.
14. Там само, спр. 15 за 1817 р., арк. 76-77 зв., 80, 173-178.
15. РДВІА, ф. 395, оп. 135, спр. 133, арк. 70.
16. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 15 за 1817 р., арк. 127-129, 206-207; Корнилович С. Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака. — Аккерман, 1899. — С. 457. В Истории городов и сел Украинской ССР. Одесская область — К., 1978 — дата заснування сіл Дракулі, Акмангіт, Ново-Покровка помилково визначена: Дракулі — 1805 р. (С. 504); Акмангіт — 1807 р. (С. 771); Ново-Покровка — 1812 р. (С. 460). Частина задунайців с. Ново-Покровка увійшли до складу Дунайського війська (150 осіб). (Див.: Скальковский А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. — О., 1848. — С. 86.; РДВІА, ф. 395, оп. 135, спр. 133, арк. 95.)
17. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 15 за 1817 р., арк. 181.
18. НА РМ, ф. 454, оп. 1, спр. 1, арк. 94 зв.
19. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 15 за 1817 р., арк. 179-207, 240; спр. 11 за 1825 р., арк. 212; НА РМ, ф. 454, оп. 1, спр. 2, арк. 1.
20. Кондратович Ф. Задунайская Сечь: по местным воспоминаниям и рассказам // Киевская старина. — 1883. — № 2. — С. 273.
21. Скальковский А. А. История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского. — О., 1885-1886. — С. 229; ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 11 за 1825 р., арк. 135-142.
22. НА РМ, ф. 454, оп. 1, спр. 1, арк. 97.

23. ПСЗ.ІІ. — Т.ІІ. — 1827. — С.Пб., 1830. — № 913.
24. НА РМ, ф. 454, оп. 1, спр. 1, арк. 59, 76, 121.
25. РДВІА, ф. ВУА, спр. 997, арк. 50-51.
26. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 11 за 1825 р., арк. 323-324 зв.
27. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 14 за 1828 р., арк. 80 зв.; оп. 218, спр. 9 за 1828 р., арк. 143. У травні 1828 року відбувся перехід задунайських запорожців на чолі з отаманом Йосипом Гладким до Росії. З них був сформований інший Дунайський козацький полк, що брав участь у російсько-турецькій війні 1828-1829 років. У 1831 році він був оселений в Олександрівському повіті Катеринославської губернії, де утворив Азовське козацьке військо. Див.: Маленко Л. М. Азовське козацьке військо. 1828-1866 рр. Автореферат дис. ... канд. іст. наук / Запорізький держ. ун-т. — Запоріжжя, 1997. — С. 8-10. В книзі В. А. Загоруйко. По страницам истории Одессы и Одесщины. — С. 44. помилково зазначено, що Дунайське козацьке військо було сформоване з задунайців Й. Гладкого.
28. Защук А. Военное обозрение Бессарабской области. — С. 156.
29. ДАОО, ф. 1, оп. 218, спр. 9 за 1828 р., арк. 18; оп. 214, спр. 1, ч. 1 за 1828 р., арк. 251 зв.; ЦДІА України, ф. 245, оп. 3, спр. 1, арк. 3.
30. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 1, ч. 1 за 1828 р., арк. 427 зв., 222; оп. 218, спр. 9 за 1828 р., арк. 143, 216-216.
31. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 1, ч. 1 за 1828 р., арк. 33-34, 63; спр. 9 за 1828 р., арк. 1; спр. 8 за 1831 р., арк. 85.
- ** Волонтер — доброволець.
32. Напередодні російсько-турецької війни 1806-1812 рр. російське командування, як і в попередніх війнах з Туреччиною II половини XVIII, почало формувати добровольчі відділи та полки з представників народів Балканського півострова, Молдавії та Волощини. Волонтерські полки формувались з двома засадами. Добровольці, які приймали російське підданство, після війни одержували права на землі та звільнялись від земських повинностей, вони зараховувались до російської армії на положенні козаків та офіцерів Бузького козацького війська. Волонтери, які не приймали підданство, отримували платню в розмірі "арнаутських" (добровольчих) команд.

Після вступу російських військ в Дунайські князівства, тут почали формувати 6 молдавських волонтерських полків під командуванням наказного отамана Бузького козацького війська підполковника М. Кантакузіна і вільний дворянський полк поміщика Корбе. До їх складу увійшли добровольці з молдаван, сербів, волохів, болгар, греків, албанців.

У серпні 1807 року було заключено Слободзейське перемир'я і волонтерські полки були розформовані в зв'язку з великими витратами на них. Проте, волонтери й далі служили при російській армії, про що свідчать видані їм атестати, зокрема в Болгарському земському війську. (Див.: Гросул Я.С., Даниленко Р.В. К вопросу об участии волонтеров из Дунайских княжеств в русско-турецкой войне 1806-1812 гг. // Известия Молдавского филиала АН СССР. — Кишинев, 1961. — Т.2. — С. 5-8, 11; Петров А. Война России с Турцией 1806-1812. — С.Пб., 1885. — Т.1. — С. 391-392; Поглубко К. А. В борьбе ковалось братство. — Кишинев, 1975. — С. 6-8; Грек И. Ф. О проектах планов устройства выходцев из-за Дуная на положении казачьих войск на юге России в конце XVIII — начале XIX ст. // Известия АН Молдавской ССР. Серия общественных наук. — Кишинев, 1979. — Вып. 3. — С. 49-50; ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 22 за 1824 р., арк. 69-85 зв.).

33. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 22 за 1824 р., арк. 1-7.

34. Там само, арк. 225-226.

35. Там само, арк. 98-118, 118-123, 211, 248-249.

36. ПСЗ.ІІ. — Т.ІІ. — 1827. — С.Пб., 1830. — № 913.

37. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 22 за 1824 р., арк. 173.

38. Там само, оп. 218, спр. 9 за 1828 р., арк. 53-54.

*** Етерісти — представники таємної грецької організації "Філікі Етерія" (Товариство друзів), метою якої було визволення Греції з-під гніту Османської імперії.

39. ДАОО, ф. 1, оп. 218, спр. 9 за 1828 р., арк. 122.

40. Кабузан В.М. Народонаселение Бессарабской области и Левобережных районов Приднестровья: конец XVIII — первая половина XIX в. — Кишинев, 1974. — С. 32.

41. Анцупов И.А. Государственная деревня Бессарабии в XIX в. — Кишинев, 1966. — С. 27-29.

42. ФДАОО в Ізмаїлі, ф 755, оп. 1, спр. 18, арк. 23-23 зв.

43. ПСЗ.ІІ. — Т.ХІ. — 1836. — С.Пб., 1837. — № 9459.
44. ДАОО, ф.1, оп. 214, спр. 21 за 1823 р., арк. 27-28. В кн. И.В.Табак. Русское население Молдавии: численность, расселение, межэтнические связи. — Кишинев, 1990. — С. 27 на підставі того, що в 1924 р. Михайлівка була в Бендерському повіті вважає, що це село в сучасному Чимішлійському районі Республіки Молдова. Втім, після реформи 1828 р. Михайлівка перейшла до Акерманського повіту (див. Повідомлення акерманського справника подане нижче) і тепер є в Саратовському районі Одеської області. Що ж до іншої Михайлівки, що також була в Бендерському повіті, то вона є в Чимішлійському районі Молдови і відома ще з 1820 р. (Советская Молдавия: Краткая энциклопедия. — Кишинев, 1982. — С. 384.
45. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 5 за 1829 р., арк. 173-174.
46. Там само, спр. 6 за 1832 р., арк. 43.
47. Там само, спр. 5 за 1829 р., арк. 189-192.
48. Там само, ф. 1, оп. 214, спр. 1, ч. 1 за 1828 р., арк. 356-356 зв.; оп. 218, спр. 8 за 1831 р., арк. 70; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 85-85 зв.; спр. 8, арк. 37.
49. ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 5-9; ПСЗ.ІІ. — 1836. — С.Пб., 1837. — Т.ІХ. — № 9459; Упорядники книги "Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии. 1812-1861 гг. Сб. документов. — Ч. 2 // История Молдавии: Документы и материалы. — Кишинев, 1969. — Т.ІІІ. — С. 610 помилково віднесли до 1832 року приєднання сіл відставних солдатів до Дунайського війська.
50. ПСЗ.ІІ. — Т.ХІІІ. — 1838. — С.Пб., 1839. — № 11714.
51. Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 608.
52. Зеленчук В.С. Население Бессарабии и Приднестровья в ХІХ в.: Этнические и социально-демографические процессы. — Кишинев, 1979. — С. 214.
53. Егунов А. О цыганах в Бессарабии // ЗБОСК. — Кишинев, 1864. — Т.1. — С. 115-116.
54. Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 169-170.
55. Анцупов И.А. Государственная деревня.... — С. 42-43.
56. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 20, арк. 104, 278; В довіднику "Казачьи войска. Хроника". — С. 18 помилково віднесено зарахування коронних циган до Дунайського війська

- в серпні 1836 року. На цей час було лише передано частину незаселеної землі з селищ Фараонівка і Каїри. (Див. ПСЗ.ІІ. — 1836. — С.Пб., 1837. — Т.ХІ. — № 8883).
57. ДАОО, ф. 1, оп. 218, спр. 4 за 1841 р., арк. 12, 19-20; оп. 214, спр. 1, ч. 1 за 1828 р., арк. 195.
 58. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 87.
 59. НА РМ, ф. 2, оп. 1, спр. 2163, арк. 35; ДАОО, ф. 1, оп. 218, спр. 4 за 1831 р., арк. 12, 19-20, 42; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 29, арк. 1-5; спр. 60, арк. 25.
 60. ПСЗ.ІІ. — Т.ХХХ. — 1855. — С.Пб., 1856. — № 29360.
 61. Защук А. Военное обозрение... . — С. 166.
 62. Иванов И. Краткий очерк болгарских колоний в Бессарабии // ЗБОСК. — Т.1. — С. 51; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 157, арк. 35, 111, 112.
 63. Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 144.
 64. ЦДІА України, ф. 245, оп. 2, спр. 10, арк. 362.

Розділ другий

1. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 83-97.
2. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 1. ч. 1 за 1828 р., арк. 233.
3. Зеленчук В.С. Население Бессарабии... — С. 111.
4. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 90.
5. ДАОО, ф. 1, оп. 218, спр. 8 за 1831 р., арк. 22-23.
6. НА РМ, ф. 2, оп. 1, спр. 2244, арк. 11-12.
7. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 18, арк. 62 зв.
8. Там само, спр. 39, арк. 88, 93; спр. 20, арк. 138, 174, 278.
9. Там само, спр. 166, арк. 61 зв. — 62 зв.; Егунов А. О цыганах в Бессарабии. — С. 118-119.
10. РДВІА, ф. 4л, спр. 87, арк. 57; Егунов А. О цыганах в Бессарабии. — С. 117; ЦДІА України, ф. 245, оп. 2, спр. 62, арк. 44, 112.
11. Защук А. Военное обозрение ... — С. 159. (Табл. 2).
12. Підраховано автором за даними табл. 2.1, 2.2; Бурьянов А. Историко-статистическое описание... . № 16. — С. 671-675.
13. Зеленчук В. С. Население Бессарабии — С. 107.
14. Підраховано автором за даними табл. 2.1.
15. Зеленчук В. С. Население Бессарабии — С. 107.
16. Підраховано автором за даними табл. 2.3.

17. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 2 за 1831, арк. 15.
18. Зеленчук В. С. Население Бессарабии... . — С. 109-110.
19. Підраховано автором за даними табл. 2.3.
20. Зеленчук В. С. Население Бессарабии... . — С. 113.
21. Підраховано автором за даними табл. 2.3.
22. Підраховано автором за даними табл. 2.3; Защук А. Военное обозрение ... — С. 161.
23. Скальковский А. А. Опыт статистического описания Новороссийского края — О., 1850. — Ч. 1. — С. 353.
24. Підраховано автором за даними табл. 2.3.
25. Зеленчук В. С. Население Бессарабии ... — С. 114.
26. Підраховано автором за даними табл. 2.3.
27. Табл. 2. 3; Кабузан В. М. Народонаселение... . — С. 61-62. (Прил. 2).
28. Підраховано автором за даними: Гросул Я. С., Будақ И. Г. Очерки истории... 1812 — 1861. — С. 56-57. (Табл. 2); Зеленчук В.С. Население Бессарабии... . — С. 100, 104. (Табл. 6) та дані табл. 2.1.
29. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 88.
30. РДВІА, ф. 4л, оп. 139, спр. 87, ч. 3, арк. 10.
31. Кабузан В. М. Народонаселение... . — С. 93-94. (Прил. 6).
32. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 22 за 1824, арк. 69-85, 116.
33. ДАОО, ф. 1, оп. 214, 2 за 1831 р., арк. 15.
34. ЦДІА України, ф. 245, оп. 3, спр. 32.
35. Підраховано автором за: Кабузан В. М. Народонаселение... . — С. 93-94. (Прил. 6).
36. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр.18, арк. 23-23 зв.
37. Там само, спр. 20, арк. 138, 174, 278.
38. Юсипенко И. Фараоновка, приход Аккерманского уезда // Кишиневские епархиальные ведомости. —1877. — № 6. — С. 253; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 93.
39. НА РМ, ф. 2, оп. 1, спр. 4332, арк. 4; спр. 6273, арк. 23.
40. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 22 за 1824 р., арк. 69-85.
41. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр.39, арк. 96; Поглубко К. А. През равнините към Балкана. — София, 1979. — С. 54.
42. НА РМ, ф. 2, оп. 1, спр. 2163, арк. 78-78 зв.
43. ЦДІА України, ф. 245, оп. 3, спр. 27.
44. Бурьянов А. Историко-статистическое описание церкви и прихода селения Волонтировки, бывшей казачьей станицы Ак-

- керманского уезда // Кишиневские епархиальные ведомости. — 1877. — № 16. — С. 675.
45. Гангардт И.Е., Губкин В.В. Новороссийское казачье войско в 1861 и 1862 гг. // ЗБОСК. — Кишинев, 1864. — Т.1. — С. 87.
- Положение крестьян и крестьянское движение... С. 447-453.
- * Мазили — привілейована верства населення Молдавії. Походження мали від молдавських бояр або господарів. З 1812 року зрівняна у правах з однодворцями. Однодворці — одна з привілейованих груп державних селян-землеробів.
- * Мокани — трансільванські молдавани, які займалися вирощуванням худоби на продаж у Австрію.
- * Улан — військовий з частин легкої кавалерії.
46. Бурьянов А. Историко-статистическое описание... . — № 13. — С. 536.
47. Дараган М. Военно-статистическое обозрение Бессарабской области. — С.Пб., 1849. — Т.2. — Ч.3. — Табл. 20.
48. Защук А. Военное обозрение... . — С. 161; Защук А. Статистика и этнография Бессарабской области // ЗООИД. — 1863. — Т.V. — Отд. 1. — С. 551; ЦДІА України, ф. 245, оп. 2, спр. 84, арк. 92; оп. 3, спр. 84, арк. 39-40.
49. Гангардт И.Е., Губкин В.В. Новороссийское казачье войско. — С. 87.

Розділ третій

1. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 1, ч. 1 за 1828 р., арк. 33-34, 63; оп. 218, спр. 9 за 1828 р., арк. 1-1 зв.; спр. 8 за 1831 р., арк. 85 зв.
2. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 1, ч. 1 за 1828 р., арк. 258-266; оп. 218, спр. 8 за 1831 р., арк. 85-87.
- * Положення — зібрання правил, що встановлювали права та обов'язки Військового правління і регулювали внутрішнє життя у війську.
3. Там само, спр. 2 за 1831 р., арк. 5-16.
4. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 117, арк. 7-8; ДАОО, ф. 1, оп. 218, спр. 4 за 1831 р., арк. 81; оп. 214, спр. 1, ч. 1 за 1828 р., арк. 458-460.
5. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 8, арк. 34-37.

6. РДВІА, ф. 4л, оп. 139, спр. 87, ч. 3, арк. 11 зв.
7. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 93 зв. — 94; ЦДІА України, ф. 245, оп. 3, спр. 5, арк. 1-3.
8. РДВІА, ф. 4л, оп. 138, спр. 87, арк. 24, 79-82, 85, 112; оп. 139, спр. 87, ч. 2, арк. 57 зв.
9. РДВІА, ф. 4л, оп. 138, спр. 87, арк. 69, 113, 136-137, 141-147, 172-174, 187; оп. 139, спр. 87, ч. 2, арк. 1-59.
10. Тут і далі див.: "Положение о Дунайском казачьем войске". // ПСЗ.ІІ. — Т.ХІХ. — 1844. — С.Пб., 1845. — № 18526.
 ** Асесор — (лат. — заседатель) особа, що наділена владою.
 ** Експедиція — відділ.
 ** Столоначальник — начальник відділення в установах, який займався спеціальним колом обов'язків.
 ** Екзекутор — чиновник господарської частини.
 ** Презус — назва голови військового суду до 1867 р.
 ** Аудитор — чиновник військового суду до 1867 р., який спостерігав за додержанням законів, виконанням військово-судових та слідчих справ.
 ** Пристав — начальник поліції невеликого адміністративного району. В нашому випадку — станиці або хутора.
11. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 98, арк. 195, 220 зв., 206; спр. 225, арк. 97 зв.
12. РДВІА, ф. 4л, оп. 138, спр. 87, арк. 280; ПСЗ. ІІ. — 1859. — С.Пб., 1860. — Т.ХХХІУ. — № 34535.
13. ПСЗ.ІІ. — Т.ХХХІІІ. — 1858. — С.Пб., 1860.— № 33530. — Прил. — С. 527.
14. ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 37-38.
15. ЦДІА України, ф. 245, оп. 2, спр. 63, арк. 1-4, 25-26, 30, 33, 44-47.
16. Столетие Военного Министерства. — Т.ХІ. — Ч.1. — С. 364-365; Исторический очерк деятельности военного управления в России в первое 25-летие царствования Александра ІІ. 1855-1880. — С.Пб., 1879. — Т.ІІІ. — С. 226.
17. ПСЗ.ІІ. —Т.ХLІІІ. — 1868. — С.Пб., 1869. — № 46506.
18. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 204, арк. 147-147 зв.
19. Там само, арк. 100, 133-135.

Розділ четвертий

1. ДАОО, ф. 1, оп. 218, спр. 9 за 1828 р., арк. 58-64 зв., 193.
Коломойцев П. Т. Новороссийское казачье войско // Кишиневские епархиальные ведомости. — 1913. — № 1. — С. 12.
* Штаб-офіцери — група старших офіцерських чинів в армії Російської імперії ХІХ ст.
* Обер-офіцери — група молодшого офіцерського складу в армії Російської імперії ХІХ ст.
Генеральська група — наказний отаман (генерал-лейтенант, генерал-майор).
Штаб-офіцери — військовий старшина (полковник, підполковник, майор).
Обер-офіцери — осавул, сотник, хорунжий (капітан, поручик, корнет, прапорщик).
Нижні чини — урядник, приказний, козак (фельдфебель, унтер-офіцер, єфрейтор, рядовий).
2. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 1, ч. 1 за 1828 р., арк. 22-22 зв.
3. Там само, оп. 218, спр. 9 за 1828 р., арк. 280.
4. Там само, оп. 214, спр. 1, ч. 1 за 1828 р., арк. 17, 458.
5. Там само, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 6.
6. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 86-87.
* Драбанти — в козацьких військах Російської імперії ХІХ ст. — офіційна назва казенної обслуги офіцерів.
* Зауряд-офіцери — в російській армії ХІХ ст. — військовослужбовець, який займав офіцерську посаду, але не мав офіцерського чину.
7. ПСЗ. II. — 1844. — С.Пб., 1845. — Т.ХІХ. — Прил. — С. 339.
В подальшому утримання чинів війська дещо змінювалось, див.:
ПСЗ. II. — 1846. — С.Пб., 1847. — Т.ХХІ. — № 20417; — 1855. — С.Пб., 1856. — Т.ХХХ. — № 29259; — 1857. — С.Пб., 1858. — Т.ХХХІІ. — № 32339; — 1858. — С.Пб., 1860. — Т.ХХХІІІ. — № 33509; — 1859. — С.Пб., 1860. — Т. ХХХІV. — № 34611, 34696.
8. Исторический очерк деятельности... . — Т. I. — С. 300.
9. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 117, арк. 5 зв. — 6.
10. ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 36-38. ПСЗ. II. — 1856. — С.Пб., 1857. — Т.ХХХ. — № 30711.

11. Памятная книга Новороссийского казачьего войска. 1858 г. Рукопись // ОДНБ ім М. Горького. — ВР. — РКП. 736. — С. 3 зв. — 6.
12. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 196, арк. 315-320. Исторический очерк деятельности... . — Т. I. — Прил. 24; — Т. III. — С. 281.
13. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 201, арк. 177 зв. — 178. Военно-статистический сборник. Россия. — С.Пб., 1871. — Вып. IV. — Отд. II. — С. 98.
14. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 95-95 зв.
 - ** Амуніція — сукупність предметів, що полегшували носіння зброї, боєприпасів, особистих речей та продовольства. За звичаєм сюди входили — ремені, речовий мішок (рюкзак), патронташ, чохли тощо. Кінська амуніція — речі упряжі, сідла в'ючних тварин.
 - ** Цейхгауз — складське приміщення в армії.
 - ** Обшляг — одворот (вилога) на кінці рукава, а також взагалі нижня пришивна частина рукава.
 - ** Лямівка — обшиття, по краях одержі, кант.
 - ** Чекмінь — верхня чоловіча одержа типу казакіна. Казакін — полукафтан на крЮчках зі стоячим коміром та зборками позаду.
 - ** Галун — нашивка з золотої чи срібної тасьми на формі.
 - ** Темляк — зігнута навпіл тасьма (нитяна, шкіряна або з галуна) із китицею на кінці, носилася на рукоятці.
15. Коломойцев П.Т. Новороссийское казачье войско. — С. 12. РДВІА, ф. 395, оп. 135, спр. 133, арк. 100, 112-114, 118.
16. РДВІА, ф. 4л, оп. 138, спр. 87, арк. 64-65; оп. 139, спр. 87, ч. 3, арк. 6-6 зв. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 95-95 зв.
17. Защук А. Военное обозрение... . — С. 184-185.
18. Положение о Дунайском казачьем войске. — С. 848-849.
19. ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 25, 34. Защук А. Военное обозрение — С. 185; ЦДІА України, ф. 245, оп. 3, спр. 33, арк. 1-997, спр. 38, арк. 4-11.
20. ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 13-14, 22-23, 26.
21. Памятная книга Новороссийского казачьего войска. — С. 17 зв; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 196, арк. 315-317.

22. Свод военных постановлений. — С.Пб., 1838. — Ч.1., кн.2. — С. 494. ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 4 зв.
23. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 1, ч. 1 за 1828 р., арк. 137-138, 231-234, 261, 279-280, 333; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр.115, арк.7 зв.; РДВІА, ф. 395, оп. 135, спр. 133, арк. 130-131.
24. Коломойцев П.Т. Новороссийское казачье войско — С. 12.
25. ДАОО, ф. 1, оп. 218, спр. 4 за 1831 р., арк. 17, 44, 90. ПСЗ.ІІ. — Т.ХІІІ. — 1838. — С.Пб., 1839. — № 11522.
26. Защук А. Военное обозрение — С. 163-164; ЦДІА України, ф. 245, оп. 2, спр. 2, арк. 19-28 зв.; оп. 1, спр. 15, арк. 18-19.
27. Положение о Дунайском казачьем войске. — С. 849-852.
28. ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 33.
29. Там само, арк. 21; ЦДІА України, ф. 245, оп. 2, спр. 62, арк. 4-10; оп. 1, спр. 41, арк. 1-9; Защук А. Военное обозрение... . — С. 166.
30. ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 10-11, 13, 16-17, 23-24.
31. ПСЗ.ІІ. — Т.ХХІІ. — 1857. — С.Пб., 1858. — № 31661.
32. Столетие Военного Министерства. — Т.ХІ., ч. ІІ. — С. 410.
33. Защук А. Военное обозрение — С. 187-192; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 201, арк. 178.
34. ДАОО, ф. 1, оп.214, спр.22 за 1824 р., арк. 69-99; спр. 11 за 1825 р., арк. 95-103. ЦДІА України, ф. 245, оп. 1, спр. 12, арк. 60 зв.
35. Муравьев Н.Н. Русские на Босфоре в 1833 г. — М., 1869. — С. 210-211; А.С. Двадцатипятилетие Дунайского казачьего войска // Одесский вестник. — 1853. — 14 ноября. — № 131.
36. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 196, арк. 314.
37. ДАОО, ф. 3, оп.1, спр. 55, арк. 33 зв. — 34.; ПСЗ.ІІ. — Т.ХVІІ. — 1842. — С.Пб., 1843. — № 15571.
38. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. — Тифлис, 1885. — Т.Х. — С. 506-508, 515-517, 518-520, 523-524, 541-543, 555-557.
39. Защук А. Военное обозрение — С. 165. ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 38 зв., 41; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 196, арк. 315; ЦДІА України, ф. 245, оп. 3, спр. 35, арк. 41, 109-112.

40. Исторический очерк деятельности — Т.І. — С. 319, 324-327.
41. ДАОО, ф. 3, оп.1, спр. 55, арк. 7 зв., 35; Богданович М.И. Восточная война 1853-1856 гг. — С.Пб., 1877. — Т.ІІ. — С. 26-32, 15-16.
42. ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 35; Ленц Н.И. Бомбардирование Одессы // ЗООИД. — 1906. — Т.ХХVI. — С. 19-20.
43. Черемисинов В.М. Одесса в истории русских войн. К 50-летию Крымской войны. — О., 1904. — С. 59, 63, 65.
44. ДАОО, ф. 457, оп. 1, спр. 50, арк. 418, 419.
45. Там само, ф. 2, оп. 2, спр. 366, арк. 107-108, 128, 142-143, 152-154 зв., 220-245.
46. РДВІА, ф. ВУА, спр. 5560, арк. 25 зв.
47. Скальковский К. Бомбардирование Одессы // Щеголевский альбом. Сб. исторических фактов, воспоминаний, записок. — О., 1905. — С. 60.
48. Чижевич О.О. Воспоминания очевидца // Там само, — С. 46.
49. ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 7 зв., 24-24 зв.
50. ПСЗ.ІІ. — 1855. — С.Пб., 1856. — Т.ХХХ. — № 29679; 1856. — С.Пб., 1857. — Т.ХХХІ. — № 30192. ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 25 зв., 27.
51. Речь Дунайскому казачьему войску // Сочинения Иннокентия, архиепископа Херсонского и Таврического. — С.Пб.; М., 1872. — Т.ІІ. — С. 269-270; Ал. С. Освящение знамени 2-го полка Дунайского казачьего войска // Одесский вестник. — 1855. — 29 ноября. — № 137; ЦДІА України, ф. 245, оп. 2, спр. 58, арк. 26-27.
52. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 157, арк. 17.
53. Там само, спр. 196, арк. 315-317; Защук А. Военное обозрение — С. 183.

Розділ п'ятий

1. Защук А. Бессарабская область... . — С. 529.
2. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 85, § ІІІ; РДВІА, ф. 4л, оп. 139, спр. 87, ч. 3., арк. 10 зв.; НАРМ, ф. 2, оп. 1, спр. 2244, арк. 85-85 зв.
3. Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 152-153.

4. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 8, арк. 2-4, 35-35 зв.
5. НАРМ, ф. 2, оп. 1, спр. 4331, арк. 1-6 зв; ПСЗ. II. — Т.ХІ. — 1836. — С.Пб., 1837. — № 9459.
6. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 20, арк. 1; Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 177-178.
7. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 83-85.
8. Там само, спр. 157, арк. 29-30; Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 303.
9. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, по. 1, спр. 145, арк. 17.
10. ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 32.
11. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 157, арк. 37-39.
12. РДВІА, ф. 481, спр. 469, арк. 169 зв.
13. ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 26-26 зв.
14. Защук А. Военное обозрение. — С. 158-159.
15. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 169, арк. 71-72; спр. 176, арк. 1-5; Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 595-596.
16. ДАОО, ф. 5, оп. 1, спр. 1543, арк. 24-26 зв.
17. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 93.
18. ДАОО, ф. 1, оп. 218, спр. 3 за 1836 р., арк. 127.
19. РДВІА, ф. 4л, оп. 138, спр. 87, арк. 26 зв.
20. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 94.
21. Егунов А. О цыганах в Бессарабии. — С. 116, 121.
22. История Молдавской ССР. — Т. I. — С. 615.
23. Бурьянов А. Историко-статистическое описание. — № 14. — С. 587.
24. ЦДІА України, ф. 245, оп. 2, спр. 62, арк. 74-75.
25. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 158, арк. 9.
26. ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 13.
27. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 117, арк. 11; спр. 196, арк. 214 зв.
28. Праздник в Байрамче. 8 сентября 1856 // Одесский вестник. — 1856. — 16 октября. — № 115.
29. Бурьянов А. Историко-статистическое описание. — № 16. — С. 682; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 52, арк. 5-7 зв., 37, 45.

Розділ шостий

1. Анцупов И.А. Государственная деревня Бессарабии в XIX ст. — Кишинев, 1966. — С. 101-104.
2. ФДАОО в Ізмаїлі, ф.755, оп.1, спр.25, арк. 1-2.
3. Анцупов И.А. Государственная деревня... . — С. 57.
4. Там само. — С. 108.
5. Гросул Я.С. Крестьяне Бессарабии. — Кишинев, 1956. — С. 57.
6. Підраховано автором за даними табл. 6.1.
7. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 96а-97.
8. Анцупов И.А. Государственная деревня... . — С. 143-144; РДВІА, ф. 4л, оп. 139, арк. 87, ч. 3, арк. 10 зв. — 11.
9. Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии. — С. 474.
10. Защук А. Бессарабская область... . — С. 549-550.
11. Див. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 145.
12. Там само, спр. 39, арк. 93 зв — 94.
13. Анцупов И. А. Аграрные отношения на юге Бессарабии. 1812-1870. — Кишинев, 1978. — С. 199-200.
14. Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 474.
15. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 145, арк. 133.
16. Там само, спр. 179, арк. 16-18, 52 зв.
17. Там само, спр. 39, арк. 100-260; Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 318, 321.
18. Підраховано автором за даними: ДАОО, ф.І, оп. 216, спр. 3222 за 1849 р., арк. 65, 196, 281 та Гросул Я.С., Будак И.Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии. 1812-1861. — Кишинев, 1967. — С. 287. (Табл. 96, 97).
19. Анцупов И.А. Аграрные отношения — С. 122, 132.
- 19а. ДАОО, ф.І, оп. 218, спр. 3 за 1836 р., арк. 65; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп.І, спр. 8, арк 34; спр. 179, арк.14 зв — 15; РДВІА, ф. 4л, оп. 139, спр. 87, ч. 3, арк. 7, літ. Д.; Столетие Военного Министерства. — С. 349; Бессарабские областные ведомости. — 1860. — № 40. — С. 366.
20. Бурьянов А. Историко-статистическое описание... . — № 16. — С. 678.
21. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп.І, спр. 37, арк. 109 зв.-110.
22. Див.: Там само, спр. 145.

23. Там само, спр. 32, арк. 94.
24. Положение крестьян и крестьянское движение — С. 326.
25. Защук А. Военное обозрение — С. 176.
26. Російський державний історичний архів (далі — РДІА), ф. 1286, оп. 6, спр. 252 за 1836 р., арк. 1-8.
27. Положение о Дунайском казачьем войске. 13 декабря 1844 г. — С. 864-865.
28. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 86, арк. 5; спр. 87, арк. 43, 49 зв.; спр. 89, арк. 9.
29. Положение крестьян и крестьянское движение — С. 325-327.
30. Мунтян М. П., Драгнев Д. М. К вопросу о молдавской системе мер // Ученые записки Кишиневского госуниверситета. — Кишинев, 1958. — XXXV. Исторический. — С. 127.
31. Бурьянов А. Историко-статистическое описание... . — С. 679.
32. Див. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп.1, спр. 157.
33. ДАОО, ф. 1, оп. 249, спр. 205, арк. 137.
34. Анцупов И. А. Аграрные отношения — С. 197, 199; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1. Спр. 87, арк. 49 зв.; спр.157; ДАОО, ф. 1., оп. 249, спр. 205, арк. 125.
35. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 97, арк. 44 зв.
36. Там само, спр. 78, арк. 17; спр. 87, арк. 47, 138-140.
37. Бурьянов А. Историко-статистическое описание. — № 13. — С. 532; № 14. — С. 587.
38. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, спр. 32, арк.87.
39. ДАОО, ф. 1, оп. 215, спр. 16 за 1856, арк. 73.
40. Гангардт И.Е., Губкин В.В. Новороссийское казачье войско. — С. 89; ДАОО, ф. 1, оп. 215, спр. 7 за 1857 р., арк. 73; Гросул Я.С., Будак И. Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии. 1812-1861. — С. 317-339.
41. РДВІА, ф. 4л, оп. 36, ст. 4, від 4, спр.13 за 1869 р., арк. 45.
42. Гангардт И. Е., Губкин В. В. Новороссийское казачье войско. — С. 87.
43. РДВІА, ф. 4л, оп. 36, ст. 1, від 4, спр. 13 за 1869 р, арк. 13 зв., 22, 45.
44. Положение крестьян и крестьянское движение... . — С. 324-325; Памятная книга Новороссийского казачьего войска. 1858 г. — Ркп. 736. — С. 9-10.
45. РДВІА, ф. 4л, оп. 138, спр. 87, арк. 9.

46. Бурьянов А. Историко-статистическое описание. — № 16. — С. 682.
47. Юсипенко И. Фараоновка, приход Аккерманского уезда. — 1877. — № 6. — С. 254.
48. Анцупов И.А. Аграрные отношения — С. 149-202.
49. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 92-93; Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 327.
50. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 19, арк. 210.
51. Бурьянов А. Историко-статистическое описание... . — № 16. — С. 686-683.
52. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 201, арк. 186-188.
53. ДАОО, ф. 1, оп. 218, спр. 3 за 1836 р., арк. 72, 127.
54. Анцупов И.А. Государственная деревня — С. 231; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 201, арк. 187.
55. Там само, спр. 86 , арк. 17; спр. 52, арк. 19; спр. 145, арк.133 зв.; ДАОО, ф. 1, оп. 249, спр. 110, арк. 326; спр. 205, арк. 137.
56. Защук А. Военное обозрение — С. 170.
57. Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 533-537.
58. Гангардт И.Е., Губкин В.В. Новороссийское казачье войско. — С. 89; РДВІА, ф. 4л., оп. 36, І ст., 4 від., спр.13 за 1869р., арк. 46-46 зв.
59. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 8 , арк. 11, 34-36.
60. Свод военных постановлений. — С. 494-495.
61. ПСЗ.ІІ. — 1846. — С.Пб., 1847. — Т.ХХІ. — № 20262.
62. Памятная книга Новороссийского казачьего войска. — С. 17-18.

Розділ сьомий

1. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 15 за 1817 р., арк. 76.
2. Там само, арк. 186-191.
3. Там само, спр. 22 за 1824 р., арк. 6-7.
4. Там само, спр. 14 за 1828 р., арк. 46, спр. 1, ч. 1 за 1828 р., арк 1-6.
5. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп 1, спр. 221, арк. 1-2; спр. 242, арк. 3.
6. ДАОО, ф. 1, оп. 218, апр. 9 за 1828 р., арк. 169-170.
7. Там само, оп. 214, спр. 1, ч. 1 за 1828 р., арк. 222.

8. Там само, спр. 2 за 1831 р., арк. 242; Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 144.
9. РДВІА, ф. 395, оп.135, спр. 133, арк. 2-3. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 19, арк. 188.
10. ДАОО, ф.1, оп. 214, спр. 5 за 1828 р., арк 190.
11. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 20, арк. 11—18, 48, 53, 107, 112.
12. Анцупов И. А. Аграрные отношения... . — С. 196
13. Там само. — С. 195.
14. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп.1, спр. 145, арк. 889
15. Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 462.
16. Анцупов И.А. Аграрные отношения... . — 195.
17. Там само. — С. 196.
18. Підраховано автором за даними: ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп 1, спр. 145
19. ЦДІА України, ф. 245, оп. 1, спр. 10, арк. 71
20. ФДАОО в Ізмаїлі, оп. 1, спр. 86, арк. 43-44; спр. 78, арк. 128.
21. Там само, спр. 78, арк. 17; спр. 87, арк.47, 138-139,
22. Анцупов И.А., Аграрные отношения... . — С. 197; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 97, арк. 48.
23. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 87, арк. 101; спр. 89, арк. 13; спр. 96, арк. 47; спр. 111, арк. 14; спр. 113, арк. 29, 41.
24. Бурьянов А. Историко-статистическое описание... . — № 16. — С.679
25. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 78, арк. 20; спр. 87, арк. 63; спр. 110, арк. 18; ДАОО, ф. 1, оп. 249, спр. 205, арк. 137.
26. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 100, арк. 18.
27. Бурьянов А. Историко-статистическое описание... . — № 16. — С. 682.
28. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 227, арк. 3.
29. Там само, спр. 220, арк. 1; спр. 87, арк. 62-63.
30. Там само, спр. 82, арк. 1-5.
* 1 фальча — 1,37 десятин — 1,43 га. (Див.: Мунтян М. Л., Драгнев Д. М. К вопросу о молдавской системе мер. — Кишинев, 1958. — Т.35. — С. 127.
31. ФДАОО в Ізмаїлі , ф. 755, оп. 1, спр. 252, арк. 1-12.

32. Там само, спр. 67, арк. 34; спр. 101, арк. 20; спр. 48, арк. 2-2 зв.
33. Там само, спр. 73, арк. 70-71.
34. Бурьянов А. Историко-статистическое описание... . — № 16. — С. 678.
35. Голобуцкий В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. — К., 1961. — С. 356-357. Голобуцкий А. В. Черноморское казачество. — С. 152-153.
36. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 2 за 1831 р., арк. 64.
37. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 19, арк. 329-329 зв.

Розділ восьмий

1. ДАОО, ф. 3, оп. 1, ср. 5, арк. 32.
2. Там само, ф. 1, оп. 218, спр. 8 за 1831 р., арк. 5, 47, 127, 137.
3. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 19, арк. 146, 329-330.
4. Там само, спр. 45, арк. 29, 35, 63-64.
5. Там само, спр. 18, арк. 423.
6. ДАОО, ф. 1, оп. 218, спр. 9а за 1828 р., арк. 243; спр. 4 за 1832 р., арк. 55, 81.
7. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 19, арк. 18, 90, 334.
8. ЦДІА України, ф. 245, оп. 1, спр. 9, арк. 10 зв.
9. Там само, спр. 12, арк. 15, 22; спр. 30, арк. 1-139.
10. Лупулеску. Русские колонии в Добрудже // Киевская старина. — 1889. — № 1. — С. 127, 139.
11. ЦДІА України, ф. 245, оп. 1, спр. 11, арк. 1-4.
12. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 145, арк. 39; спр. 30, арк. 36-36 зв.
13. Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 270-272, 614.
14. НА РМ, ф. 2, оп. 1, спр. 4009, арк. 80-81.
15. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 145, арк. 37-38.
16. Там само, спр. 169, арк. 45-46.
17. НА РМ, ф. 1048, оп. 1, спр. 150, арк. 128-141; спр. 25, арк. 123-259 зв.
18. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 204, арк. 48-50, 51, 93, 139-140, 169, 178.
19. НА РМ ф. 2, оп. 1, спр. 3214, арк. 6, 22, 31-33, 50.

20. Тут і далі хід подій викладається за даними: ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 247.
21. НА РМ, ф. 2, оп. 1, спр. 4332, арк. 1-4.
22. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 269, арк. 7-85.
23. Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 330; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 150, арк. 23.
24. Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 476; НА РМ, ф. 2, оп. 1, спр. 6273, арк. 8, 29, 30-30 зв.
25. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 150, арк. 19-26.
26. Там само, спр. 180, арк. 5; спр. 204, арк. 93, 139-140.
27. Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 594-595.
28. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 169, арк. 71-72.
29. Там само, спр. 204, арк. 100, 135.
30. ДАОО, ф. 1, оп. 218, спр. 9 за 1828 р., арк. 238; оп. 214, спр. 14 за 1828 р., арк. 19-20.
31. Там само, спр. 8 за 1831 р., арк. 170-171 зв.
32. РДВІА, ф. 395, оп. 135, спр. 133, арк. 1-4.
33. ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 2, ч. 1 за 1828 р., арк. 221-222.
34. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 30, арк. 5-99.
35. ДАОО, ф. 1, оп. 218, спр. 9 за 1828 р., арк. 248-251.
36. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 12, арк. 8.
37. Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 168-169, 612.

Розділ дев'ятий

1. ФДАОО Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 8, арк. 34-35; РДВІА, ф. 4л, оп. 139, спр. 87, ч. 3, 7-7 зв.
2. Защук А. Бессарабская область. — С. 546; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 98, арк. 3-118; Спиталул дин Волонтирь ла 140 де ань // ПРИЕР (Штефан Воде). — 1990. — 24 ноября.
3. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 179, арк. 8 зв. — 9 зв.
4. РДВІА, ф. 4л, оп. 138, спр. 87, арк. 52, 27 зв. — 28.
5. Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 322; ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 30.
6. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 179, арк. 8 зв.; Гангардт И.Е., Губкин В.В. Новороссийское казачье войско. — С. 99.

7. Див.: "Новороссийские календари" на 1846-1868 роки.
8. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 18, арк. 1-135; РДВІА, ф. 4л, оп. 138, спр. 87, арк. 27.
9. ДАОО, ф. 1, оп. 218, спр. 3 за 1837 р., арк. 2-11.
10. Бурьянов А. Историко-статистическое описание. — № 21. — С. 914; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 39, арк. 93-93 зв., 298.
11. Положение о Дунайском казачьем войске. — С. 866-868.
12. СПб ФІРІ РАН, ф. 200, оп. 2, спр. 91, арк. 7.
13. Столетие Военного Министерства. — Т. XI. — Ч. I. — С. 345.
14. ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 16, 24.
15. Защук А. Военное обозрение — С. 171-173, 198-204.
16. Егунов А. И. Число учащих и учащихся в учебных заведениях Бессарабии // ЗБОСК. — Т. 2. — С. 43-44.
17. Новороссийский календарь на 1867 г. — О., 1866. — С. 82-83; на 1869 г. — О., 1868. — С.109-110.
18. Егунов А. И. Число учащих и учащихся — С. 40; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 193, арк. 38-39.
19. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1. Спр. 196, арк. 320 зв.; спр. 201, арк. 179; спр. 226, арк. 39.
20. Открытие Байрамческой учительской семинарии // Кишиневские епархиальные ведомости. — 1873. — № 11. — С. 465; Извлечение из журналов Его Преосвященства // Кишиневские епархиальные ведомости. — 1875. — № 17. — С. 636, 637, 639-640.
21. Бурьянов А. Историко-статистическое описание... . — № 17. — С. 731.
22. Береза К. Выборные священники // Киевская старина. — 1862. — № 4. — С. 167.
23. ДАОО, ф. 1, оп. 218, спр. 8 за 1836 р., арк. 1-25.
24. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 43, арк. 5-29. Юсипенко И. Фараоновка... . — № 6. — С. 257.
25. ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 27.
26. Праздник в м.Байрамча, 8 сентября 1856 г.// Одесский вестник. — 1856. — 16 октября.
27. Положение крестьян и крестьянское движение. — С. 596; Коломойцев П.Т. Новороссийское казачье войско. — С. 14.
28. Списки населенных мест... . — С. 16, 17, 18. ДАОО, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 14.

29. Бурьянов А. Историко-статистическое описание... . — № 21. — С. 906-907; — № 14. — С. 593-598; — № 15. — С. 624-627; ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 179, арк. 24 зв.
30. ЦДІА України, ф. 245, оп. 1, спр. 1, арк. 8-9, 11; оп. 2, спр. 10, арк. 362-365; ДАОО, ф. 1, оп. 214, спр. 15 за 1817 р., арк. 75-75 зв., 86-88, 104-107, 183 зв.
31. ЦДІА України, ф. 245, оп. 1, спр. 15, арк. 4-5.
32. Прігарін О.А. Традиційне житло українців Буджаку ХІХ-ХХ ст. (За матеріалами експедицій ОДУ) // Національні та етносоціальні процеси в Україні. Матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих науковців. — Чернівці, 1997. — С. 93-98.
33. Сапожников І.В., Кушнір В.Г., Островерхов А.С. Кам'яні хрести Одещини // Старожитності Причорномор'я. — О., 1995. — Вип. 2. — С. 48-55.
34. РДВІА, ф. 4л, оп. 138, спр. 87, ч. 3, арк. 10.
35. Бурьянов А. Историко-статистическое описание... . — № 20. — С. 873; Юсипенко И. Фараоновка... . — № 6. — С. 256.
36. ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 58.
37. Бурьянов А. Историко-статистическое описание. — № 21. — С. 736.
38. Бурьянов А. Историко-статистическое описание... . — № 17. — С. 732-737; № 10. — С. 828-829.
39. Егунов А. О. О цыганах... . — С. 121.
40. Бурьянов А. Историко-статистическое описание... . — № 18. — С. 791; № 20. — С. 874; Юсипенко И. Фараоновка... . — № 6. — С. 256; Защук А. Военное обозрение — С. 185. (Табл. 8).
41. Коломойцев П.Т. Новороссийское казачье войско. — С. 14-15.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Албул Л., 16
Албул Г. Г., 139, 156, 157
Албул С., 16, 36
Албул Т. Д., 139, 156, 157
Ангельський С. А., 182
Андреев І., 23
Андреев Я., 23
Андрієвський М., 189
Аненков Н. Н., 102
Антонова Д., 66
Анцупов І. А., 5, 130, 134, 153, 155,
156, 161, 200-202, 212
Арабоглу Д., 16
Аракчєєв О. А., 12
Арендаренко, 51
Атанасов С., 38
А.С. див. Скальковський А.
Афанасьєв В., 16
- Бабанов А., 15, 38, 150, 179
Байрак К., 157
Байрактар Ж., 15
Баранов, 179
Барятинський О. І., 85
Бачей М. П., 58
Бачинський А. Д., 3, 72, 197, 198
Береговий, 49
Береза К., 218
Берлінський П. І., 76
Бєдуненко І., 171
Бєлікович Л. А., 61, 76
Бєловський П. І.,
Бєлий 9-й, 56
Бєлий О., 74, 168
Бєлий К., 169-171
Бєлокінь Я., 21
Блинар І., 169
Бобир І., 187
Богданов М. К., 60
Богданович М., 210
Богданович Ф. Р., 57, 58, 63
Божестян М. І., 76, 134
- Божестян М. М., 159
Божестян М. С., 159
Бойко А., 3, 199
Бойченко Ю. Д., 133, 141, 156, 157
Болазанова М., 193
Бондаренко І., 11
Борщ Д., 190
Бориневич С., 72
Бошняг О., 39
Бояран І. Ф., 158
Будак І. Г., 27, 132, 201, 204, 213
Будан О., 174
Буздигенко К., 11
Булат Г., 166
Булат М., 166
Булгак Д., 133, 134, 141, 146, 156,
157
Булгак П. Д., 60-62
Бурлак Г., 16
Бур'янов О., 4, 104, 137, 141, 142,
144, 145, 162, 165, 184, 189, 194,
205, 211-219
Буткова Г., 35
- Валєсницький С. М., 159
Вареник І., 11
Вареник Г., 10
Варлан Д., 134, 141, 157
Василєвська В., 63
Василєвська М., 63
Василєвський А., 63
Василєвський С. Т., 25, 36, 43, 44,
56, 57, 63, 64, 72, 78, 98, 99, 104,
106, 128, 130, 136, 145, 147, 169-
171, 173, 181, 183, 190, 193
Вєдута С. Л., 159
Вейс, 79, 82
Вершигора М., 13
Візитєв В., 151
Вітер О., 190
Власов С.І., 158
Вовк Ф., 3, 170, 197, 199, 216

- Воевський Д. М., 76
 Волохов І. А., 159
 Воронков, 188
 Воронцов М. С., 14-17, 19, 25, 41, 44, 45, 88, 140, 145, 169, 183
 Вуткарєв В. Г., 62
- Гайдабура Т. (Майдабура), 9
 Гайдєнко Т., 165
 Гангардт Г., 65
 Гангардт Георг., 65
 Гангардт Д., 65
 Гангардт І. Є., 6, 47, 49, 52, 59, 65, 76, 84, 86, 88, 101, 103, 133, 139, 146, 155, 167, 171, 177, 182, 184-186, 205, 212, 214, 218
 Гангардт І., 65
 Гангардт М., 65
 Гангардт О., 65
 Гангардт П., 65
 Гапонов П. А., 186
 Гартінг І. М., 15
 Герко І. Ф., 42, 56, 66, 74
 Гінкул А., 141
 Гінкул Є., 141
 Гінкул І., 141
 Гимпу В., 155
 Гинда І., 176
 Глаголев Й. І., 60
 Гладкий Й., 14, 41, 170, 200
 Гнат, 170
 Година Д., 133, 141, 157
 Голиков, 182
 Голиц І., 193
 Голобородько Д., 3, 74, 167
 Голобуцький В., 164, 197, 216
 Горбенко П., 13
 Горєлов М. І., 60, 76, 79
 Горчаков М. Д., 76, 101, 102, 172
 Грек І. Ф., 201
 Грозєв-Новгородський Я. І., 67, 76
 Гросул Я. С., 27, 133, 201, 204, 213, 214
 Грибков Ф., 18
 Грудський, 102
- Грузницький Й., 162
 Губа Й., 11
 Губкін В. В., 6, 47, 59, 60, 67, 84, 132, 205, 213, 218
 Гульпа К. Г., 157
 Гульпа О. Ф., 157
 Гуртьєв П. Є., 159
- Даниленко Р. В., 201
 Дануцієв Т., 142
 Дараган М., 5, 27, 34, 198, 205
 Дем'янов Г., 163
 Дерєвицький С. Ю., 172
 Діанов В. Д., 76, 189
 Діордій Д., 163
 Дивний І. В., 72
 Дидуляка І., 11
 Добров А. І., 58, 161, 162
 Добровольський Д., 11
 Доброжан С. див. Дулжер І.
 Драгоман Д., 169
 Драгнев Д. М., 213, 216
 Дубинський Ф., 163
 Дубров А., 152
 Дубров Я., 152
 Дуброва І., 190
 Дулжер І., 172
 Дураков Г. Г., 156
 Дураков М. Г., 156
- Єгоров І., 168
 Єгунов А., 27, 202, 211, 218
 Єрмаков А.,
- Жантанов О. П., 67
 Жантанов П., 67, 162, 175
- Заблоцький Г., 162
 Заблоцький Л., 18
 Заблоцький Ф. К., 43
 Заборін Л. Т., 146, 159
 Заведєй Г., 188
 Завойчинський В., 186
 Загоруйко В. А., 5, 198, 200
 Зайковський І. Т., 43, 56, 68

- Запорожан І., 156
 Запорожанов І. Г., 158
 Зарівний О., 44, 160
 Защук А., 5, 27, 34, 62, 97, 139, 198, 203, 208-213, 218
 Зверев, 56, 99, 183
 Зеленчук В. С., 202-204
 Зіро К., 39, 102, 134
 Золочевський О., 21
- Ібріян Д., 175
 Іванов І., 203
 Іванов П., 18
 Іванович В., 16
 Іколов М., 18
 Інзов І. М., 12
 Інокентій, 88, 210
- Кабузан В. М., 37, 201, 204
 Казаки В., 15, 150
 Калаков Г. Я., 159
 Кальнєв В. К., 62
 Камінський Л. Г., 159
 Кандрикант І., 142
 Кантакюзін М., 201
 Кармазін, 44
 Катерина II, 7
 Катеринський П., 164
 Кафенджи Д. П., 60, 76
 Кваша А. Р., 159
 Кіртово О., 16
 Кисельов П. Д., 84
 Кислицький П. П., 59
 Кишунов Г., 141, 142
 Клейн П., 18
 Коваленко Р. О., 159
 Ковалескул Т., 175
 Коваль П., 11
 Коврига І., 156
 Кожнєв П. Ю., 160
 Козак А., 175
 Козлов К. М., 58, 59, 62, 68
 Кокарчу А., 174
 Колесников П., 74
 Колісниченко М. Я., 158
- Коломойцев П. Т., 5, 194, 207, 208, 219
 Комаровський П., 141, 162
 Кондоянов П. Є., 59
 Кондратович Ф. див. Вовк Ф.
 Корбе, 201
 Корнєв Ф. І., 62
 Корнілович С., 199
 Короленко П. П., 3, 199
 Кортаці, 86
 Котельник О. І., 158
 Котляров Г., 18
 Коцебу П. Є., 50
 Красовський О. І., 42, 178
 Красовський Т., 170
 Кравченко Н., 146
 Кременецький М., 165
 Крижанівський Г. П., 159
 Крижанівський М. Г., 60-62
 Кристе З., 38
 Крузенштерн М. І., 88
 Кутузов М. І., 83
 Кушнір В. Г., 219
- Ланжерон О. Ф., 8
 Ланський В. С., 12
 Левицький Ф. А., 84, 160
 Ленц Н. І., 210
 Леонард С., 163
 Лехнер А. А., 86
 Лідерс О. М., 88
 Литра М., 176
 Личаков О. О., 76
 Лупул Д., 168
 Лупул І., 174, 176
 Лупулеску див. Вовк Ф.
- Маврілі П., 35
 Мавроєн В., 175
 Мазан І. З., 43
 Маленко Л., 3, 199
 Марковський А. Я., 58, 160
 Марченко М. П., 186
 Марченко О., 170
 Матинський Л. Л., 183
 Матушков А., 38

- Мацков Л. І., 156
 Мелека, 156
 Меренюк Н., 18
 Мещерський, 79, 184
 Міллер, 56, 169
 Міхельсон І. І., 9
 Міцулі, 171
 Микола Святий, 44
 Микола І, 14, 41, 44, 81, 84
 Миндру В., 165
 Миндру Х., 165, 166
 Миска В., 162
 Михайлов П. І., 61
 Михайло Архістратиг, 44
 Михайло Миколайович, 88
 Михайлуца І., 16, 36
 Молодецький Н., 164
 Мотузка З., 190
 Муравйов Н. Н., 209
 Мунтян І. Є., 165, 213, 215
 Мунтянов Є. Є., 159
 Мурзин П. П., 157
 Мурзин М. С., 61
 Мухаммед Алі, 84
- Наполеон, 15, 71
 Недзельський М. І., 47, 58, 59, 183
 Недра Ф. К., 61
 Немировський Г., 162
 Немиря М., 74
 Немчиков М., 43, 44, 56, 57, 98, 136, 147, 181
 Немцо-Петровський О. Ф., 58, 76, 159
 Непомнящий В., 150
 Ніяченко П., 162, 163
 Новицький Д., 160
 Новгородов К., 18
 Новгородов П.К., 156, 159
 Новженко С. див. Деревицький С.
 Новомглинський Г.В., 44, 57
 Нуца К. І., 62
- Обуховський Г. Я., 186
 Олександр І, 9
 Олександр ІІ, 87, 206
- Олександр (Невський) Святий, 44
 Олександра Федорівна, 64
 Олена Павлівна, 65
 Оранський О., 193
 Орлай 2-й, 171
 Остен-Сакен Д. Є., 65, 86, 88
 Островерхов А. С., 219
 Остроух Г., 190
 Остроух Т., 157
 Остряньський П. М., 57
 Охоцький Я., 21
- Павленко І., 160, 162
 Палата Г., 190
 Панфілович П. Д., 21, 40, 60-62, 68
 Папушой І., 36
 Патрашанський І. див. Яковлев Н.
 Патрашанський Т., 166
 Педашенко В. І., 68, 76
 Петрашевський, 172
 Петров А., 201
 Петровський Н. Т., 68, 76
 Підпригора С. В., 158
 Піонтковська-Гангардт Ш. Л., 65
 Піонтковський І., 65
 Піонтковський О. І., 60
 Піскарьов Ю., 18
 Пилипчук М., 171
 Пирогов В., 74
 Пислар М. Л., 158
 Плакіда, 151
 Плохий В., 11
 Победа Г. Г., 186
 Поглубко К. А., 201
 Подурян Г., 175
 Покотило Г., 11
 Полошенко Н., 13
 Полунев П. Ю., 133? 159
 Поман І., 131
 Пономаренко, 189
 Пономаренко Г., 164
 Порохня С., 190
 Постельс, 182
 Пригарін О. А., 219
 Пробийголова П., 190

- Прокоф'єв К., 18
 Протодіаконов М. П., 158
 Прядка І. Д., 158
 Пузинський Ф. А., 76
 Пуркар К., 174
 Пшеничний Т., 165

 Рєад, 88
 Рібас де Й., 83
 Рішельє Є. Й., 9
 Римський І., 105
 Романівський Д. М., 21, 159
 Романов І., 15, 150
 Рудковський А., 3, 8, 197, 198
 Румянцев П. О., 83
 Рябінін-Склярєвський О., 3, 199
 Рябокінь Г., 190

 Сабанський, 163
 Сабонєєв І. В., 83
 Савва Й., 188
 Савенко О. Л., 58
 Савич І. С., 44, 57
 Сагатович І. О., 61, 62, 76
 Саморупа О. К., 159
 Сапожников І. В., 219
 Сарбул В. Г., 139, 141, 146, 157
 Сачинський К., 164
 Святий Г., 190
 Селістранов М. К., 57
 Селицький А. С., 183
 Семчинський К. Д., 158
 Сербин А., 16
 Сергієнко, 165
 Сергій Т., 175, 176
 Серєдинський Г. Т., 24, 59, 134, 158, 162
 Серєдинський К. Т., 134, 158, 162
 Серєдинський Т. П., 24
 Сєдов В. А., 58
 Скальковський А. О., 3-5, 87, 88, 197, 199, 209
 Скальковський К., 87, 210
 Скобленко Ф. Я., 134, 158
 Славченко П., 13

 Сніжок Я., 190
 Собачинський Я., 164
 Согоутчєвський Р., 10, 11, 149
 Сокіл Г., 190
 Соколов К., 157
 Соколовський Л., 151
 Сомлєв., 165
 Сомлєв Х. див. Миндру Х.
 Спічуков І., 156
 Стамбурський І. І., 60, 69
 Станакій І., 16
 Стекольніков, 175
 Стенелєнко К. І., 158
 Степанов Ф. А., 141, 157
 Сточний Я., 190
 Стоян Б., 38
 Стоян Г., 16
 Строганов О. Г., 62, 63, 88, 103, 164, 177, 184
 Стрямиця Л., 175
 Стурза С. Д., 10
 Суюлджи, 98

 Табак І. В., 202
 Танасьєв В. Г., 61
 Танєр, 79
 Тарановський Є., 11
 Тарановський С., 11
 Тардан, 102
 Твердохліб М., 11
 Терзіман О., 155
 Тиханов В. С., 59, 74, 85, 87
 Тищенко І., 151
 Тищенко М., 11
 Тищенко С., 173
 Ткаченко І. І., 158
 Товстоног М., 190
 Толмачєвський І. С., 69, 76, 189
 Толмачєвський П., 16
 Томачинський А., 21
 Томачинський М. А., 58, 60, 69, 84, 87, 160, 162, 187
 Томачинський В. М., 69
 Томачинський С. М., 69
 Топор Я., 164

- Торичеллі, 188
 Трифонович П., 189
 Тульчианов, 102
 Турута П. І., 158
 Тухачевський М. М., 58, 100
 Тухолка Ф. Л., 59, 86
 Тучков С. О., 14
 Тучковенко Х. І., 133, 159
- Ульріхсон Г. Я., 70, 182, 183
 Уманський М., 156
 Унтілов І., 162
 Унтілов Ф. Г., 45, 58-61, 70
 Урман А., 156
 Ушаков О. І., 68, 88
- Фабриков І. Г., 60, 70
 Федоренко С., 173
 Феодосійєва, 164
 Ферстер Є. Х., 9
 Фонарій Г., 172
 Форкаш Н., 174
 Фраполлі, 64
 Фролов М., 56, 74, 167
 Халута, 184
 Хіоні І., 3, 199
 Хлівний І. М., 133, 144, 142, 157
 Ходина Т., 15, 150
 Хомицький А. К., 159, 162
 Худолій Й. І., 141, 157
- Циганка Ак., 71
 Циганка Аф., 71
 Циганка Р., 56, 70, 149
 Ципурдей І., 141
 Ципурдей В., 36
 Цуцук К., 175
- Частников Ф., 83
 Червінов П. Ф., 57
 Черемісінов В. М., 86, 210
- Черналевський П. А., 160
 Чернега І., 13
 Черненко С. Д., 158
 Черниловський, 162
 Черниський, 168
 Чернишов С. І., 42, 140
 Чернявський Є. С., 161
 Чернявський С., 13
 Чижевич О. О., 72, 87, 210
 Чичагов П. В., 10
 Чоба С., 175, 176
 Чоботар П., 164
 Чолобітчиков С. П., 14, 16, 23, 24, 33, 42, 56, 71, 77, 168
 Чонту В., 163
 Чориш Ф. В., 61, 62, 164
 Чорнобай Д., 74, 149, 167, 168
 Чорноморченко І. Ф., 158
 Чумаченко П. С., 159
 Чуприна В. П., 158
 Чурар О., 163
 Шалобода І. В., 173
 Шашин, 189
 Швачка М., 172
 Швачка Ю., 190
 Шерпу І., 174
 Шершеневич І. Г., 72
 Шиян Р., 3, 199
 Шиянівський І., 74
 Шкляревський П. В., 47, 58, 71
 Шостак, 10
 Шостак І-й О. А., 59, 71, 72, 101, 181
 Шостак Ф. О., 71
 Шульц І. К., 40
- Щербина С., 152
- Юденич К. В., 61
 Юсипенко І., 4, 194, 204, 214, 218, 219
- Яковлев Н., 166
 Ясський, 168

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Акерман, м.*, 36, 42, 44, 47, 65, 66, 69, 70, 80-83, 87, 100, 134, 140, 160, 185
Акерманський, пов., 11, 13, 15, 17-20, 25, 33, 36, 97-100, 143-146, 156, 160, 174, 188, 189, 202
Акмангіт, ст., 11, 13, 14, 25, 32, 36, 38, 42, 43, 49, 63, 73, 83, 98, 103, 112, 125, 134, 135, 146, 156-158, 168, 178, 183-187, 191
Ананьїв, м., 80
Анапа, м., 41
Аустерліць, м., 63
- Бабадаг, м.*, 80, 88
Бабадазька обл., 14
Бабей, ур., 15
Байрамча, с., 39, 47, 102, 142, 191, 219
Бакчалійська діл. див. Семенівка
Баланівці, с., 164
Бельгія, 63
Бендери, м., 101
Бендерський пов., 39, 80, 163, 202
Бессарабія, 3, 5, 6, 8, 10-20, 25, 32-36, 40, 42, 49, 80, 82, 84, 85, 97-102, 106, 127, 129, 133, 135, 142, 144, 149, 150, 153, 155, 172, 178, 194
Бессарабська обл., 14, 17, 69, 81, 173, 189
Білгород-Дністровський р-н, 13, 17
Білолісся, с., 11, 191, 195
Болград, кол., 82, 103
Бородіно, с., 63
Браїлов, м., 8, 63, 77
Буг, р., 88, 101, 153
Бугаз, с., 87
Буджак, 17, 97, 135, 195, 219
Бурнас, оз., 82
Бусек, м., 65
Бухарест, м., 84
- Василівка, с.*, 18, 100, 161
Варшава, м., 65
Веденське, с., 80
Велика Чечня, 84
Вилково, с., 100
Волонтирь, с., 16, 217
Волонтирівка, ст., 4, 16, 25-32, 36, 38, 39, 43, 47, 49, 54, 67, 69, 73, 98, 99, 102, 103, 107, 115, 126, 134, 135, 139-143, 145, 146, 156, 157, 174, 178, 182-189, 193, 205
Волощина, 63, 84, 200
Гайсин, м., 163
Галац, м., 9, 71
Ганкишла, с., 99, 100, 179
Ганчешти, с., 156
Гарячі Води, с., 84
Гасан-Аспага, с., 151, 179
Георгієвський, о-в, 80
Греція, 13, 201
Грозна форт., 84, 88
Гура-Роша, с., 17
- Дальник, с.*, 23, 24, 151
Дивізія, с., 83, 99
Дністер, р., 10, 11, 14, 80, 85, 87, 88, 98, 142, 144, 178
Добруджа, 170, 216
Дракуля, с., 11
Дунай, р., 8-12, 63, 80, 81, 84, 85, 87, 88, 101, 169, 171, 172
- Единбург кол.*, 80
- Жебрієни, с.*, 100
- Запоріжжя, м.*, 197, 200
- Іванівка, с.*, 98, 100, 142
Ізмаїл, м., 6, 8, 9, 25, 71, 80, 81, 85, 143, 189
Ізмаїльський кол. округ, 12, 179

- Ізмаїльський р-н, 12
 Ізмаїльський пов., 11, 100, 151
 Інципут, ур., 13
 Ісакча, м., 77, 85
- Кавказ, 35, 66-70, 78, 84, 85, 87, 88, 101, 172
 Кавказька обл., 65
 Каїри, ст., 20, 38, 48, 49, 99, 104, 119, 124, 145, 152, 159, 173-177, 184, 188, 189, 194
 Калужька губ., 17
 Кам'янець-Подільська губ., 68
 Каплани, с., 100, 179
 Карагасани, с., 179
 Карамахмет, с., 18, 100
 Катеринославська губ., 41, 51, 67, 200
 Кебабча, с., 83
 Кілія, м., 9, 101, 169
 Кілійський р-н, 11, 18
 Київ, м., 6
 Київська губ., 65, 178
 Кислиця, с., 100, 179
 Китай, оз., 18
 Китай, с., 18
 Кишинів, м., 80, 82, 98, 101, 160, 165, 172-174, 201
 Кишинівський пов., 156, 163
 Кobleва, с., 88
 Кодима, р., 80
 Колботи, с., 163
 Комчик, кол., 99
 Конгаз кол., 103
 Константинопіль, м., 84, 171
 Коркмази, с., 100, 179
 Костянтинівка, хут., 18, 19, 38, 48, 49, 99, 104, 119, 124, 141, 160, 164
 Красне, с., 63
 Крива Балка, с., 20
 Кубань, 8, 10, 12, 14
 Кулевка кол., 99
 Курляндська губ., 65
 Курська губ., 17, 38, 65
- Леово, м., 81
 Леті, о-в, 72, 80, 81, 100
 Ліфляндська губ., 65
 Лунгу, кол., 174
 Люстдорф, кол., 85
- Манчин, м., 77
 Маяки, с., 140
 Мелешти, с., 156, 163
 Мерешини, с., 156
 Мечеть, діл., 99
 Мінська губ., 65
 Миколаїв, м., 82, 87, 172
 Миколаївка, ст., 18, 19, 38, 49, 99, 102, 104, 105, 159, 184
 Миколаївка-Новоросійська, ст., 28-32, 39, 40, 47, 49, 68-70, 83, 106, 119, 134, 143, 146, 182, 185-188, 191, 195
 Миндри, с., 16
 Михайлівка, с., 202
 Михайлівка, ст., 18, 19, 38, 83, 99, 104, 112, 125, 152, 159, 168, 184, 187, 189, 193, 202
 Моздок, м., 85
 Молдавка, с., 98, 179
 Молдавське князівство (Молдавія), 38, 63, 66, 84, 103, 105, 172, 200
 Молдова, республіка, 6, 16
 Москва, м., 189
- Німеччина, 63
 Нішкани, с., 164
 Ново-Миколаївка, с., 18
 Ново-Покровка, с., 12
 Новоросійський край, 9, 142
 Ново-Троїцький (Троїцьке), хут., 18, 19, 38, 102, 104, 105, 134, 141, 160, 161, 184
 Новочеркаськ, м., 85
- Овідіополь, м., 80
 Одеса, м., 18, 21, 64, 66, 69, 72, 80-83, 85, 86, 88, 140, 141, 144, 151, 164, 165, 173, 174, 188

- Одеська обл., 3, 5, 11-13, 17, 18, 20
 Одеський пов., 165, 178
 Олександрівка, с., 21
 Олександрівський пов., 41, 67, 71, 200
 Олександродар, с., 165
 Ольгопільський пов., 164
 Олонешти, с., 14, 23, 24, 134, 152
 Оницкани, с., 161
 Оргєєв, м., 144
 Оргєєвський пов., 161, 164
 Орловська губ., 17
 Османська імперія див. Туреччина,
 Очаків, м., 87
- Паланка, с., 99, 100
 Папушой, с., 160
 Паранарі, хут., 100, 102, 105
 Париж, м., 63
 Петрівка, хут., 17, 18, 38, 48, 49,
 69, 98, 99, 102, 104, 117, 126,
 158, 160
 Південна Бессарабія, 11, 14, 22,
 36, 41, 42, 83, 166
 Південна Україна, 3, 9
 Південний Крим, 83
 Плахтеївка, с., 146
 Плісков, м., 70
 Подністров'є, 178
 Подільська губ., 80, 164, 178
 Поділля, 9
 Подунав'є, 178
 Покровка, с., 12, 100
 Полтавська губ., 63, 68, 99
 Польща, 63, 65, 70, 72, 80
 Правобережна Україна, 9
 Пуркари, с., 134, 161
 Прут, р., 19, 80, 81
- Раскайці, с., 134, 179
 Редой, ур., 15
 Рені, м., 81
 Рильський пов., 17
- Росія (Російська імперія), 4, 7, 8,
 10-13, 15, 17, 19, 33, 45, 50, 63,
 80, 82, 127, 143, 165, 171, 200
 Роща, с., 100
 Русєшти, с., 134
 Рязанська губ., 17
- Салик, діл., 100
 Санкт-Петербург, м., 99, 173, 174, 188
 Сарата, р., 98
 Саратовський р-н, 18, 20
 Саріянська станція
 Сатунов, м., 14
 Севастополь, м., 70, 88
 Семенівка, с., 100
 Сергіївка, с., 83
 Скуляни, м., 81, 100
 Слободзея-Гасени, с., 179
 Смоленськ, м., 63
 Сорокський пов., 163
 Спей, с., 39
 Станіславка, діл., 100
 Старий Юрт, с., 84
 Старокозачя, ст., 5-13, 25-32, 36,
 38, 43, 48, 49, 73, 98, 102-104,
 117, 124, 134, 139, 143, 146, 156,
 158, 160, 163, 168, 170, 178, 179,
 182, 183, 185, 188, 192, 195
 Сунжа, р., 84
- Табакі кол., 103
 Таврійська губ., 80
 Талова Балка, с., 71
 Тамбовська губ., 17
 Тарутіно, с., 63
 Татарбунари, м., 82, 83, 146
 Татарбунарська вол., 179
 Татарбунарський р-н, 11
 Темелеуці, с., 175
 Терек, р., 84
 Тираспільський пов., 161, 178
 Тифліс, м., 209
 Троїцьке хут. (див. Ново-Троїцький),
 Троїцьке, с., 152, 178

Трудове, с., 11, 100
Тудорово, с., 179
Тузли, м., 80
Туков кол., 80
Тульська губ., 17
Тульча, м., 85, 169
Туреччина, 7, 8, 13, 15, 80, 83
Турунчук, р., 98
Тучков, м., 80

Україна, 3, 7-9, 17, 143

Фараонівка, хут., 4, 20, 38, 49, 98, 99, 102, 104, 115, 126, 142, 145, 152, 158, 173-176, 184, 188, 214, 218-219
Фонтан, р-н, 86
Фонтан Малий, хут., 86
Фонтина-Дзинілор кол., 103
Франція, 10, 63

Ханкальське міжгір'я, 84

Харківська губ., 178
Херсон, м., 80, 81, 172
Херсонська губ., 14, 20, 42, 67, 68, 70, 71, 80-82, 99, 163

Царичанка, с., 100
Червоний Яр, с., 18
Черіченка, с., 98
Чернівці, м., 219
Четал, о-в, 80, 81, 100
Чимішлійський р-н, 202
Чимішлія, с., 143, 146, 188
Чобручі, с., 134
Чорне море, 87

Шабо, с., 146
Шагі, с., 163
Шалабат, с., 83, 87
Шевченкове, с., 18
Штефан Воде, р-н, 16, 217

Яссківська вол., 152, 178

:

Перелік військових формувань та частин

Азовське козацьке військо, 8, 41, 49, 50, 66, 67, 140, 197, 200

Балтський загін, 69

Бузьке козацьке військо, 8, 197, 198, 201

Донське козацьке військо, 43-45, 73, 75, 77, 81, 147

Дунайське (Новоросійське) козацьке військо (або полки), 3-8, 14-28, 33-45, 49-56, 63-93, 96-111, 127-195, 197-200, 202, 203, 205-210, 213, 214, 218, 219

Задунайська Січ, 3, 7, 12, 71, 83, 190, 195, 199

Запорозька Січ, 3, 7, 216

Кавказьке лінійне військо, 87

Катеринославське козацьке військо, 8

Кізлярський полк, 84

Кримсько-татарський ескадрон, 49

Молдавська армія, 9

Ново-Інгерманський піхотний полк, 63

Новгородський керасірський полк, 65

Окремий Кавказький корпус, 70, 84

Уральське козацьке військо, 12

Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо, 8-10, 12, 22, 83, 178, 197, 198

Чорноморське козацьке військо, 8, 10-12, 22, 41, 43, 66, 68, 73, 83, 147, 164, 197, 216

ЗМІСТ

Вступ	3
<i>Розділ перший</i>	
Формування Дунайського козацького війська.	7
<i>Розділ другий</i>	
Динаміка чисельного та національного складу населення Дунайського війська.	25
<i>Розділ третій</i>	
Адміністративний устрій та управління	41
<i>Розділ четвертий</i>	
Військовий устрій	73
<i>Розділ п'ятий</i>	
Територія Дунайського війська та її особливості	97
<i>Розділ шостий</i>	
Господарство дунайських козаків.	127
<i>Розділ сьомий</i>	
Майнове розшарування.	149
<i>Розділ восьмий</i>	
Соціальне напруження	167
<i>Розділ дев'ятий</i>	
Охорона здоров'я. Культурне життя.	181
Перелік скорочень	196
Перелік посилань	197
Іменний покажчик	220
Географічний покажчик	226

Наукове видання

БАЧИНСЬКА Олена Анатоліївна
ДУНАЙСЬКЕ КОЗАЦЬКЕ ВІЙСЬКО
1828—1868 рр.
(До 170-річчя заснування)

Монографія

Українською мовою

Редактор *Л. А. Кодрул*
Художник *Е. Г. Поронік*
Технічний редактор *В. І. Костецький*
Комп'ютерне верстання *В. В. Пустовойтова*
Креслення підготували *О. А. Бачинська, В. М. Рева*

Здано до набору 17.09.98. Підписано до друку 25.09.98. Формат 60x84/16.
Папір офсет. Гарнітура Шкільна. Офсетний друк.
Друк. арк. 14,5. Ум. друк. арк. 13,49. Наклад 500 прим. Зам. № 550.

Фірма "ІНЖБІ"

Видавництво "Астропринт"
270026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24. Тел. (0482) 26-98-82, 26-96-82

Друкарня "Астропринт"
270026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24. Тел. (0482) 26-98-82, 26-96-82

Бачинська Олена

Б 322

Дунайське козацьке військо. 1828—1868 рр. (До 170-річчя заснування). — Одеса: Астропринт, 1998. — 232 с. — Бібліогр., іл.

ISBN 966-549-113-X.

У книзі на основі документальних джерел розповідається про створення та існування на Півдні України Дунайського козацького війська, його роль у заселенні та економічному освоєнні регіону, військові та культурні традиції.

Розрахована на істориків-науковців, викладачів, студентів, а також усіх, хто цікавиться історією України.

0503020902—123

Б 549—98 Без оголош.

ББК 63.3(4Укр)51

A588082

